

Kyrkorna i Vä

SVERIGES KYRKOR
SKÅNE

HENRIK GRÆBE

Kyrkorna i Vä

Kyrkorna i Vä

GÄRDS HÄRAD, SKÅNE BAND III:1

AV HENRIK GRÆBE

VOLYM 139 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1971

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

FOTO SÖREN HALLGREN

GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Kyrkorna i Vä avslutades hösten 1969. Arkivexcerperingen har utförts av Hilda Kauri, i LLA med bistånd av Kerstin Holm och Astrid Sondén. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger de romanska kalkmålningarna i korets tunnvalv. Foto T Sárkány 1966. Jfr fig 92.

På omstående sida Vä stads sigill 1535, 1584, 1608 och 1610 (De skånska, halländska och Blekingiska städernas och häradernas sigiller, A Thiset, s 16. LLA).

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB UPPSALA 1971

Förord

Det är en glädje för verket Sveriges Kyrkor att med föreliggande volym kunna återuppta beskrivningen av kyrkorna i Skåne.

För snart 40 år sedan publicerade Sveriges Kyrkor sitt första Skåne-häfte, Kävlinge kyrka i Harjagers härad (Skåne I: 1), författat av dåvarande amanuensen, numera förste antikvarien fil dr Monica Rydbeck. Man hoppades därigenom kunna skapa intresse för ett dylikt arbete samt vinna det för verket nödvändiga ekonomiska stödet. Av olika anledningar — främst ekonomiska — blev arbetet emellertid vilande till mitten av 1950-talet, då chefen för Hälsingborgs museum fil dr Torsten Mårtensson åtog sig att beskriva kyrkorna i Luggude härad. Första häftet, omfattande Raus, Välluvs och Bårslövs kyrkor (Skåne II: 1), utkom 1963. Arbetet avbröts 1968 i och med Torsten Mårtenssons bortgång.

En viktig förutsättning för den beskrivning av Vä kyrka, som härmed publiceras, har varit den omfattande restaurering, som kyrkan genomgick åren 1963–66, under vilken tid tillfälle gavs till ingående undersökningar av byggnadens olika delar. Restaureringen stod under ledning av dåvarande domkyrkoarkitekten i Lund, Eiler Græbe. Som antikvarisk kontrollant fungerade hans son Henrik Græbe, numera museumsinspektör vid Nationalmuseet i Köpenhamn. Henrik Græbes arbete resulterade i en licentiatavhandling vid Göteborgs universitet, vilken utgör stommen i föreliggande publikation. Uppgiften att komplettera och omarbota avhandlingen till en regelrätt beskrivning för Sveriges Kyrkor har av författaren omfattats med iver och intresse. För detta liksom för det skickliga sätt, på vilket han löst de komplicerade problem, som inte minst byggnadshistorien erbjuder, framför utgivarna härmed sitt uppriktiga tack.

Författaren har när det gällt utredningen samt kompletteringen av vissa uppgifter haft ett värdefullt stöd i fil mag Hilda Kauri. Utgivarna betygar henne liksom fil kand Ann Catherine Bonnier sin tacksamhet för deras insatser i redigeringsarbetet.

Till en rad personer och institutioner — nedan närmare omnämnda — som på olika sätt lämnat sin medverkan vid beskrivningens tillkomst, har utgivarna att framföra sin stora tacksamhet. Domkyrkoarkitekten Eiler Græbe har sålunda välvilligt ställt sitt omfattande material rörande kyrkan till förfogande. Professor Erik Cinthio, Lund, som från början följt arbetet, har genomläst manuskriptet och därvid gjort värdefulla påpekanden. Intendent Thorsten Andersson och konservator Våga Lindell-Andersson, Kristianstads museum, har, jämte övriga tjänstemän vid museet, ställt sin sakkunskap till förfogande. Detsamma gäller landsantikvarien fil lic Egon Thun, Kristianstad. Effektiv hjälp har lämnats av kyrkoherde Gunnar Björnsson, Vä, liksom av kyrkvaktmästare Sven Andersson, Vä.

Under forskningsarbetet har tjänstemännen vid de anlitade arkiven välvilligt lämnat sitt bistånd. Råd och synpunkter har givits av tjänstemän vid Statens historiska museum och riksantikvarieämbetet. Förste antikvarien fil dr Monica Rydbeck har sålunda granskat och kompletterat beskrivningen av relikdosan och dopfunten samt genomläst korrektur; antikvarien fil lic Rune Norberg har ställt sin sakkunskap till förfogande beträffande dopfunten, antikvarien fil lic Anne Marie Franzén ifråga om textilierna. Antikvarien fil dr R Axel Unnerbäck har utfört beskrivningen av kyrkans orglar. Förste intendenten fil lic Kersti Holmquist, Nordiska museet, har granskat och lämnat kompletterande upplysningar till beskrivningen av kyrksilvret. Klockornas beskrivning har granskats av komminister L M Holmbäck, Vall. Fil kand Barbro Sundnér och fil lic Rikard Holmberg, Lunds universitets historiska museum, har liksom fil dr Ingemar Ingers, Lund, biträtt vid Skåne-kartans utarbetande. Stads-heraldiker Gunnar Scheffer har lämnat råd om heraldiska frågor. Granskningen av kalkmålningarnas latinska inskrifter har utförts av professor Dag Norberg. Docent Ulla Westerbergh har granskat översättningarna av de tre första privilegiebrev (bil II) samt översatt det fjärde — ärkebiskop Absalons brev (bil II).

Slutligen återstår det oss att till Längmanska kulturfondens nämnd och till Styrelsen för Landshövding Per Westlings fond, Kristianstad, framföra ett varmt och värdsamt tack för anslag, vilka inneburit ett effektivt stöd i vårt arbete. Ett särskilt tack riktar vi även till kyrkorådet i Vä, som bekostat volymens färgbild.

Stockholm i februari 1971

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

Innehåll

KYRKORNA I VÄ	
<i>Förord</i>	5
VÄ KYRKA	
<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	11
<i>Kyrkobyggnaden</i>	15
<i>Medeltida källskrifter</i>	45
<i>Byggnadshistoria</i>	50
<i>Kalkmålningar</i>	74
<i>Inredning och inventarier</i>	95
S:TA GERTRUDS KAPELL	118
HELGEANDSHUSET	120
KYRKAN I NÖBBELÖV	122
NOTER	124
BILAGOR	
I. <i>Sammanfattning av tidigare forskning kring Vä kyrkas byggnadshistoria</i>	128
II. <i>Privilegiebrev för premonstratenserklostret i Vä</i>	129
III. <i>Släktsambandet mellan de i kyrkobeskriv- ningen nämnda danska kungligheterna</i>	131
KÄLLOR OCH LITTERATUR	132
FÖRKORTNINGAR	134
SUMMARY	135

VÄ KYRKA

Skåne, Kristianstads län, Gärds härad,
Lunds stift, Gärds och Albo kontrakt

Inledning

Vä kyrkby är belägen ca 7 km sydväst om Kristianstad. Socknen ligger i gränsområdet mellan i väster Nävlingeåsen, en utlöpare till Linderödsåsen, och i öster de låglänta områdena kring Helgeåns nedre lopp med Hammarsjön. Söder om Vä utbreder sig vidsträckta hedar. Till Helgeåns vattensystem hör den numera helt obetydliga bäck, Kyrkbäcken, som genomflyter Vä och mynnar ut i Hammarsjön. Bebyggelsen på platsen har rötter i förhistorisk tid. Strax sydväst om Vä har ett gravfält från sen bronsålder påträffats och här står även ett antal resta stenar. Väster om Vä finns en domarring vid vägen till Träne (Mansdalavägen) och omedelbart väster om kyrkbyn fanns en bosättningsplats under romersk järnålder med fortsättning in i 1000-talet. Från järnålderns slutskede stammar en bebyggelse av vilken spår påträffats inom byn, där kyrkan sedermera uppfördes.

På denna förhistoriska och sedan länge odlade mark tycks den medeltida staden Vä ha vuxit upp som centrum för den lokala handeln, möjligen betingad av vadstället vid övergången mellan de skogbevuxna åsarna och slätten. En betydande ekonomisk faktor för samhället har till synes varit kvarndriften

vid bäcken. Stadens vapen, som finns på flera handlingar från 1500- och 1600-talen, äldst bevarat från 1535, visar ett krenelerat torn med kupol och en hög välvd port vari ses ett halvt hjul, möjligen ett kvarnhjul (fig 2).

Namnet Vä kommer av *vi*, som betecknar en helig plats, motsvarande det isländska *vé*, helgedom. Ort-namnet skrivs under 1100-talet *Wæ*, *We*, *Wæe* (DDan).¹ Det är ovisst när Vä blev stad. Kyrkobyggnaden uppfördes redan vid 1100-talets mitt, men det äldsta bevarade stadsprivilegiet är först från 1250. Tidigare under 1200-talet nämns dock Vä i kung Valdemar II:s jordebok.² Stadsrättigheterna behölls fram till 1614, då Christian IV beordrade borgerskapet att med bibehållande av sina stadsrättigheter flytta över till den nyanlagda befästa staden Kristianstad. Trots stadsvapnets port har Vä varit en obefäst stad, upprepade gånger hemsökt av svenska trupper: 1452 brändes den av Karl Knutsson Bonde, 1509 av Svante Sture, 1569 av hertig Karl (senare Karl IX) och 1612 av Gustav II Adolf.

Efter hertig Karls besök lämnades den dystra rapporten, att kyrkan berövats alla sina mässkläder och »annan härlighet»; byggnaden behövde snar repara-

Fig 1. Akvamanil av brons, 1200-tal. I väggsåp i koret. Foto B Centervall. LUHM.

Bronze aquamanile, 13th century. Exposed in the chancel.

Fig 2. Vä stads sigill. Foto ATA.

The town seal of Vä.

tion av torn, valv och tak och kyrkogårdsmuren var alldeles förfallen. Till stor del tycks dessa bristfälligheter ha blivit avhjälpna omkring sekelskiftet 1600, men inte långt därefter var tiden ute för staden Vä. Efter Gustav II Adolfs anfall beslöt Christian IV att staden inte skulle återuppbyggas och den 23 maj 1614 degraderades Vä till landsby. Invånarna flyttade över till Kristianstad och med dem följde bl a silversmidet, som från 1500-talet varit en märklig och utomordentligt högtstående specialitet för Vä.³ Inom det forna stadsområdet erhöll bönderna från Nosaby och Näsby mark som ersättning för den de tvingats lämna till staden Kristianstad. I den avfolkade landsbyn har resurserna därefter inte varit stora och när samhället 1677 åter fick besök av svenska trupper i samband med att Karl XI förlade sitt vinterkvarter hit, nödgades man tillgripa bräderna runt kyrkans slagverk för att åstadkomma likkistor till sex avlidna officerare (räk). Mot seklets slut blev kyrkan åter föremål för omfattande reparationer, troligen som ett led i svenskarnas återuppbyggnadsarbete inom provinsen: storklockan togs ner, golvet stenlades, timmer forslades från skogen, utbetalningar gjordes för järn och spik och lås sattes för dörrarna (räk). Under den

följande tiden har intet sparats när det gällt kyrkans underhåll. Den har genomgått många förändringar, vilka dock har varit föga ingripande ifråga om själva kyrkobyggnaden. Församlingen har ständigt värvat om de historiska värdena, vilket också har varit förutsättningen för den genomgripande restaurering, som kunde genomföras under åren 1963–66.

Kyrkan uppfördes vid mitten av 1100-talet på en höjdplåtå söder om Kyrkbäcken (fig 3), där det inte tycks ha funnits någon bebyggelse under 1000- och 1100-talen. Kyrkan helgades åt Jungfru Maria. Det råder intet tvivel om, att denna kyrka — jämte Lunds domkyrka provinsens rikaste — från början har varit en kunglig patronatskyrka samtidigt som den, bl a av de ovanligt stora måtten att döma, torde ha varit stadens församlingskyrka. Redan på 1160-talet överlämnades byggnaden till en klosterstiftelse av premonstratenserorden, som behöll kyrkan medeltiden ut, medan stiftelsen själv redan på 1200-talet tycks ha överflyttat till Bäckaskog. Inga spår finns bevarade av klosterbyggnaderna, men det kan förmodas att de legat söder om kyrkan (se nedan). Premonstratenserna var en prästorden, vars medlemmar, liksom vanliga präster, var underställda stiftets biskop (ärkebiskopen i Lund). Deras övertagande av kyrkan som klosterkyrka kan inte ha medfört några väsentliga förändringar när det gällde församlingsbornas tillträde till kyrkan.

I den medeltida stadens västra utkant uppfördes troligen mot 1400-talets slut S:ta Gertruds kapell (se nedan), numera endast bevarat som ruin. Iögonenfallande i bybilden är den ännu kvarstående ståtliga västgaveln. Omkring 1530 synes kapellet ha blivit indraget av kronan samt nedlagt. I staden har även funnits ett helgeandshus, varav endast grundmurarna återstår (se nedan). Från stadstiden har dessutom bevarats ett antal murade och välvda källare från borgerskapets gårdar samt några gamla gatusträckningar.

Då Kristianstad grundlagts 1614, utsågs kyrkoherden i Vä, Jørgen Christoffersen,⁴ till den nya stadens förste kyrkoherde. Till Vä hörde då även Nöbbelövs annex (se nedan) och Christoffersen var tillika prost i Gärd's härad. Han kvarbodde ännu några år i Vä, och det var troligen i samband med hans inflyttning till staden som Nöbbelövs församling genom kungligt brev den 25 april 1617 blev indragen,

varvid kyrkan revs och socknen helt förenades med Vä. Mellan Vä och Kristianstad förelåg ingen annexbildning, utan kyrkoherden innehade två självständiga tjänster.⁵ Så förblev det till 1639, då Vä erhöll rätt att kalla egen kyrkoherde, vilken dock skulle vara kaplan åt kyrkoherden i Kristianstad, men med bostad i Vä. På detta sätt förekom i Kristianstad och Vä redan från början en samverkan vad prästtjänsterna beträffar. Således fungerade andre kom-

ministern i Kristianstad som fullt självständig kyrkoherde i Vä, samtidigt som han svarade för vissa gudstjänster i Kristianstad, nämligen, enligt den senaste tjänsteförteckningen före separationen, två aftonsånger samt en högmässa i månaden, medan kyrkoherden i Kristianstad den dagen höll högmässa i Vä. Från Kristianstad skildes Vä 1927 och förenades som annex med Norra Åsum. Från 1945 bildar Vä och Skepparslöv ett pastorat, vartill Köpinge knöts 1962.

Kyrkogården

Kyrkobyggnaden är belägen i den norra delen av en oregelbundet rektangulär kyrkogård (fig 5) med nord-sydlig utsträckning. Kyrkogården omges av en ca 1,5 m hög grovputsad och vitkalkad gråstensmur, avtäckad med tre rader taktegel. Ingångar med kraftiga grindstolpar är placerade rakt norr och söder om kyrkan, medan en smal liten ingång, likaledes med kraftiga grindstolpar, är placerad i den västra

mursträckningen mitt för kyrkans huvudingång. Från vardera ingången för en gång rakt fram till kyrkan, som omges av en ringformad gång. Träd är planterade längs kyrkogårdsmuren, i huvudsak lindar, medan två mäktiga kastanjeträd flankerar ingången till tornet.

Kyrkogårdsmuren underkastades 1672 en omfattande »reparation», vartill användes 72 tunnor grå

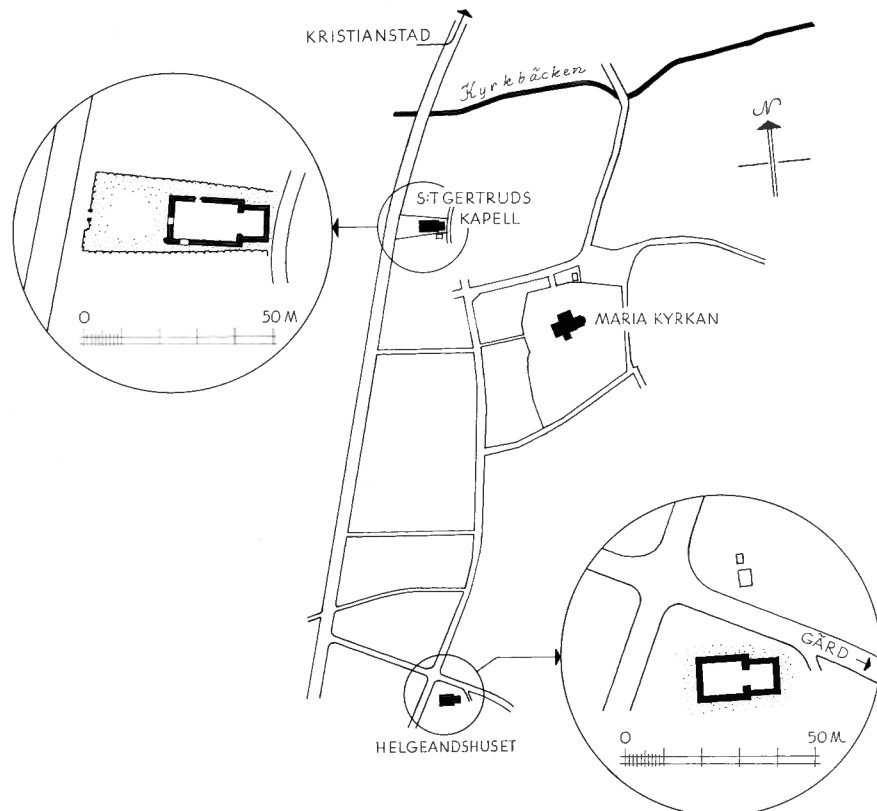

Fig 3. Situationsplan för Vä kyrka och stadens kapell, 1: 2000. Uppm J Söderberg 1969.

General plan of Vä Church and the town chapels.

Fig 4. Kyrkan från sydost. Foto 1968.

The church from SE.

kalk och 1 800 taksten (räk). I räkenskaperna från 1600-talet nämns den norra, västra och södra ingången, vilka varit försedda med portar och lås. Den norra ingången försågs 1841 med järngrindar. Vid samma tid beslöts att också de andra ingångarna skulle förses med sådana (st prot). Kyrkogården var då helt gräsbevuxen med självbildade gångstigar och ojämn mark (fig 6). Efter att någon tid ha diskuterat en förbättring, beslöt kyrkostämman den 8 september 1850, att »kyrkogårdens planering skall ofördröjligen verkställas och början göras från nordöstra hörnet. Alla midt för kyrkodörrarne och således på de tillernade gångarne befintliga grafvårdar skola borttagas, men gångarne ej förses med planterade alléer, utan böra endast nya tjenliga träd

planteras utmed ringmuren i de därstädes utgångnas ställe. — Befintliga murade grafvårdar å andra ställen af kyrkogården måste äfven vid planeringen borttagas; dock skola egarena till dessa grafvårdar ega rätt att på tjenligt sätt utmärka rummet, der de stått, och dem dersammestädes å nyo uppsätta, sedan planeringsarbetet är fullbordat. — Kyrkogården bör sedan den blifvit väl jemnad, besås med gräsfrön i höst.»

Två år senare, 1852, tillkom de nuvarande grindstolparna, varvid man använde så mycket som möjligt av stenen från de äldre (st prot). De nyanlagda gångstigarna från grindarna och rakt fram mot kyrkan kompletterades efter 1874 med den ringformade gångstigen runt kyrkan (vis prot).

Fig 5. Situationsplan, 1: 2000.
Uppm J Söderberg 1969.
General plan.

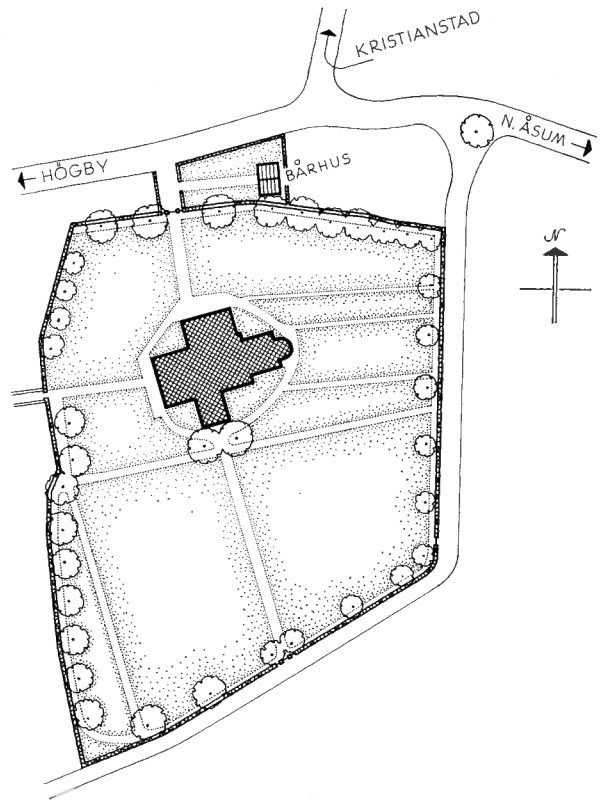

Fig 6. Kyrkan från sydost
före 1850. Teckning av
J Kornerup. Foto ATA.
*The church from SE, before
1850. Drawing by
J Kornerup.*

Till 1884 löpte den södra kyrkogårdsmuren strax söder om kyrkan, men revs då kyrkogården detta år utvidgades mot söder. Den nya muren byggdes i full överensstämmelse med den äldre och försågs med en ingång rakt söder om klocktornet.

Intill långhusets nordmur, väster om den s k kyrkan, har en medeltida stengrav rekonstruerats, påträffad vid grävning i nykyrkan 1938 (se nedan). Väster härom har på kyrkogårdsmuren uppsatts en minnestavla över de familjer, vilkas gravar i nykyrkan (se nedan) tömdes vid samma tillfälle, med texten: »Här jordades år 1938 stoffet av 27 vuxna och 25 barn, vilka under åren 1793–1822 nedsattes i

Rådmanen Georg Dancklöfs⁶ och Överkrigskommissarien Joachim Hyphoffs⁷ gravkor i Vä ”nykyrka”. De jordade tillhörde släkterna Dancklöf, Hyphoff, Bergenstråhle, Bredendick, Såte, Hörman, Eneroth, Hindricksson, Leijonadler, Stobeus, Testrup, Ehrenstråhle och von Richen. — Vä församling uppsatte denna minnestavla år 1946.»

Strax utanför kyrkogårdsmurens norra ingång uppfördes 1955 ett bårhus, ritat av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe, Lund. Murarna är uppförda av sandstenskvadrar från samma stenbrott vid Höör där sten på 1100-talet bröts till kyrkobyggnaden.

Kyrkobyggnaden

Exteriör

I exteriören (fig 4, 7, 10) skiljer sig den ursprungliga kyrkobyggnadens, kärnkyrkans, mörka sandstensfasader markant från senare tiders putsade tillbyggnader. Den romanska kyrkan består av ett rektangulärt långhus och i liv med detta nederdelen av ett tidigare västligt tornparti samt ett närmast kvadratisk kor med halvrund absid. Totalt mäter byggnaden från väster till öster 36 m (fig 8). Långhuset är utvändigt 24 m men invändigt 5 m kortare, vilket beror på att den västra delen avskiljts för två västtorn. Dessa revs i början av 1800-talet ner så långt att långhuset kunde föras ända fram till västgaveln. Kärnkyrkans fasader består av sandstenskvadrar lagda i regelbundna skift. Långhusets och korets fasader har breda, svagt framspringande hörnlisener, en rundbågsfris med små profilerade kragstenar och en profilerad takgesims upp till samt nertill en enkel skråkantsockel. Absidens halvrunda vägg indelas av fyra tunna halvkolonner samt har upp till en dubbel rundbågsfris och en profilerad takgesims och nertill en sockel med kraftig vulst. Tre praktportaler har fört in i långhuset: den ännu bevarade i väster, den delvis stym-

pade i söder samt den helt bortbrutna nordportalen. I långhusets sydfasad ses öster om klocktornet två av de ursprungliga fönstren, medan av absidens tre endast det mellersta är ursprungligt. I kyrkans östra delar finns ett antal bildkvadrar (fig 12 a–c). I rundbågsfrisen har en konsol på sydsidan nära västhörnet utformats som ett lejon (fig 13).

På 1200-talet, i samband med valvslagningen, försågs koret och långhuset med högre och spetsigare gavlar och långhusets murar förhöjdes. Under senmedeltiden byggdes ett stort klocktorn framför sydportalen; det förhöjdes med ytterligare en våning 1604. 1593 uppfördes en tillbyggnad mot norr, den s k nykyrkan. Kärnkyrkans två västtorn revs 1804.

Material

Kärnkyrkans samtliga murar är uppförda som skal- murar med en yttre och en inre beklädnad av sandstenskvadrar och däremellan mindre marksten i bruk. Murarna är i koret 1,2 m breda, i övrigt 1,3 m med undantag för västpartiets östmur, som är något kraftigare eller i medeltal ca 1,5 m bred. Grundsulan är nästan 0,5 m bredare än murarna och själva grunden, bestående av smärre marksten i bruk, är ca 1,5 m djup. Denna synnerligen kraftiga grundkonstruktion är något överraskande vid en jämförelse med andra 1100-talskyrkor, där grundläggningen ofta be-

Fig 7. Kyrkan från sydväst. Foto 1968.

The church from SW.

Fig 8. Plan samt längd-
sektion mot norr, 1 : 300.
Uppm E Gräbe 1961, kompl
av J Söderberg 1968-1969.

*Plan and longitudinal section
looking N.*

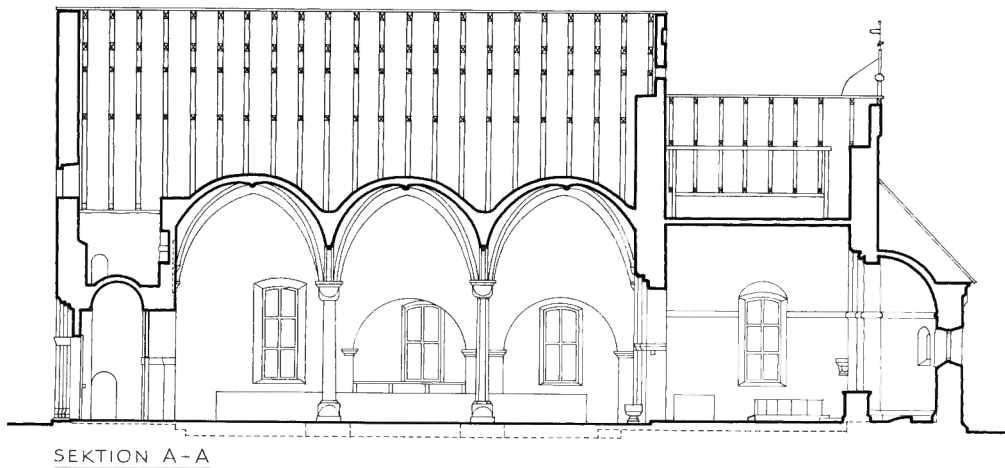
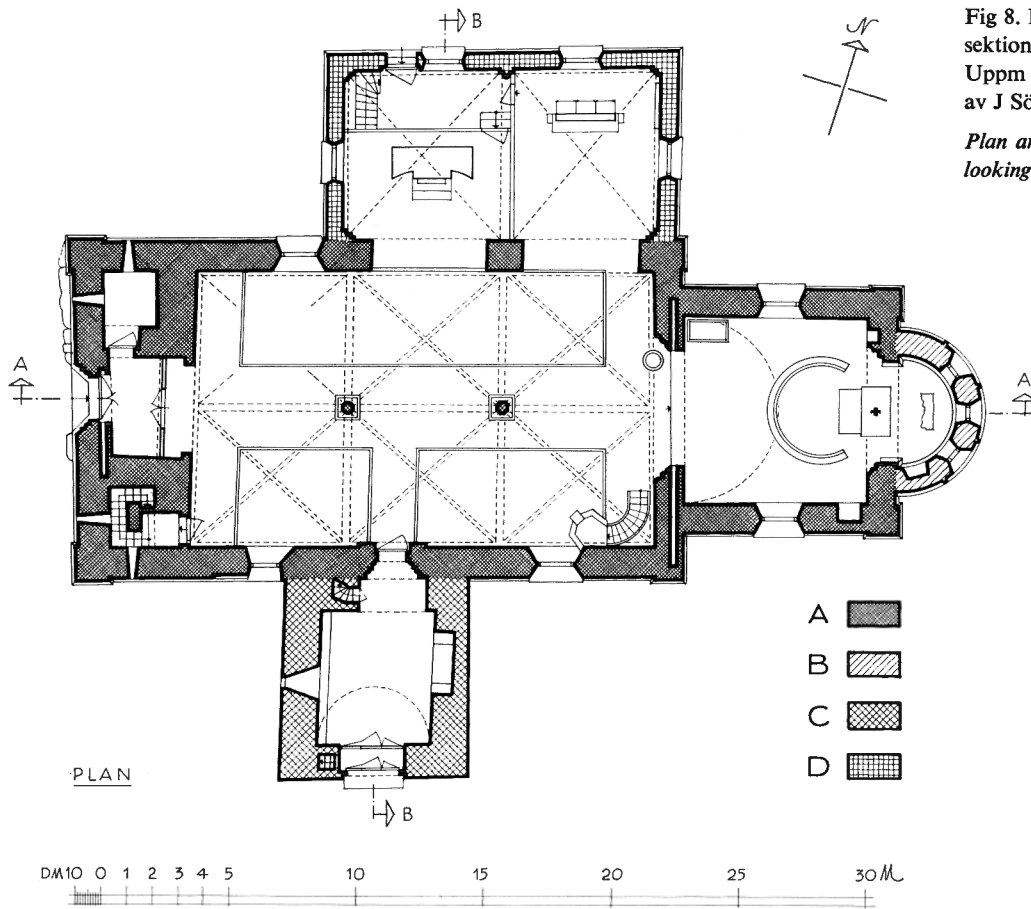
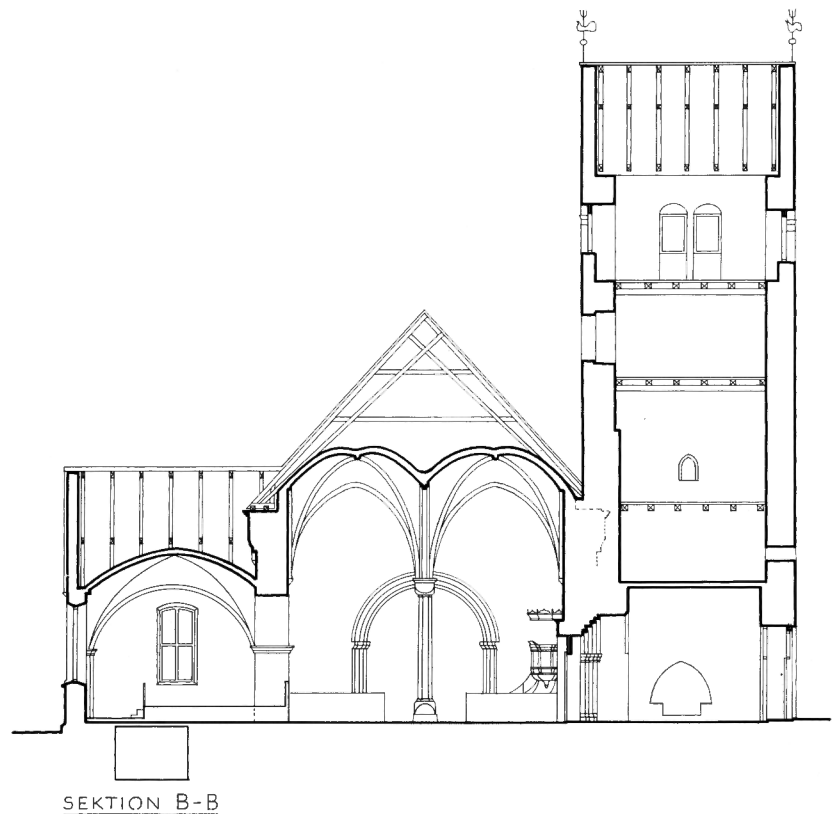

Fig 9. Tvärsektion mot öster, 1 : 300. Uppm E Græbe 1961, kompl av J Söderberg 1968–1969.

Cross section looking E.

står av ett eller två lager löst liggande stenar. Den med bruk murade grunden är ett ålderdomligt drag. Yttermurarna är uppförda av exakt utformade sandstenskvadrar lagda i regelbundna skift, med ca 1 cm:s fog.

Innermurarna visar inte samma enhetliga bild som yttermurarna. I huvudsak består de av sandstenskvadrar av förhållandevis litet format, ca 40–80 cm långa och 30–40 cm höga. Kvadrarna är grovt tillhuggna utan ytbehandling eller med pikhuggen yta, medan vissa begränsade murpartier samt alla omfattningar vid muröppningar består av väl bearbetade kvadrar med randbehuggning och finhuggen yta.

I hela kyrkan består de undre skiften invändigt till ungefär en meters höjd ovan grundsulan av granitstenar av mycket varierande form och storlek. I långhusets sydmur är granitstenarna behandlade som kvadrar i samma storlek som sandstenskvadrarna, medan de i långhusets nordvästra hörn är

betydligt större. Två granitblock som där bildar själva hörnet har en längd av 2 respektive 2,5 m, men en höjd av endast 40–50 cm — ett format som antyder att dessa stenar kan ha använts till något annat innan de hamnade på denna plats. Långhusets motsvarande sydvästra hörn är försvagat genom den där placerade ingången till det sydvästra tornet, varför det mellan denna ingång och bågöppningen till förhallen har insatts ett granitblock vars stora klovtyta mäter ca 1,5 × 0,9 m. Liknande granitstenar med stora klovtytor är inmurade i långhusets båda östliga hörn. Även i koret består de understa skiften av granitstenar med varierad utformning, dels som obehandlad marksten med klovtytor, dels med en kvaderliknande tillhuggning. Den på sina ställen mycket ojämna övre avslutningen på dessa granit-skift har avjämnats med för varje ställe speciellt utformade sandstenar, varefter de regelbundna skiften med sandstenskvadrar vidtager.

Från detta byggnadssätt skiljer sig absiden, vil-

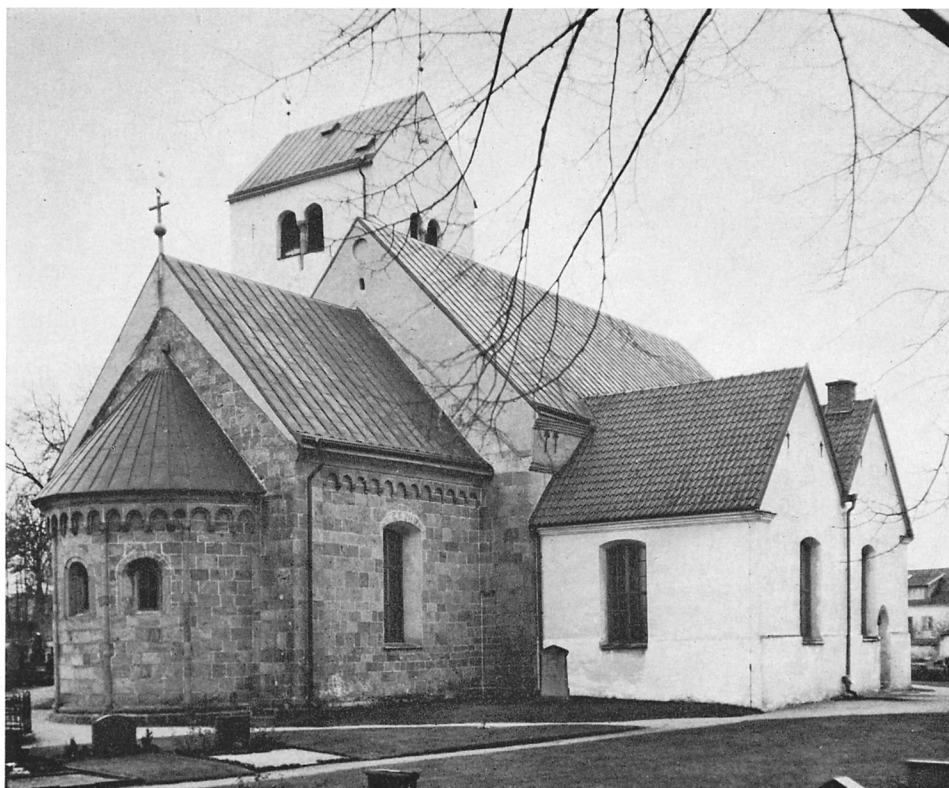

Fig 10. Kyrkan från nordost. Foto Mats Nilsson 1969. Skånes Hembygdsförbund.

The church from NE.

ken från grunden är uppförd uteslutande av stora, välhuggna sandstenskvadrar och därtill har en hög sockel med en kraftig vulst. I väster är förhållens norra och västra vägg till den nedre hälften uppförda av finhuggna sandstenskvadrar, dvs de murpartier som omger västportalen samt dörröppningen till det norra tornet. Resterande murpartier i förhallen består av tuktad gråsten av mindre format. Slutligen är de båda västornens innermurar helt uppförda av grovt behandlade, något oregelbundna granitkvadrar.

Den delvis grova och oenhetliga behandlingen av innerväggarna får ses mot bakgrunden av att kyrkan invändigt varit putsad, vilket även gäller de välhuggna partierna runt muröppningarna. De finhuggna kvadrarna har här satts in för att åstadkomma distinkta hörn, vilket svårigen uppnås med enbart puts.

Blandningen av stenmaterial är en ålderdomlig företeelse utmärkande för de tidigaste stenkyrkorna, där 5–6 olika stensorter kan komma till använd-

ning i en och samma byggnad. Vad beträffar Vä finns det ingenting som tyder på att olika byggnadsskeden skulle markeras genom skiljegränserna mellan två olika stensorter eller mellan kvadrar med olika ytbehandling. På sin höjd kan de ge en antydning om olika etapper inom ett och samma byggnadsskede eller, speciellt vad angår sandstenskvadrar av olika struktur, om olika leveranser. De nedre gråstensskiften torde således ha tillkommit som ett slags förstärkning, en fortsättning av grunden, som om man inte helt litat på sandstens bärkraft. Betecknande är det härvidlag, att tornen invändigt klätts med gråsten.

Ett ålderdomligt inslag av mera överraskande slag än stenblandningen är utformningen av triumfbågsöppningen i långhusets östmur, där den egentliga profilerade bågen av kilformade sandstenar omfattas av ytterligare en båge av mer än meterlånga och överkragade gråstenar. Utan tvivel rör det sig om en avlastningsbåge, men i sin klumpiga konstruktion är denna helt främmande för kvadertekni-

ken. Dessa ålderdomliga drag, som framträder både i murarna och i den kraftiga grunden, får uppfattas som relikter från en period före den fulländade kvaderteknikens tid.

Ingångar

Av kyrkans tre ursprungliga ingångar har som nämnts nordportalen brutits bort och sydportalen stympats, medan däremot västportalen bevarats och fortfarande utgör kyrkans huvudingång. Den stora rundbågiga västportalen har en avtrappad omfattning med kolonnetter i de rätvinkliga sprången (fig 15). Kolonnetterna fortsätter i arkivolten i form av rundstavar med samma mått. Den yttersta av arkivoltens bågar är profilerad. Kapitälbanden, som är försedda med täckplattor, är helt olikartat utformade. Det södra följer till konturen avtrappningens språng och är dekorerat med växtornamentik, medan det norra är mera fritt komponerat med uthuggna djurfigurer.

Det norra kapitälbandets djurfigurer är svårt skadade genom vittring, vilket gör dem svårtolkade (fig 17). De synes ha varit betydligt bättre bevarade 1868, då den i fig 16 återgivna teckningen utfördes. Denna bild kompletteras av Brunius' beskrivning 1851 av västra ingångens kapitäl: »å norra sidan, det yttersta tvenne djur med ett gemensamt huvud, det nästföljande en fågel, det tredje ett djurhuvud gapande över ett människohuvud, det därpå följande en fågel och det innersta även en sådan; å södra sidan, de fyra yttersta vardera ett akantusblad, de innersta tvenne ombundna lejon.»

Det södra kapitälbandet är väl bevarat (fig 18) men avviker från Brunius' beskrivning. De styva stående och hålförsedda akantusbladen flankeras av palmetter inskrivna i respektive ombundna av räfflade band.

Den innersta bågen liksom tympanonstenen har insatts vid restaureringen 1966 i stället för ett vanprydande fönster, som sträckte sig nedanför kapitälbanden. Vid samma tillfälle insattes de nuvarande kopparklädda portarna som ersättning för de tidigare låga dörrarna, som var klädda med järnplåt och försedda med årtalet 1728 (KrM).

De väsentliga förändringar, som portalen kan ha genomgått sedan sin tillkomst, förskriver sig troligen till medeltiden. Den odisciplinerade kvadermur-

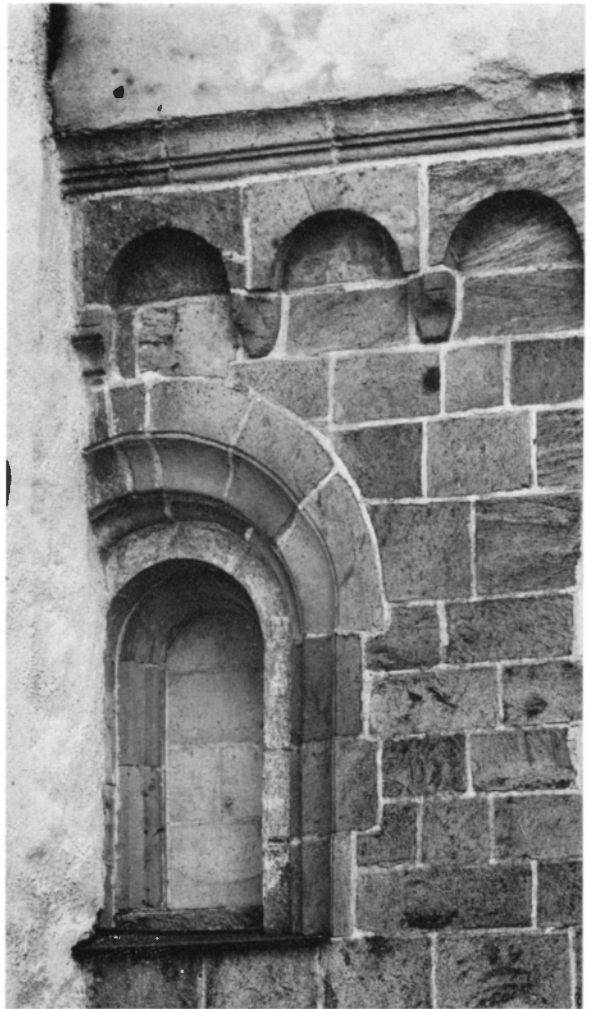

Fig 11. Romansk fönsteröppning i långhusets sydmur, jfr fig 26 b. Foto 1968.

Romanesque window in S wall of nave. Cf fig 26 b.

ningen i anslutning till portalen är påfallande, och när man finner att den inte är placerad mitt i fasaden, utan 0,42 m norr om västgavelns mittlinje, faller det sig lätt att tolka hela portalen som sekundärt tillkommen (se bil I). Så kan emellertid inte vara fallet på grund av skiftindelningens olika karaktär på bägge sidor om portalen (se nedan), varför det är rimligt anta att portalen vid något tillfälle har förstörats. Krymps ingången ner till samma format som den bevarade sydportalen genom att sänkas knappt 0,4 m och den norra sidan tillika flyttas

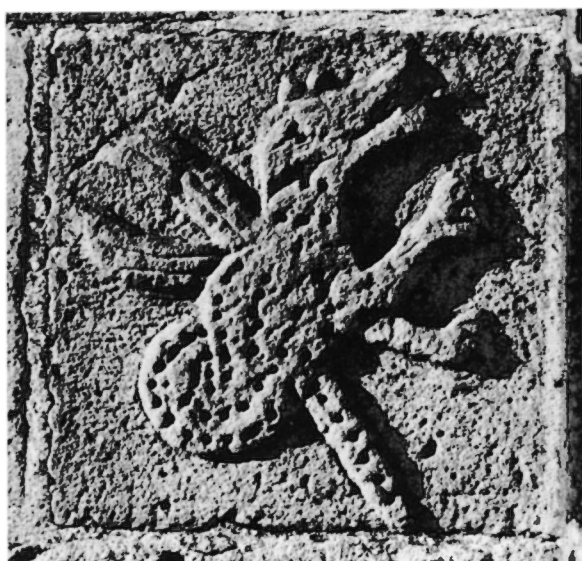

Fig 12. Ovan t v. Bildkvadrar i kyrkans östra del: a. Fyrfotad-
djur med svans. I södra långhusmuren. — b. Drake, i korets
östmur. — c. Lamm med korsgloria, korsstav och isopstängel
i korets östmur. Foto 1968.

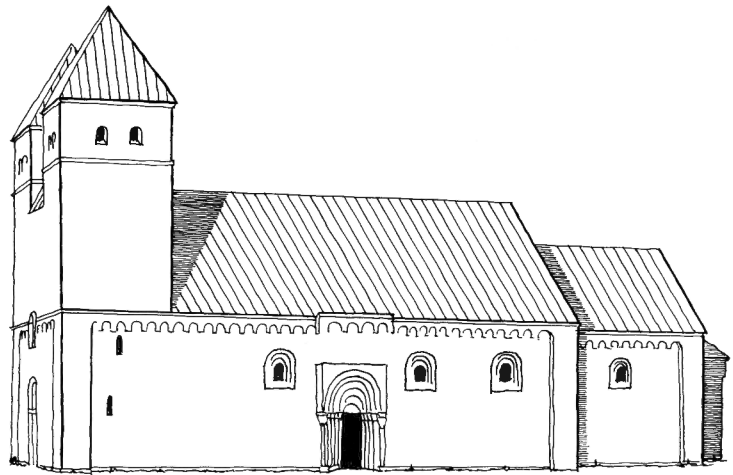
*Above to the left. Figures in E part of church: a. Four-footed
beast with tail, in S wall of nave. b. Dragon, in E wall of
chancel. c. Lamb with cross halo, cross stick, and hyssop stick,
in E wall of chancel.*

Fig 13. Ovan. Konsol utformad som ett lejon. I långhusets
södra rundbågsfris, västra delen. Foto H Græbe 1966.

*Above. Bracket shaped like a lion. In western part of S arch
frieze of nave.*

Fig 14. Kyrkan från sydväst vid 1100-talets mitt. Rekonstruktionsförslag av H Græbe 1965.

The church from SW, mid-12th century. Attempted reconstruction by H Græbe, 1965.

0,5 m mot söder, kommer portalen mitt i förhallens västvägg. Sannolikt har portalen breddats vid något tillfälle, vilket fö skulle förklara varför den ursprungliga tympanonstenen försvunnit, men det är ovisst när utvidgningen skett. De tidigare dörrarna bar årtalet 1728, vilket inte kan sättas i samband med utvidgningen, eftersom fästans ordningen efter en äldre och högre port finns bevarad på portalens insida. En breddning skulle således förskriva sig från en avlägsnare tid. Möjligen har det skett redan på 1100-talet i samband med kyrkans övergång till klosterkyrka, då västportalen blev huvudportal och processionsportal (se nedan).

Sydportalen (fig 19–23) har till viss del ödelagts i samband med klocktornets tillkomst. Den breda tornmuren byggdes intill långhusets sydvägg och framför sydportalen. En nisch utsparades dock i tornmuren så att portalens yttersta båge och dess ornamentik i fasaden gick fri. Portalen utgör numera förbindelse mellan sakristian i klocktornets bottenvåning och långhuset. Dess uppbyggnad är densamma som i västportalen, endast måtten är som ovan nämnts något mindre.⁸ Kapitälbanden är smyckade med akantusornamentik av samma slag som i västportalen och baserna har attisk profil samt hörnblad. Ornamentiken är mycket rik och utbreder sig också över arkivolterna (fig 20). Främst har dock sydportalen skilt sig från västportalen genom att den haft en baldakin i fasaden över ingången, buren av fristående kolonner (fig 14). Vid klocktornets tillkomst blev det nödvändigt att avlägsna såväl balda-

kinen som kolonnerna, men baldakinens avhuggna vederlag ses ännu skjuta fram ur den ursprungliga fasadmuren, dock till hälften dolda av tornmuren. Baldakinen har skjutit fram ca 0,5 m från fasaden och den undre, med ett kymation utsmyckade bågen (fig 19, 23), återfinns nu ett stycke framför sin ursprungliga plats som omfattningsbåge till den i tornmuren utsparade nischen. Uptill torde baldakinen ha varit rakt avslutad. De fristående baldakinkolonnerna och deras kapitäl återfinns numera högst upp i klocktornet, där de återanvänts som en slags kolonner till ljudgluggarna mot öster och väster. De långa kolonnskäften sträcker sig en god bit nedanför ljudgluggarnas karm, delvis dolda under putsen (fig 7, 39).

Sydportalen har en inre omfattning utan utsmyckning i långhuset, upptill rakt avslutad med en enkel skråkant (fig 30). Dörren av liggande ekbräder insattes vid restaureringen 1966, då den tidigare illa skadade och tillmurade portalen ävenledes upptogs och restaurerades (se nedan).

Mitt emot den södra portalen har en lika rik portal varit placerad mitt i kyrkans ursprungliga nordfasad. Den bröts helt bort då nykyrkan byggdes och en bågöppning till långhuset togs upp där portalen varit placerad. Ovanför denna bågöppning, uppe på nykyrkans vind, är dock spår efter den bortrivna baldakinen bevarade och man kan se att den profilerade taklisten avviker i rät vinkel från fasaden där portalbaldakinen varit placerad (fig 53). Ovanför baldakinportalerna har således taklisten och rundbågsfrisen skjutit ut. Ytterligare delar som här-

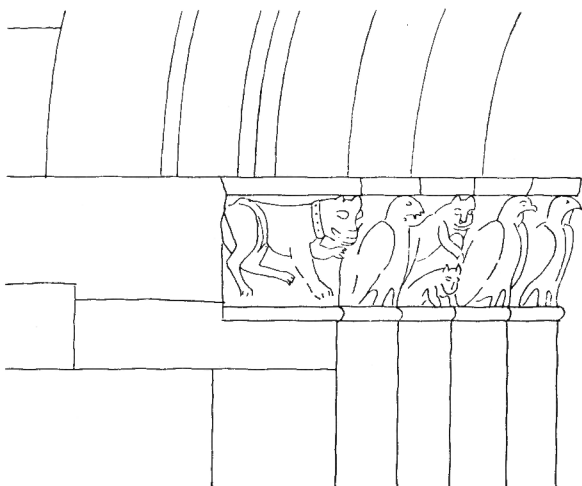

Fig 15. Den romanska västportalen. Tympanonstenen insattes 1966. Foto 1968.

Romanesque W portal. The tympanum was installed in 1966.

Fig 16. Västportalens norra kapitälband. Uppm E Fleischer 1868. DNM, Köpenhamn. Renritat av K Söderberg 1970.

N capitals of W portal in 1868.

rör från nordportalen visar att den varit utformad som sydportalen: åtskilliga ornamentdelar från arkivolterna har hittills förvarats i den tidigare igenmurade sydportalen. Som infattning till den lilla ingångsdörren till nykyrkan återfinns den ursprungliga nordportalens innersta ornerade båge. I nykyrkans murar är ytterligare delar från portalen inmurade och här återfinns under den sista restaureringen nordportalens utomordentligt fina tympanonsten inmurad och helt intakt, numera uppsatt i det nordvästra tornets bottenrum (fig 24).

Nord- och sydportalens arkivolter visar samma ornamentik: på plattorna en enkel treräfflad liljebladsslinga med ett blad ömsom över ömsom under våglinjen; på stavarna en dubbel vågformad slinga med en druvklase inom de spetsigt ovala fälten mellan våglinjernas skärningspunkter. Sydportalens tympanon är utfyllt med liljeblad i ett treräfflat band (fig 21a). Nordportalens återfunna tympanon är likaledes hugget med ett treräfflat band, som dels följer ytterkanterna, dels är flätat över ytan så att fem cirkelformade fält bildas, vilka utfyllts med blad och druvklasar samt därtill mellan cirklarna fåglar, varav en sträcker sig in till druvorna och suger åt sig av saften. Detta under 1100-talet ofta använda motiv beskrivs här bäst med ärkebiskop Eskils ord i hans brev till Vä på 1100-talet, »att med all kraft sörja för, att Herren Sebaoths vingård, ... kan vitt och brett sträcka ut sina grenar och för var dag växa och bära frukt» (bil II). Tympanonstenen har ursprungligen varit bemålad och bär ännu spår av en blå bakgrundsfärg. Sydportalens såväl som nordportalens tympanonsten har dessutom, ovanligt nog, på underkanten en huggen bladsslinga (fig 21 b).

Ornamentiken i syd- och nordportalerna är mycket väl och elegant utförd och ett fullödigt uttryck för den lombardiska konst som är så rikt representerad i Lunds domkyrka. Där återfinns inte endast samma motiv i ornamentiken utan också baldakinen buren av fristående kolonner. Utan tvivel finns det beträffande syd- och nordportalerna i Vä ett direkt samband med Lunds domkyrka och den ornamentik, som där kan dateras till 1140-talet. I Lunds domkyrka invigdes de bägge transeptkapellen 1145 och 1146 och i samband med detta bör en viss arbetskraft ha friställts, som kan tänkas ha utfört portalerna i Vä.

Fig 17. Västportalens
norra kapitälband. Foto
1968.

N capitals of W portal.

Fig 18. Västportalens
södra kapitälband. Foto
1968.

S capitals of W portal.

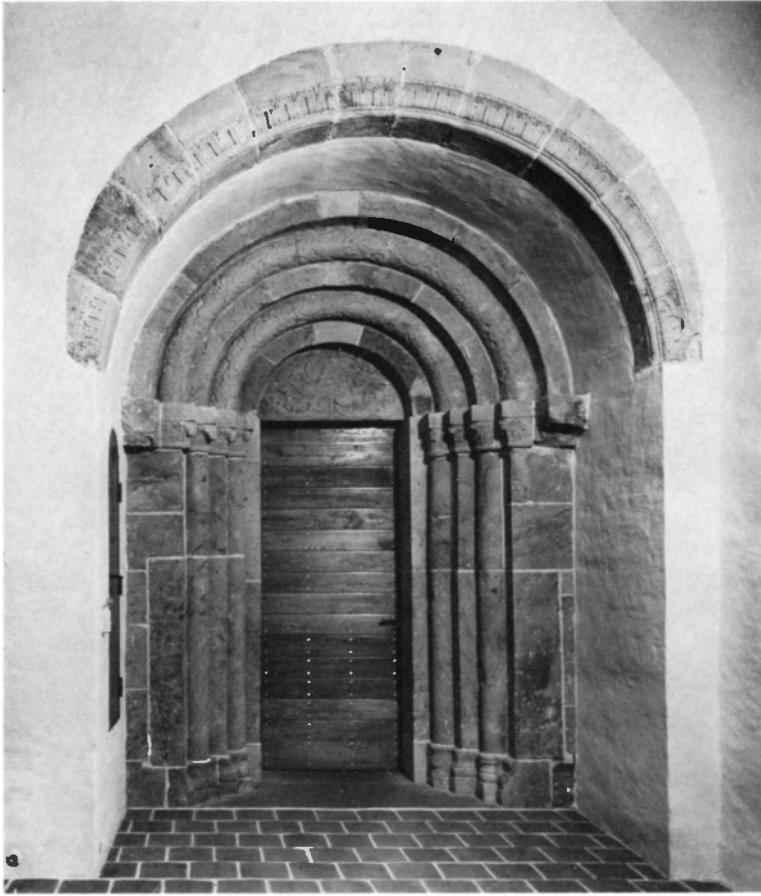

Fig 19. Den romanska sydportalen med vederlagen efter en bortbruten baldakin. Baldakinens omfattningsbåge är något framflyttad. Foto 1968.

Romanesque S portal with the abutments of a demolished baldachin. The arch of the baldachin has been slightly moved forward.

I kyrkans räkenskaper för 1680 nämns att två gångjärn anskaffats till sakristiedörren »som i detta Kriget war blefuen ofärdigh», och sannolikt är det dessa som ännu håller den tunga dörren i nykyrkans nordmur. Tydligt har sakristian en gång varit inrättad här, ty i början av 1700-talet skaffas 8 st stora fönsterjärn till sakristian (räk 1705) och med så stora fönster kan endast nykyrkan komma ifråga. Under 1800-talet flyttades sakristian till absiden, bakom det stora altaret, och 1864 upptogs en ingång på absidens södra sida (räk). Den igenmurades 1966 i samband med att sakristian flyttades till klocktornets bottenrum, vilket tidigare varit vapenhus och sedan 1800-talets slut pannrum och redskapsrum.

En ingång har funnits i korets sydfasad nära det östra hörnet. Den har igenmurats men är sedan 1966 synlig som en djup nisch inne i koret (fig 78). Öpp-

ningen är sekundärt upptagen, utan tvivel av munkarna — som anlände till Vä på 1160-talet — för att därmed åstadkomma en direkt förbindelse mellan koret och klosteranläggningen.

Ytterligare en muröppning har funnits. Denna har inte varit en egentlig ingång utan endast fört in till ett s k benhus, inrättat i västfasadens murtjocklek t v om portalen. I detta utrymme (fig 57) förvarades de ben som påträffades vid gravgrävning på kyrkogården.

Fönster

De höga slanka fönstren förnyades 1966 med karmar och spröjsar av ek samt rutor av antikglas. De avslutas upptill med en tryckt båge och utvändigt har samtliga fönsteröppningar en kraftig kalkstensskiva som solbänk. Vid långhusets sydöstra fönster är årtalet 1781 inhugget mitt på stenskivan. Sanno-

Fig 20. Sydportalens östra kapitälband samt del av arkivolten. Foto 1968.

E capitals of S portal with part of the archivolt.

likt har samtliga fönster försetts med solbänk vid samma tillfälle och troligen har de samtidigt fått sin nuvarande enhetliga utformning. Tidigare har man enligt räkenskaperna förändrat fönstren då och då, murat till på ett ställe, utvidgat på ett annat. Det framgår också av A Kastmans teckning från 1700-talets mitt (fig 27), att ett romanskt fönster då ännu var bevarat i korets nordmur, liksom ett ursprungligt fönster i kyrkans östmur. 1864 anbringades större fönster för att åstadkomma tillräckligt med ljus (vis prot), men härmed torde avses fönsterglas. Fönstren, som ursprungligen varit blyspröjsade, försågs under 1800-talet med järnkarmar.

Det mellersta fönstret i absiden är det enda ursprungliga i kyrkorummet som ännu fyller sin funktion (fig 25). Det är enkelt rundbågigt med en inre skränande smyg. Det utvändiga murhörnet har i fasaden en flat karnisprofil, som obruten följer fön-

ternischen. Den har en påbörjad skulptural utsmyckning, som aldrig slutförts. På norra sidan är den försedd med djupa borrhål. På södra sidan av fönster-nischen förekommer ett mycket grunt hugget flät-mönster av liknande slag som vid långhusets sido-altare (fig 26a, 68). Där den yttre och inre smygen möts är en smal karm utspärad i sandstenen och i denna har huggits en smal ränna som löper runt hela fönsterkarmen. Håri har fönsterglas varit placerat och fasthållet med bly. De två andra fönstren i absiden är senare än det mellersta och har utvändig putsade och målade smygar.

I koret upptar två motställda fönster nu de ursprungligas plats. Utvändigt ses i fasaderna äldre kilformade bågstick alldeles ovanför de nuvarande tryckta bågarna. Stora delar av den inre ursprungliga mursmygen påträffades vid den senaste restaureringen, inmurade i altarbordet, som torde

Fig 21 a. Sydportalens tympanon samt del av arkivolten. Foto 1968.

Tympanum of S portal with part of the archivolt.

Fig 21 b. Tympanonstenens undersida. Foto 1968.

Soffit of the tympanum.

ha tillkommit 1674 (se fig 44 a). De visar, att tunnvalvets profilerade vederlagslist har följt fönstrens övre kant, samt att smygarna i övrigt har saknat profileringar, men varit täckta av puts och bemålade i samband med korets utsmyckning på 1100-talet.

I långhuset finns fem ursprungliga fönsteröppningar bevarade i mer eller mindre ruinerat skick. Ursprungligen torde det ha funnits sex fönster. På norra sidan återstår endast de översta kilformade stenarna efter tre fönsteröppningar: två öster om

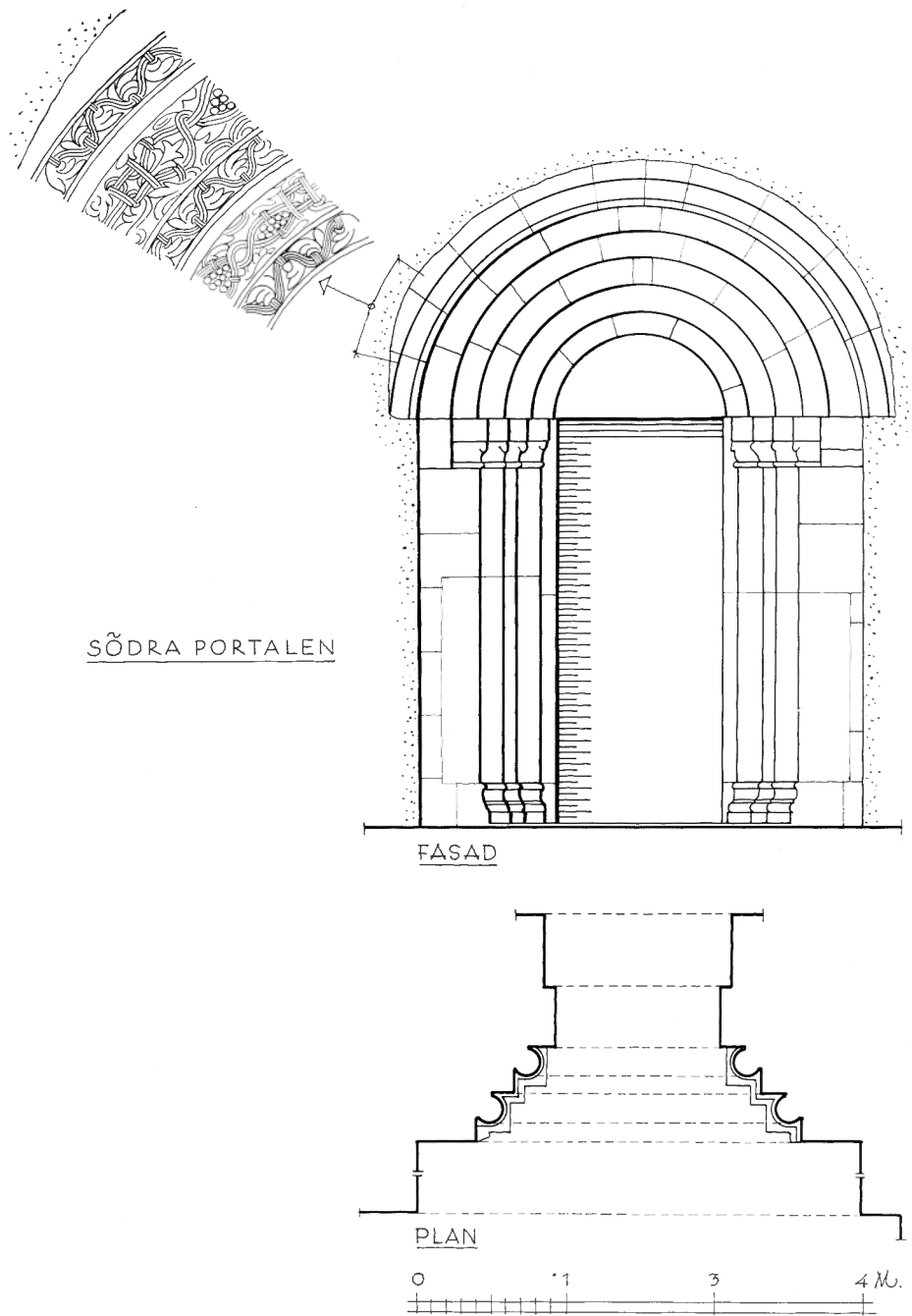

Fig 22. Sydportalen och dess ornamentik. Uppm J Söderberg 1969. Teckning av K Söderberg 1970.
S portal and its ornamentation.

Fig 23. Detalj av omfattningsbågen till sydportalens baldakin.
Jfr fig 19. Foto 1968.

Detail of arch of baldachin of S portal. Cf fig 19.

Fig 24. Nordportalens tympanon, nu uppsatt i kyrkans nord-
västra tornrum. Foto 1968.

Tympanum of N portal, now in NW room of tower.

den bortbrutna portalen och ett väster därom. På södra sidan är de två östra fönstren väl bevarade och visar ett ovanligt rikt utförande (fig 11, 26b). Utvändigt har fönstren trappstegsformad solbänk samt en dubbel karnis-vulstprofil in till karmen, vilken även är huggen i sandsten med en smal ränna för fönsterglaslet. Den inre fönstersmygen har varit putsad och bemålad på 1100-talet. Ett västligt fönster i sydfasaden får antas ha varit placerat analogt med nordsidans och befinner sig då bakom tornmuren. De andra två igenmurade fönsteröppningarna i sydfasaden väster om tornet har tegelmurade karmar och har tidigare givit ljus till orgelläktaren. Det ena fönstret igenmurades 1677 (räk).

I västpartiet är de ursprungliga, smala ljusgluggarna till västtornen bevarade. De har grovt tillhuggna inre rundbågiga sandstenssmygar men ingen yttre smyg. I sydfasaden är dessa ljusöppningar avsmalnande uppåt och avslutas med en båge, som är uthuggen i ovanförliggande kvader. Detsamma gäller öppningen söder om västportalen. I övrigt har dessa ljusöppningar lodräta sidor och avslutas med ett rakt kvaderskift. Skillnaden kan delvis bero på ändringar på 1800-talet. Ovanför västportalen har suttit ett fönster in till emporen. Detta har varit utformat som långhusets övriga fönsteröppningar och delar av det har inmurats i emporens västvägg i samband med gavelns ommurning i början av 1800-talet. Av uppmättningsritningen, fig 57, framgår att detta västfönster utvidgats genom att dageröppningen vidgats samt att fönstret på ett anmärkningsvärt sätt skurit igenom västfasadens rundbågsfris. De bägge västtornen har i översta våningen haft små ljudgluggar, vilkas bågformade avslutningsstenar delvis återfinns inmurade i emporens västvägg.

Yttertak

Kyrkans tak har 1959 lagts om med kopparplåt, medan nykyrkan ensam har rött tegeltak. Ursprungligen har byggnaderna, som brukligt var, haft blytak (räk). Västtornen täcktes 1674 med tjärad träspån (räk), vilken vid 1800-talets början var ersatt med tegel (räk 1803); också klocktornet, som försågs med en liten spira 1604, hade tegeltak, medan takryttaren var klädd med bly (se nedan).

På hösten 1810 brann hela kyrktaket, takstolarna och klocktornet. Genom auktion på det smälta blyet

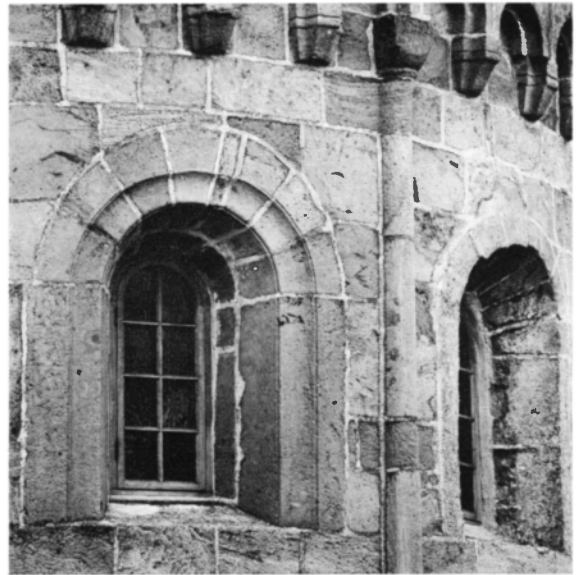

Fig 25. Absidens romanska mittfönster. Foto 1968.

The Romanesque centre window of the apse.

sökte man få in medel till ett nytt tak, vilket man avsåg att täcka med koppar, järn eller tegel, beroende på hur mycket pengar man fick in. Församlingens ledamöter beslöt samtidigt att spara en takstol genom att slå samman nykyrkans två tak till ett enda (fig 28; st prot). Två år senare var klocktornet färdigställt (utan spira) och täckt med koppar samt en klocka gjuten och upphängd; kyrkokassan var därmed så belastad att den inte ens räckte till inköpet av kopparplåt till kyrkans tak i övrigt (st prot 1812), varför dessa täcktes med järnplåt, som på koret senare utbyttes mot skiffer.

1804 hade de bägge västtornen brutits ner och långhusets västra del täcktes med bräder i avvaktan på myndigheternas beslut om utformningen av det nya västpartiet. Det torde ha varit eldsvådan med efterföljande ekonomiska svårigheter som satte punkt för dessa planer och när kyrkan åter stod färdig 1813 hade långhustaket förts fram till västgaveln. Efter eldsvådan täcktes kyrkan tillfälligt med halm-tak, vilket högeligen förvånade den danske författaren Christian Molbech, som då passerade kyrkan. I Breve fra Sverige i Aaret 1812, beskriver han Vä som »en straatækt Kirke — et Syn, der var mig aldeles nyt, og ikke meget ærefuldt for den eller dem, som tage den formodentlig ikke ringe Tiende».

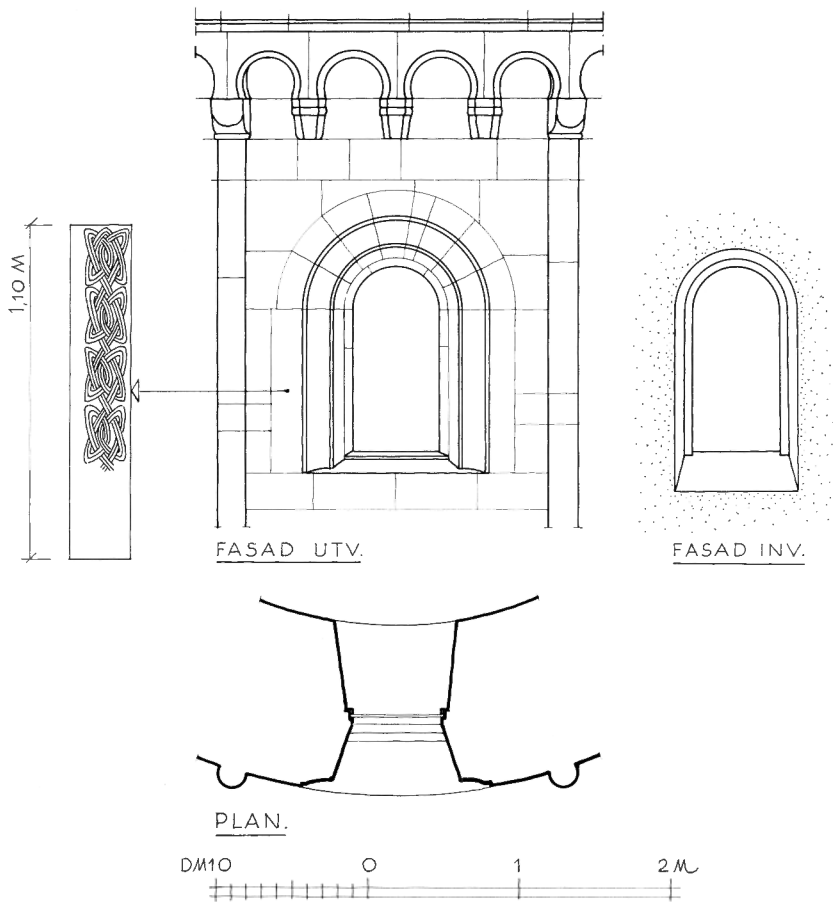

Fig 26a. Absidens mittfönster. Uppm H Græbe 1965, renritad av J Söderberg 1969.

Centre window of apse.

Klocktornet

Det kraftiga senmedeltida tornet har byggts mitt för långhusets sydfasad och kan liksom nykyrkan betraktas som ett slags försträvning av långhuset, vilket inte var särskilt stabilt efter valvslagningen och förhöjningen på 1200-talet. Tornet, vars översta våning är senare tillbyggd, är uppfört med metertjocka murar av gråsten och utvändigt vitputsat (fig 7). Dess norra mur är byggd framför långhusfasaden och från fasadkrönet också på denna. I tornets bottenvåning, som tidigare utgjorde kyrkans vapenhus (räk), har en bågöppning utsparats för att inte dölja den ursprungliga sydportalen (fig 19). I rummets östvägg finns en bred, svagt spetsbågig sittnisch, vars båge har markerats i ytterfasaden med tegel trots att nischen aldrig har varit genomgående som en öppning i muren. Nischen påträffades 1915 igenmurad med ornamentstenar från nordportalen

(ATA). I rummets västra mur finns ett litet fönster och i den södra en bred dörröppning. Rummet täcks av ett tunnvalv av tegel med vederlag i väster och öster. I tunnvalvets västra del är fyra träpluggar insatta med hål igenom för klocksträngarna. Uppgången till tornet har ursprungligen varit anlagd i tornets sydvästra hörn, men om den någonsin har fungerat måste det ha varit före tunnvalvets tillkomst (fig 8). Uppgången är nu igenmurad. Den fungerande uppgången till tornet utgörs av en smal och brant spiraltrappa av tegel, inbyggd i tornets norra mur väster om långhusets sydportal. Upp till långhusfasadens takkrön är tornmuren endast 1,26 m tjock och för att bereda plats för spiraltrappan har denna delvis huggits in i långhusets ursprungliga sydfasad. Ovanför tunnvalvet mynnar spiraltrappan ut i tornet genom en liten tegelklädd muröppning

med spetsig avslutning. Övervåningarna indelas genom bjälklag och trägolvl.

Mitt i den norra tornmuren är de ursprungliga ljudhålen bevarade, utifrån sett så lågt att de kommer under långhusets nuvarande takås. Häröver är i tornets norra fasad de yttre delarna bevarade av ett nedsänkt horisontalt band, vilket på samma sätt och på samma nivå återfinns i tornets sydfasad strax nedanför de nuvarande ljudhålen. Dessa nedsänkta horisontalband får antas ha varit blindingar, som ursprungligen har markerat tornets avslutning och övergång i gavlar, på samma sätt som varit fallet på de bägge västtornen. Dessa blindingar hör inte samman med den avslutning tornet fick 1604 och som ses på Kastmans teckning⁹ (fig 27), utan de torde härröra från en äldre tornavslutning, troligen med trappgavlar. Den nedre delen av klocktornet torde vara senmedeltida.

Sedan nykyrkan (se nedan) uppförts i renässansstil, kom turen till klocktornet, som 1604 förhöjdes med en våning och försågs med svängda gavlar mot norr och söder i dansk renässansstil. Takfallen mot öster och väster var täckta med taktegel (räk 1679) och som takryttare sattes en spira, vilken i verkligheten tycks ha varit mindre imponerande än vad Kastmans teckning låter antyda. I de senare räkenskaperna benämns den »den lilla spiran» och var inte, som man skulle förmoda, utförd i koppar utan täckt med bly. Vid spirans renovering 1685 bar kyrkvårdarna själva upp »det svåra blövet» den sista biten det inte kunde vindas upp, »ifrån Klockorne til Sthelningen» (räk). År 1769 skadades spiran av blixten och reparerades av timmermannen Anders Wremp för 124 d 29 smt (Kyrkoinsp arkiv, LLA). Spiran som reparerades 1800 (räk) torde ha gått förlorad då kyrkans tak brann 1810 (se ovan; räk). Vid tornets utvändiga renovering 1957 upptäcktes spår efter en blå kvadermålning kring ljudgluggarna och vid murhörnen som hörnedjor, tydligen för att efterlikna »riktiga» renässansbyggnader.

Vid branden 1810 torde tornets slagverk, »Seijer Wårck», ha förstörts. Det köptes till kyrkan 1675 för 50 d smt (räk). »Seijermakaren» satte själv upp verket och gjorde hammare och stång av eget järn samt satte igång det hela (räk). Uret och verket flyttades 1729 upp en våning i tornet, till klockorna (räk; fig 27).

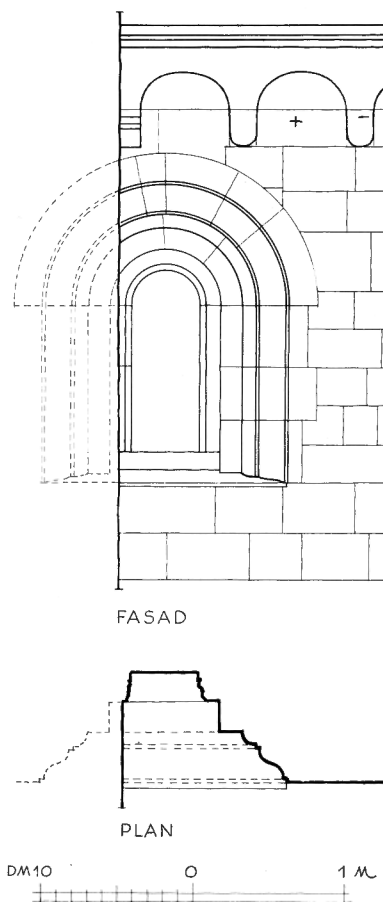

Fig 26b. Romansk fönsteröppning i långhusets södra fasad. Uppm H Græbe 1965, renritad av J Söderberg 1969.

Romanesque window in S wall of nave.

Nykyrkan

Den stora tillbyggnaden (fig 10) vid långhusets norra sida tillkom 1593 och kallas för »nykyrkan». De utvändigt grovputsade och vitkalkade murarna är uppförda av tegel på en hög sockel av sandsten. I nordmurens västra del är en ursprunglig ingång, vars halvcirkelformade övre avslutning omges av en med en bladslinga dekorerad sandstenbåge, som tillhört kyrkans ursprungliga nordportal. Tillbyggnaden har tegeltäckta sadeltak och avslutas med två gavlar mot norr, liksom takstolarna tillkomna 1959. Också invändigt (fig 31) har nykyrkan karaktär av två rum och täcks av två ribblösa kryssvalv; förbindelsen med långhuset utgörs av två breda bågöppningar,

Fig 27. Kyrkan från nordost.
Teckning av A Kastman 1750–55.
KB.

The church from NE, drawing by A Kastman, 1750–55.

Fig 29. T h.
Interiör mot öster. Foto 1968.

*To the right.
Interior looking E.*

Fig 28. Kyrkans utscende ca 1880.
Foto C F Lindberg. ATA.

The church ca. 1880.

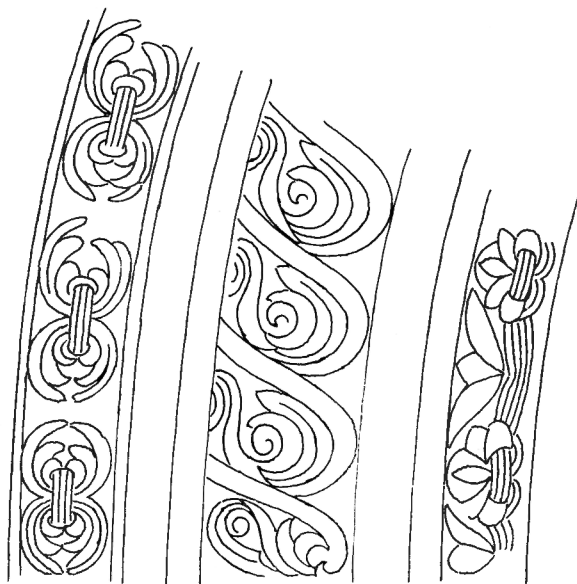

Fig 32. Triumfbågens norra del. Kapitälbandet rekonstruerat. Foto 1968.

N part of rood arch. Capitals reconstructed.

Fig 33. Nedan. Ornamentik i triumfbågen. Teckning av J och K Söderberg 1969.

Below. Ornamentation in rood arch.

fram till 1800-talets mitt. Då en värmekällare 1938 anlades under nykyrkans västra hälft, påträffades två murade gravkammare (rapport i ATA) i vilkas putsade innerväggar var inristat årtalen 1723 i norra gravkammaren och 1735 i den södra. Gravkamrarna innehöll stoftet efter 27 vuxna och 25 barn, vilka jordades på kyrkogården (se ovan). Under gravkamrarna påträffades en stenkista (rapport i ATA) från 1200-talet, som återfinns rekonstruerad i gräset omedelbart väster om nykyrkan.

Interiör

1100-talskyrkans långhus har invändigt fullständigt ändrat karaktär under tidernas lopp. Främst dominerar interiören nu av två höga granitpelare, som mitt i rummet bär de sex kryssvalven från 1200-talet (fig 29–30). En stor del av långhusets nordmur har brutits bort vid slutet av 1500-talet inklusive nordportalen och kyrkorummet öppnar sig här med två

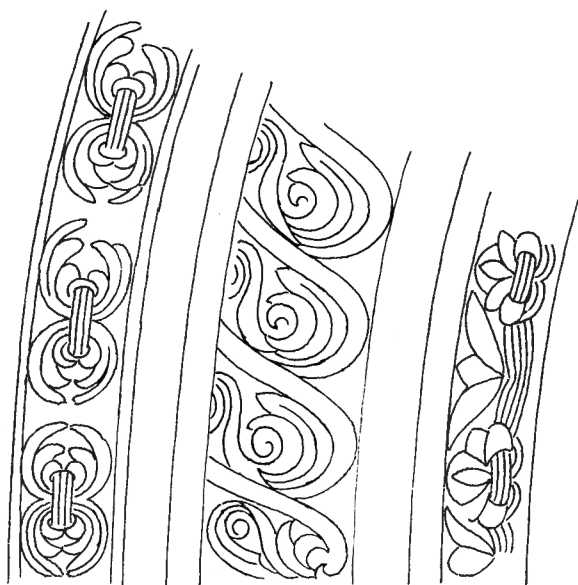

Fig 32. Triumfbågens norra del. Kapitälbandet rekonstruerat. Foto 1968.

N part of rood arch. Capitals reconstructed.

Fig 33. Nedan. Ornamentik i triumfbågen. Teckning av J och K Söderberg 1969.

Below. Ornamentation in rood arch.

fram till 1800-talets mitt. Då en värmekällare 1938 anlades under nykyrkans västra hälft, påträffades två murade gravkammare (rapport i ATA) i vilkas putsade innerväggar var inristat årtalen 1723 i norra gravkammaren och 1735 i den södra. Gravkamrarna innehöll stoftet efter 27 vuxna och 25 barn, vilka jordades på kyrkogården (se ovan). Under gravkamrarna påträffades en stenkista (rapport i ATA) från 1200-talet, som återfinns rekonstruerad i gräset omedelbart väster om nykyrkan.

Interiör

1100-talskyrkans långhus har invändigt fullständigt ändrat karaktär under tidernas lopp. Främst dominerar interiören nu av två höga granitpelare, som mitt i rummet bär de sex kryssvalven från 1200-talet (fig 29–30). En stor del av långhusets nordmur har brutits bort vid slutet av 1500-talet inklusive nordportalen och kyrkorummet öppnar sig här med två

bågöppningar in till nykyrkan. På sydväggen är den ursprungliga inre portalomfattningen till sydportalen bevarad; i öster öppnar sig skeppet med den breda och rikt utformade triumfbågen in mot koret.

Kyrkans östparti står till stor del intakt från 1100-talet. Koret är täckt med ett ca 80 m² stort tunnvalv av sandsten, som i norr och söder utgår från profilerade vederlagslister och mitt i rummet höjer sig 8 m över golvet. På 2 m:s höjd över golvet sitter i hörnen fyra stora, ursprungliga kapitäl (fig 35–38) som minne från ett ursprungligen planerat men troligen aldrig utfört kryssvalv. Den kraftfullt profilerade tribunbågen förbinder koret med absiden, som ännu har sitt ursprungliga kalkbruksgolv bevarat med rester efter ett tidigare huvudaltare. Absiden har profilerad invändig sockel och täcks av ett hjälmvalv. I den halvrunda väggen är tre fönsteröppningar, varav den mellersta är det enda av kyrkorummets ursprungliga fönster som ännu fyller sin funktion (se ovan).

Kyrkan är invändigt vitkalkad med undantag för huggna stendetaljer såsom omfattningar och bågar. I koret och absiden är 1100-talsputsen i mycket stor utsträckning bevarad och utsmyckad med samtida kalkmålningar av hög kvalitet.

Golv

Kyrkans golv består av slipade kvadratiska kalkstensplattor, kompletterade vid restaureringen 1966, men i huvudsak härrörande från 1899, då större delen av golvet nylades samtidigt med att äldre gravstenar togs upp (PÄ). Också i nykyrkan lades ett kalkstensgolv 1899, då som ersättning för ett 1671 tillkommet tegelgolv (räk). I sakristian nederst i klocktornet lades ett nytt tegelgolv 1966. Kyrkan hade i övrigt fått nya golv 1680 och 1729 (räk).

Ett lågt trappsteg för nu upp till koret, vars golvplan ligger i jämnhöjd med absidgolvet. Det sistnämnda är kyrkans ursprungliga kalkbruksgolv från 1100-talet, inramat av en huggen sandstenslist samt en sockel med attisk profil som följer väggens halvrundning. I absidgolvet ses resterna efter ett äldre huvudaltare (fig 48). Under medeltiden låg golvet på olika nivå i absid, kor och långhus, högst i absiden. I koret var golvet beläget 30 cm lägre och i långhuset ytterligare 40 cm lägre. Runt långhusets väggar bildade murarnas framskjutande grundste-

nar en sittbänk, som vid östväggen anslöt till två altarpodier (se nedan). Omgivet av denna sittbänk, som samtidigt bildade trappsteg till koret och ingångsportalerna, har långhusgolvet verkat som en nedsänkt bassäng. Från portalerna och förhallen i väster kom besökare rakt in på sittbänken och måste omedelbart, eller möjligen via ett trappsteg, taga steget ner till golvet, vilket då utgjorde en stor sammanhängande yta innan de bågge valvpelarna mitt i rummet tillkom på 1200-talet.

Valv

Långhuset präglas i mycket hög grad av de sex kryssvalv som slagits på 1200-talet samt de två granitpelare som mitt i rummet bär valven (fig 29). Pelarna, varav den västra har rund genomskärning, den östra 8-kantig, har både som bas och kapitäl ett väldigt tärningskapitäl, likaledes i granit. I långhushörnen utgår valven från små, som manshuvuden skulpterade konsoler; i långhusmurarna från horisontala vederlag av kalksten. De östliga gördelbågarna har en bred pålagd vulst, medan de västliga är släta. Det nordvästra valvet, som saknar valvribbor, har murats om i sen tid. Ursprungligen har långhuset haft ett plant trätak, beläget alldeles ovan de små rundbågiga öppningarna till emporen över förhallen i väster.

De stora granitpelarna med tärningskapitälerna är märkliga exempel på senromanik, varvid tankarna främst går till Westfalen (St Nicolaus i Soest). Även valvformen med vulstribbor är kontinental.

Koret täcks av ett tunnvalv av sandsten, tillkommet i samband med absiden och tribunbågsöppningen in till denna (se nedan). Då koret uppfördes har man tänkt sig att täcka det med ett kryssvalv, varför de fyra stora kapitälerna insatts i korthörnen (fig 78).

Nykyrkan har två ribblösa kryssvalv, slagna vid byggnadens tillkomst 1593. Från samma århundrade torde även tunnvalvet över förrummet i väster härröra. Tidigare fanns här troligen ett plant trätak, vilket tillika utgjorde golv i emporkapellet ovanför (se nedan). I och med tunnvalvets tillkomst blev kapellet obrukbart. I emporkapellet finns rester kvar efter ett sekundärt inslaget tegelvalv, ett ribblöst kryssvalv. I det sydöstra hörnet är valvkonsolen bevarad, utformad som ett manshuvud, fint huggen i

Fig 34. Triumfbågens vederlagsstenar: — a. Norra sidan.
— b. Södra sidan. Foto 1968.

Abutments of rood arch: a N side, b S side.

kalksten och av tidig gotisk karaktär (fig 65). Mycket snarlika huvuden förekommer i Västergötland (Skara, Södra Ving) och på Själland.

Bågar och kapitäl

I långhus, kor och absid är de ursprungliga muröppningarna klädda med sandstenskvadrar, kilformade i rundbågen. Enklare dörröppningar, företrädesvis i västpartiet, är oprofilerade och står numera oputsade med väl huggna sandstensomfattningar. Även bågöppningen mellan västförhallen och långhuset är oprofilerad. Bågöppningen, som nu är igensatt med en trävägg med ingångsdörrar, har ursprungligen öppnat sig i hela sin bredd. Vederlagen har mot öster ett kraftigt framsprång, vilket kan tyda på, att bågöppningen ursprungligen varit uppdelad i två mindre bågöppningar med en fristående kolonn i mitten. En sådan anordning finns på flera håll i Skåne, t ex i det närbelägna Färlöv.

Triumfbågen liksom tribunbågen är rikt artikulerad både arkitektoniskt och ornamentalt (fig 29, 78). Båda har tvåsprängiga omfattningar med en trekvartskolonnett insatt i vinkeln. Dock är de båda bågöppningarna ganska olika, vilket förklaras av byggnadshistorien, i det tribunbågen har tillkommit senare (se nedan): triumfbågen är således bred och förhållandevis låg ($4,54 \times 5,40$ m) och anpassad efter ett tänkt kryssvalv i koret; tribunbågen är smalare och högre ($3,96 \times 6,70$ m) och anpassad efter det nuvarande tunnvalvet i koret. Tribunbågen är också arkitektoniskt tyngre och saknar huggen ornamentik, men är överdragen med puts och bemålad i samband med kalkmålningarnas tillkomst i kor och absid. Endast hörnet mot koret har försetts med en karnis-vulstprofil.

Triumfbågens omfattning är mot långhuset kraftigt profilerad (fig 32–34). Trekvartskolonnetten vilar på en attisk bas med hörnblad och motsvaras i arkivolten av en rundstav. Arkivolten utgår från det likaså tvåsprängiga vederlaget som även omspannar kolonnetten som ett kapitäl och avslutas i långhusets östvägg. Delar av dessa vederlag är rekonstruerade liksom även en del profileringar och ornamentik

Fig 35. T h. Kapitäl i korets sydöstra hörn. Foto 1968.

To the right. Capital in SE corner of chancel.

Fig 36. Ovan t v. Kapitäl i korets nordöstra hörn. Foto 1968.
Above to the left. Capital in NE corner of chancel.

Fig 37. Ovan. Kapitäl i korets nordvästra hörn. Foto 1968.
Above. Capital in NW corner of chancel.

Fig 38. Kapitäl i korets sydvästra hörn. Foto 1968.
Capital in SW corner of chancel.

Fig 39. Ovan. Kapitäl i klocktornets östra ljudglugg. Foto E Cinthio 1957. LUHM.

Above. Capital in E sound hole of bell tower.

Fig 40. Ovan t h. Kapitäl i klocktornets södra ljudglugg. Foto O Mattsson 1923. LUHM.

Above to the right. Capital in S sound hole of bell tower.

Fig 41. Fragment av kapitäl, en tid använt som fyllnad i den igenmurade kordörren. Foto H Græbe 1966.

Fragment of capital, used for a time as filling in closed chancel doorway.

Fig 42. Kapitäl i klocktornets norra ljudglugg med framställning av Alexanders himmelsfärd (?). Foto E Cinthio 1957. LUHM.

Capital in N sound hole of bell tower, with representation of Alexander's ascension (?).

i bågen, vilket allt blivit illa skadat vid en eldsvåda, möjligen den som 1213 nämns i de lundensiska annalerna.²³ Den vittrade och rosafärgade sandstenen visar spår efter stark värme. Vederlagsstenarna, som har svagt konkav sida, är dekorerade med en huggen bladranka (fig 34). I bågöppningen ser man att ornamentiken på den norra sidan (fig 34a) aldrig avslutats, vilket troligen beror på att den huggits sedan stenen satts på plats. En del av stenen är helt odekorerad, nämligen där man inte kunnat komma åt på grund av bjälken i bomhålet strax under vederlaget (se nedan). På den södra sidan är ornamentiken däremot fullständig (fig 34b) och stenen troligen insatt senare.¹¹

Arkivoltens yttre omfattningsbåge är dekorerad med en bård av parvis sammankopplade bladornament (fig 32–33). Detta är inte den organiskt växande bladranka som man är van att se i den lom-

bardiska konsten och som återfinns på bågens vederlag. Ornamentikens karaktär tyder på att förebilden kan ha hämtats från miniatyrkonsten, en bokillustration eller ett metallarbete. Ett liknande ornament förekommer på foten till dopfunten i Gråmanstorp.

Rundstaven i arkivoltens är smyckad med spiralformade blad mellan S-formade band, vilket ger en illusion av en omlindad stav. Den inre omfattningsbågen är karnisformad och försedd med en sirligt huggen palmett-lotusfris, medan omfattningen i liv med långhusets östvägg artikulerats med två små rundstavar.

Triumfbågen har klart prelundensiska drag, som ytterst går tillbaka på anglosachsiska förebilder. Här tänker man närmast på det med små rundstavar avrundade hörnet mot långhuset samt de insatta kolonnetterna, medan däremot karnis-vulstprofilen är

typiskt romansk. Ornamentiken har lombardiskt ursprung, men är beträffande den upprepade bladställningen som omger bågen i långhusmuren av ett slag som inte återfinns i Lunds domkyrka, vilket däremot palmett-lotusfrisen gör. Utan tvivel hör triumfbågen till kyrkans äldsta byggnadsdelar. Detta framgår även av muren som omger bågen i långhuset; det är ingen kvadermur, utan långa, överkragade granitstenar omger bågen under putsen.

Den annorlunda proportionerade och dimensionerade tribunbågen (fig 78) har i huvudsak utformats som triumfbågen, utan tvivel för att samspela med denna. Här återfinns vi också den illusoriskt omlindade rundstaven, dock inte huggen i sandsten utan målad på kalkputsen. Det anglosachsiska drag man kan se i denna bågöppning beror på att den upptagit element från den äldre triumfbågen, medan den tidsmässigt hör samman med absiden och korets tunnvalv (se nedan).

I triumfbågens utsmyckning återfinns såväl pre-lundensiska drag som en ornamentik, vilken kan sättas i samband med en direkt påverkan från Lund, främst beträffande den troligen senare tillkomna ornamentiken på vederlagen. De organiskt växande bladslingorna behärskar däremot fullständigt syd- och nordportalerna, vilka dessutom genom arkitekturen kan sättas i direkt samband med Lunds domkyrka (se ovan). Det är också denna rena växtornamentik som alltid i första hand har föranlett den direkta jämförelsen mellan Vä och Lund, som mer eller mindre har varit utgångspunkten för bedömningen av Vä kyrka, och som legat till grund för dess datering utifrån den daterbara ornamentiken i Lund (se bil I). Beträffande denna samhörighet finns intet att tillägga. Det är inte endast samma ornamentik och motivkrets som i Lund. Sambandet styrks även av en jämförelse med andra skandinaviska kyrkor: ingenstans förekommer dessa växtmotiv i en tillnärmelsevis så ren och rik form som i Lund och Vä.

Samma förhållanden som gör sig gällande inom bågarnas ornamentik gäller också för kapitälerna. I koret är de till sin typ pre-lundensiska, i portalerna lundensiska, om man härmed syftar på den rika, lombardiskt påverkade skulpturen i Lund.

De fyra korkapitälerna (fig 35–38) är sinsemellan parvis olika och de båda östliga får närmast be-

tecknas som tärningskapitäl. De har halvcirkelformade sköldar, men sträcker sig ett stycke nedanför dessa med en insvängd profil och avslutas mot hörnkolonnetten med en vulstring. Härigenom blir de något bägarformade och skiljer sig därmed markant från det egentliga tärningskapitålet såsom detta är representerat i emporgalleriet eller senare uppträder i långhuset, både som bas och kapitäl till valvens fristående monolitpelare. Den bägarform som de bäge östliga korkapitälerna framvisar, får betecknas som primitiv i jämförelse med det fulländade tärningskapitålet. Speciellt inom det normandiska området återfinns den fördjupning i själva hörnet mellan sköldarna, som mera vagt visar sig också i Vä.

Det finns ingen anledning att betvivla att de två östliga kapitälerna i Vä tillkommit samtidigt med koret på 1100-talet. De hör samman med korets hörnkolonner med attisk bas och hörnblad, men hör typmässigt hemma i 1000-talet och får antagas gå tillbaka på någon äldre förebild, som det på grund av den förenklade formen ställer sig svårt att närmare lokalisera. De bäge östliga korkapitälernas utsmyckning ger härvid inte heller någon hjälp. Sköldarna på det sydöstra kapitålet täcks av ett grovt hugget eller närmast skuret manshuvud av en typ som inte sällan förekommer inom nordsjöområdet och som leder tanken till träsniderier; det nordöstra kapitålet har mera stillsamt smyckats med en sk trikvetra, flätad av ett treräfflat band.

De båda västliga korkapitälerna är av en annan typ. Det nordvästra är så skadat att det knappast låter sig bedömas, medan det sydvästra är i det närmaste helt bevarat (fig 38). Det har upptill en hörnvolut samt en stor blomma eller rosett och nertill en bladställning som med en nästan vinklad indragning för över till hörnkolonnen. Mitt på kapitålet, ovanför bladen, sitter ett obestämbart fågelliknande djur, som tycks hacka efter något på kapitälhörnet under voluten. Vid en jämförelse med andra samtida kapitälformer verkar detta kapitäl stå helt isolerat i sin utformning och förklaras bäst som en degenererad form av det korintiserande kapitålet. Med tanke på djurfiguren ligger det närmast till hands att söka ursprunget i Rhenområdet eller direkt i Lombardiet. Motivmässigt hör det hemma i 1100-talets förra hälft, men har en märk-

ligt klumpig form. Det bär inte genom någon uppåt-gående kraft, utan samlar genom sin tyngd och kompakthet upp trycket; blad, djur och voluter inordnar sig helt i blockformen och så tillvida står det till hela sin karaktär närmare tärningskapitålet än de korintiserande kapitäl som det söker efterlikna.

Korkapitälerna är stora och klumpiga. Här finns inte mycket av den lekfulla fantasi som i så hög grad präglar kapitälerna i samtida klostergångar och kyrkor på kontinenten. Jämför man dessa svårbestämbara kapitäl med dem som numera är inmurade i klocktornets ljudgluggar (fig 39, 40) visar sig en uppenbar skillnad: den konstnärliga kvaliteten kan alltid diskuteras, men i den tektoniska uppbyggnaden är sistnämnda kapitäl fullkomliga, med höga spänstiga bladställningar och proportionerligt välavvägda voluter. De tre kompositakapitälerna i tor-

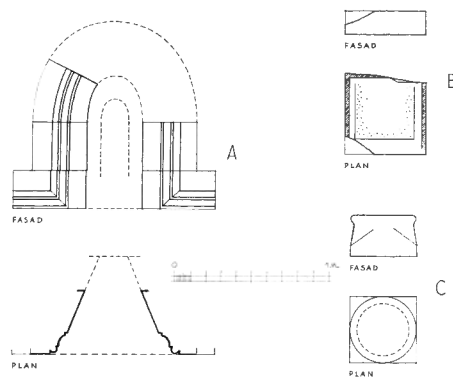

Fig 44. Byggnadsdelar påträffade i samband med kyrkans restaurering 1963–1966: — a. Det ursprungliga södra korfönstrets inre omfattning, med rester av kalkmålningar. — b. Fundament till norra portalens västra kolonn. — c. Bas eller kapitäl, påträffat i långhusets västra bågöppning. Jfr fig 66. Uppm H Græbe 1965, renritat av J Söderberg 1970.

Building elements found during the restoration of the church in 1963–1966: a. Inner surround of original S window of chancel, with fragmentary painting. b. Base of W column of N portal. c. Base or capital, found under W arch of nave. Cf fig 66.

Fig 43. Kapitäl, samma som i fig 42. Foto E Cinthio 1957. LUHM.

Same capital as that shown in fig 42.

net har utan tvivel ursprungligen burit sidoportaler-
nas baldakiner och de har i sin utformning inget
med korkapitälerna att göra. De kan utan vidare jämföras med vad som finns i Lunds domkyrka, t ex det södra kapitålet till den nordvästra transeptbaldakinen. De har ett klart samband med den ornamentik som behärskar sidoportalerna i Vä.

Liksom ornamentiken representerar dessa båda grupper av kapitäl — å ena sidan de degenererade och svårbestämbara kapitälerna i koret och å andra sidan de tre kompositakapitälerna i tornet — två olika tendenser i kyrkans skulpturala utsmyckning. De tre sistnämnda kan tolkas som bärare av sidoportalernas baldakiner och då sidoportalerna i sin tur kan bestämmas som ursprungliga så som de nu kan rekonstrueras (se ovan), skulle således dessa två grupper av ornamentik och kapitäl visa, att en förändring har inträtt mellan korets och långhusets

färdigställande. De visar också vad denna förändring inneburit, nämligen att kyrkan har färdigställts under direkt inflytande från byggnadshyttan i Lund.

Av de tre kompositakapitälerna, som numera är inmurade i klocktornets ljudgluggar, är de mot väster och öster överensstämmande, medan det mot söder avviker både till storlek och utförande. För de två sidoportalsbaldakinerna har fordrats fyra kapitäl och det är troligen ett fragment av det fjärde, som under restaureringen 1966 påträffades som fyllnad i den igenmurade kordörren (fig 41). Det har samma höjd och samma breda volut, men akantusbladen har ersatts av ett kymation.

I tornets fjärde ljudglugg finns nu som pendang till de tre kompositakapitälerna ett djurkapitäl inmurat, men detta kan inte ha tillhört sidportalerna, då det skiljer sig både beträffande storlek och stil från de övriga (fig 42, 43). Kapitålet pryds av fyra

fåglar, som med klorna griper om den nedre vulstringen. De nu till större delen avslagna fågelhuvudena har befunnit sig mellan klorna, och djurens ryggar bildar kapitälets hörn, deras vingar sidorna. Mellan två av fåglarna står en man och håller i vingarna. Det är troligen Alexanders himmelsfärd som åsyftas, ett under medeltiden välkänt motiv, som symboliserar högmodet (Superbia, en av de sju dödssynderna). Kapitålet är rent romanskt och har troligen tillkommit senare än de övriga och i samband med klosterstiftelsen. Kapitålet är inmurat tillsammans med en kannelerad kolonn, vilket gett upphov till en vittgående tolkning om stilimpulser från Sydfrankrike.¹² Det är emellertid uppenbart, att kolonnskäftet inte hör samman med kapitålet, utan att arrangemanget får betraktas som ett hopplock av överblivna delar, och kolonnskäftet torde således härröra från renässansen.

Medeltida källskrifter

Instiftelsebrev för klostret

Kyrkans äldsta historia är väl belyst genom brev från 1100-talet, bevarade till vår tid i fullständiga avskrifter (bil II).¹³ Breven har anknytning till det vid kyrkan grundade klostret, men textinnehållet är så pass rikt, att det dessutom ger en god uppfattning om förhållandena före klostrets tid, d v s tiden strax efter det att kyrkan var färdigbyggd. Två av dessa brev utgör själva stiftelsebrevet för klostret. De är odaterade, men anses ha tillkommit vid den stora kyrkofesten i Ringsted 1170, och är utfärdade av biskop Simon i Odense samt ärkebiskop Eskil i Lund.

Biskop Simon skriver i sitt stiftelsebrev (bil II), att han har fått S:ta Maria kyrka i Vä som gåva av kungen och drottningen samt ärkebiskopen av Lund. Han har länge tänkt, att där placera fromma bröder och slutligen får han givarnas tillåtelse till detta. Biskop Simon överlämnar därför platsen med alla ägodelar och ägor att disponeras fritt, såsom han själv besuttit den fritt, till premonstratenserorden. Och för efterkommandes kunskap har han låtit befästa och bekräfta brevet med sigill och vittens

underskrift, nämligen Eskil, av Guds nåde ärkebiskop av Lund, Stefan, biskop av Uppsala samt Hugo, abbot i Tommarp.

Det framgår av detta brev, att kyrkan har tillhört kungen och drottningen, vilka överlämnat den åt Simon, som nu i sin tur överlämnar den till en klosterstiftelse. Ärkebiskopen av Lund förekommer i sammanhanget i kraft av sitt ämbete, då ärkebiskopens medgivande erfordrades för att en kyrka skulle ändra funktion, som i detta fall från kunglig patronatskyrka till klosterkyrka.

Ärkebiskop Eskil i Lund har utfärdat det andra stiftelsebrevet (bil II) och detta kan med säkerhet dateras till 1170.¹⁴ Eskil har skrivit sitt brev till abboten Gilbert och bröderna i Vä. Han lyckönskar till de framgångar som redan vunnits och gör så vad som på honom ankommer i kraft av ämbetet: han överlåter S:ta Maria kyrka i Vä med alla dess ägor för evigt åt premonstratenserorden, för att där grunda ett kloster. Ärkebiskop Eskil överlämnar därefter sin egen gåva till klosterstiftelsen: kyrkan i Kiaby med dess tillhörigheter samt biskopens rätt i Vä, d v s tionderätten. Därefter påminner biskopen

om vad kapitlet har tillerkänt honom i ersättning, nämligen att en mässa skall läsas i evig tid till hans minne, med undantag för några dagar. De undantagna dagarna är jul, omskärelse, epifania, påsk, himmelfärd och pingst, skyddshelgonets dag och kyrkans invigningsdag. Årsdagen för ärkebiskopens begravning skall vidare ständigt iakttagas med full gudstjänst och på denna dag skall en kärleksgåva skänkas till brödernas vederkvickelse. Och för att detta skall iakttagas och ingen orätt begås mot klosterstiftelsen i framtiden, befästes brevet med ärkebiskopens sigillavtryck och med vittnens underskrift. Alla som försöker att ointetgöra överenskommelsen vill ärkebiskopen straffa med bannlysning.

Brevet är undertecknat av ärkebiskop Eskil, kung Valdemar I, ärkebiskop Stefan i Uppsala, biskop Stenar i Linköping, abbot Valbert i Esrum, diakonen Petrus och prosten Palle. Denna förnämliga skara var församlad vid den stora kyrkofesten i Ringsted 1170.

Av ärkebiskop Eskils brev framgår det klart, att klostret redan var ett faktum. Abboten och bröderna var på plats och hade redan vunnit framgång i sitt arbete. Konventet hade varit samlat och fattat beslut.

Sammanfattningsvis får vi av stiftelsebreven veta, att kungen och drottningen, Valdemar I (1157–82) och Sofia (bil III), var kyrkans patroner. De överlämnar byggnaden till fri besittning åt Simon, vilket troligen har skett medan han ännu var domprost i Lund. Simons uppgift har varit att förestå den kyrkliga förvaltningen, men 1158 nämns han som biskop i Odense¹⁵ och det förefaller inte anmärkningsvärt, om han som stationerad där har velat avhända sig ansvaret för Mariakyrkan i nordöstra Skåne. Efter att länge ha varit betänkt på att inrätta ett kloster, lyckas det honom slutligen att få kungaparets och ärkebiskopens sanktion till detta och 1170 är alltså klostret ett faktum. Premonstratensermunkarna har då redan installerat sig i Vä. Klosterstiftelsen har således upprättats under 1160-talet, vilket är av stort intresse, eftersom kungamakt och kyrka under detta decennium var så hätska motståndare, att ärkebiskopen under en tid befann sig i landsflykt. Biskop Simons privilegiebrev visar ju också att det inte varit helt lätt att ena kungaparet och ärkebiskopen beträffande den nya klosterstiftelsen, men det lyckas

des »till sist». Vä är dock inte det enda exemplet på att det trots schismen förekommit samarbete.¹⁶ Den stora kyrkofesten i Ringsted 1170 formade sig sålunda till ett slags försoningsfest mellan kungamakt och kyrka. Först här utfärdade ärkebiskop Eskil det formella stiftelsebrevet för klostret. Mariakyrkan i Vä har således avhandlats vid detta tillfälle och kanske har kungen och drottningen då stiftat de ännu bevarade kalkmålningarna i kyrkan.

Biskop Valdemars brev

Tillsammans med de bägge stiftelsebreven finns ytterligare ett privilegiebrev för klostret bevarat i fullständig avskrift (bil II). Brevet är utfärdat av Slesvigs valde biskop Valdemar (bil III) och daterat i Sæby i april 1182. I texten nämns alla de jordegendomar som kung Valdemar tidigare hade donerat till klosterstiftelsen. Biskopen överlämnar själv nya jordegendomar och avslutar brevet med en hotelse om att var och en, som bryter mot denna bekräftelse om privilegium och försöker ointetgöra bestämmelserna, måtte drabbas av bannets svärd. Slutligen har brevet varit försett med biskop Valdemars sigill samt vittnens underskrift.

Existensen av detta brev kräver en närmare förklaring. Klosters jurisdiktion var inte fastställd på 1100-talet och de jordegendomar, som ett kloster mottagit i donation och som var en förutsättning för klostrets existens, var i bokstavig mening en personlig gåva från donator. Själv kunde donator svårligen återtaga något av sin donation och önskade det inte heller, eftersom det i nog så hög grad var en fråga om själens frälsning. Arvingarna såg emellertid mera praktiskt på tingen och det var långt ifrån ovanligt, att de efter donators död reste krav på både det ena och det andra som skänkts till klostret. Många kloster har lidit under sådana arvstvister och för att råda bot på sådana missförhållanden förnyades privilegiebreven och det är detta som sker i biskop Valdemars brev till Vä. Brevet är en bekräftelse på vad Valdemar I har skänkt till klostret, vilket uttryckligen sägs i texten. Biskop Valdemar skriver därtill att S:ta Maria kyrka i Vä, som kung Valdemar redan skänkt i frihet till premonstratensorden med alla tillägor, »överlåter även vi (biskopen) okränkbart för all framtid, ... för att icke någon skall fräckt kunna resa invändningar mot de besitt-

ningar som våra föregångare (kungen) skänkt till samma plats».

Brevet är daterat i Sæby den 1 april 1182. Det finns många platser i Danmark med detta namn, men ganska säkert rör det sig om den nuvarande lilla byn Sæby vid Tissø på nordvästra Själland. Här fanns en kungsgård, där kung Valdemars fosterbroder Esbern Snare skall ha avlidit 1204,¹⁷ och här finns ännu en kyrka, där man spårar resterna efter ett herrskaps Galleri och där absiden ännu är utsmyckad med kalkmålningar som kan sättas i direkt samband med kalkmålningarna i Vä (se nedan). Kung Valdemar avled ca en månad efter det att brevet utfärdats och vi kan tänka oss, att kungen, när han kände slutet nalkas, har låtit tillkalla biskop Valdemar för att låta honom bekräfta donationen till klostret i Vä. På detta sätt har kungen före sin död räddat klosterstiftelsen från eventuella arvstvister. Han har säkrat klosterbrödernas existens så att de enligt avtalet i evig tid kunde bedja för hans själs frälsning.

Man frågar sig, varför inte kung Valdemars donation bekräftas av hans egen son och huvudarvinge, den redan krönte Knut VI (bil III). I stället utfärdas brevet av Slesvigs valde biskop Valdemar, som därtill är i stånd att skriva, att även *han* överlåter kyrkan åt klosterstiftelsen, liksom kungen gjort långt tidigare. Biskop Valdemar var knappast släkt med kungen, men däremot med drottningen, Sofia, som var hans faders halvsystem. Av Saxos krönika framgår det, att fadern, Knut III (bil III), i sin tid lovat sin halvsystem Sofia, att hon skulle få 1/3 av hans faders arv.¹⁸ Om hon fått det, bör de resterande 2/3 senare ha gått i arv till Knut III:s söner. Den ene sonen var biskop Valdemar och det är då mera förklarligt att han skrev brevet till Vä, om det nämligen ses som en bekräftelse på att hans faders halvsystem hade fått den utlovade arvedelen och att han, som annars skulle ha varit arvinge, inte skulle ställa krav på denna.

Drottning Sofia skulle därmed kunna betraktas som kyrkans egentliga patronus och att hon spelat en betydande roll när det gäller Mariakyrkan i Vä framgår såväl av det faktum, att hon mot vanligt bruk omnämns i privilegiebrevet jämte kung Valdemar,¹⁹ som av att hon i kalkmålningarna i koret är framställd med kyrkobyggnaden i handen. I an-

dra donatorsbilder är detta annars mannens uppgift i egenskap av byggherre och patronus, medan kvinnan vanligen framför en gåva av något slag. Rollerna i Vä är ombytta och det är kungen som framför gåvan i form av ett stort skrin (fig 50, 78).

Sofia och Knut III var halvsystem på möderne sidan (bil III). Modern var den polska prinsessan Richiza (Rikissa), som först var gift med hertig Magnus i Jylland och i det äktenskapet föddes Knut. Sedan Magnus stupat i slaget vid Fotevik 1134, gifte Rikissa om sig med Vladimir (Valedar) av Novgorod och i det äktenskapet föddes Sofia. Slutligen gifte sig Rikissa, som bil III visar, med kung Sverker i hans andra gifte. En kort tid vistades hon däremellan i Danmark sedan sonen Knut blivit kung 1146. Sofia, som föddes i Novgorod i början av 1140-talet, kan inte rimligen ha varit personligt inblandad i Mariakyrkans tillkomst, utan som byggherre får man se antingen hennes halvbror Knut III eller någon honom närstående person inom den »jylländska» grenen av den danska kungaätten, som uppenbarligen ägt tämligen omfattande jordområden i nordöstra Skåne. Förutom de jordägor som drottning Sofia och kung Valdemar överlämnade vid klostrets instiftande, överlämnar biskop Valdemar i sitt privilegiebrev ytterligare områden till klostret. I detta sammanhang kan det nämnas, att dopfunten i Färlövs kyrka, ca 10 km norr om Vä, är en typiskt jylländsk produkt, utsmyckad med stora lejon av en typ som förekommer i Randerstrakten på Jylland.

Enligt biskop Valdemars privilegiebrev hade drottning Sofia och kung Valdemar I i sin tid skänkt följande jordar:²⁰ i själva byn 2 bol, Gressmath och Hugueuth (möjligen fel för Hugmath och liksom Gressmath säkerligen ett marknamn), Baccaboche (kan vara Buccabothe = Bockeboda i Skepparslövs socken), i Herdelöff (Härlöv) 1 1/4 bol, en kvarn i Foess(?), i Kigaby (Kiaby) 2 bol, i Lutherby (Lörby, Mjällby socken, Blekinge) 1/2 bol, i Blegundia 1 by, nedre och övre Gimfund (?), hela Ruchaby (felskrivet för Rinkaby), i Chaesläff (möjligen grannsocknen Håslöv, nu Gustav Adolf socken) 1 bol, 1 ö som heter Wæme (?), Fentby (?) två delar av hela byn, i Schellinge 1/4. Härtill skänker biskop Valdemar 1182: 1 bol i Wae och 1 bol i Waldby i

Blekungh (Vallby, Ramdala socken, Blekinge) samt halva byn Dusum (?), tre delar av Hesleteruth (?).

Genom gåvobrev 1178 utbytte ärkebiskop Absalon Kiaby kyrka med tillhörande kapell i Kjuge mot Skepparslövs kyrka.

Klostertiden i urkunderna

I kalkmålningarna i Vä är kungen framställd med ett stort skrin i händerna (fig 50). Det kan vara ett helgonskrin, men det kan också vara en symbolisk bild för de rikedomar, dvs jordar, som han överlämnar till klosterstiftelsen, medan drottningen överlämnar kyrkobyggnaden. Kungaparet avsåg sig all rätt till dessa rika gåvor, vilket dock inte innebar att de lämnade Vä. Utan tvivel har det funnits en kungsgård här, som man fortsatte att besöka. Mot slutet av 1190-talet dog drottning Gertrud i Vä, äldsta dottern till Henrik Lejonet av Sachsen och gift med kung Valdemar I:s son och efterträdare Knut VI (bil III). Drottningen får antagas ha blivit begravd i Mariakyrkan, men platsen har ännu inte kunnat lokaliseras.²¹ På 1200-talet nämns Vä by i kung Valdemar Sejrs jordebok och senare befriar kung Abel borgarna från tull och ledung, men bönderna skall förse kungen och drottningen med förnödenheter vid vistelse i staden.²² Var kungsgården legat är ovisst. På en teckning av kyrkan från 1700-talets mitt (fig 27) ses ett stort barocktak strax sydväst om kyrkan, tillhörande en byggnad utanför kyrkogårdsmuren. Det är lockande att sätta detta i samband med en gammal kungsgård, men den äldsta bevarade kartan från 1770 (uppm av Alexander Hadelin; LMS) uppger ingenting om någon kungsgård. Kartan visar blott en stor tomt vid kyrkogårdens dåvarande sydvästra hörn.

Om klostrets vidare öden är inte mycket känt. I de lundensiska annalerna sägs 1213, att »claustrum Wæ combustum est»,²³ men det är okänt vad denna klosterbrand omfattat; brandspår i kyrkan har endast konstaterats i triumfbågen, där sandstenen blivit rosafärgad av hetta, kanske vid denna brand, kanske vid ett annat för nutiden okänt tillfälle. Ett brev från 1278 omtalar emellertid, att kyrkan vid det närbelägna premonstratenserklostret i Bäckaskog då är under uppförande²⁴ och av senare handlingar att döma, har detta kloster övertagit ledningen i denna del av Skåne genom att man flyttat

över från Vä. Sista gången en abbot från Vä nämns är 1340 (DS nr 3500), då abbot »Petrus de Væ» deltog i erkännandet av kung Magnus (Smek) som landsherre i Skåne. Det finns dock skäl att betvivla det korrekta i denna uppgift²⁵ och säkerligen hade konventet då för länge sedan överflyttats till Bäckaskog, där en abbot nämns redan 1241.²⁶ Kanske har man i det viktiga erkännandet av kung Magnus föredragit att nämna Vä, den danske kungens stad, framför Bäckaskog, som blott var ett kloster, och man har kunnat göra detta med viss rätt, eftersom Vä medeltiden igenom fortfarande tillhörde premonstratensermunkarna. Ännu 1501 stadfäster påven Alexander VI i en bulla Bäckaskogs klostrets rättigheter till Vår Fru Kyrka i Vä, vilken genom kungars och biskopars gåvobrev tillhörde Bäckaskog.²⁷ Sambandet kan — åtminstone till en början — ha fungerat så, att en kanik från Bäckaskog var präst i Vä, vars kyrka i övrigt fungerade som vanlig sockenkyrka.²⁸

Gamla altarets relikdosa

Vid kyrkans restaurering 1963–66 revs det stora murade altaret, varefter det nuvarande mindre altaret murades upp på samma plats under tribunbågen. I det rivna altaret återfanns en del huggna sandstenar med kvarsittande puts och kalkmålning, vilka tillhört ett av fönstren i koret. Dessutom återfanns mittstycket av altarskivan till ett av kyrkans föregående altare. I mitten av detta stycke (40 × 29 cm) är en relikgömma inhuggen (fig 45). Denna har formen av en rektangulär fördjupning (17 × 9,5 cm, 3,3 cm djup) med ett inre nedsänkt parti (ca 9 × 9 cm, 3,3 cm djup) i vilket en relikdosa förvarades. I den övre fördjupningens hörn är borrarade hål, något snedställda i diagonalernas riktning och avsedda för en ställning som skall hålla relikerna på plats. Därtill finns i altarskivans yta, på båda sidor om relikgömmans långsidor, en blyplomb med en avbruten järntråd, varmed relikerna bör ha varit fästade.

Dosan (ca 6 × 8 cm), som är formad av ett stycke blyplåt klippt så att den kunnat sammanvikas till en behållare med en flik som lock, täcktes av en bit tegel. I dosan förvarades tio små knyten av dyrbart material: taft i ett flertal färger samt olika typer av siden (fig 47). Tygknyten innehåller ett antal större och mindre benflisor. Vid framprepareringen av det

Fig 45. Gökma för relikdosa i mittpartiet av en äldre altarskiva, återfunnen i sekundärt läge i det 1966 rivna huvudaltaret (fig 96-97). Foto H Græbe 1966.

Receptacle for reliquary in middle part of an old altar slab, found in secondary situation in the main altar, demolished in 1966 (fig 96-97).

Fig 46. Pergamentlapp i relikdosa med årtallet 1121 eller 1231. Foto N Lagergren 1964. SHM.

Piece of parchment in reliquary with the date 1121 or 1231.

Fig 47. Relikdosan med blottat innehåll av tygknyten och ben. Foto N Lagergren 1964. SHM.

Reliquary, showing contents; fragments of cloth and bone.

rika, men av tiden tyvärr illa skadade innehållet, påträffades bl a också en pergamentlapp, vilken man hoppades skulle innehålla uppgifter om kyrkans invigningsdatum (fig 46). Ett årtal var visserligen angivet, men tyvärr medger inte lappens tillstånd en klar tolkning. Två specialister har vid uttydningen kommit fram till helt olika resultat: dr Toni Schmid stannar för 1120-talet, osäkert vilket år, möjligen 1121, och tolkar skriften $m\ \dot{c}\ \dot{x}x?$; arkivarie Stefan Söderlind anser sig kunna svara för läsningen 1231, $m\ \dot{c}\ xxxi$.²⁹

Givetvis kan den lilla pergamentlappen under dessa osäkra förhållanden inte användas som stöd för någon datering av kyrkan. 1120-talet får utifrån alla

nu gällande bedömningsgrunder anses vara för tidigt med tanke på en invigning av Vä kyrka, även om det enbart gällt det rakslutna koret. De företeelser som visar sig här i den fint genomförda arkitekturen med hörnlisener och rundbågsfris och framför allt det stora planerade kryssvalvet, skulle med en datering till 1120-talet ställa kyrkan i ett så exceptionellt förhållande till den skandinaviska omgivningen, att det inte kan anses motiverat av den osäkra tydningen av lappen. Det andra årtalet, 1231, är för sent för att ha samband med en invigning av kalkmålningarna, men skulle eventuellt kunna sättas i förbindelse med långhusvalvens tillkomst.

Byggnadshistoria

Det äldsta koret

Omedelbart framför kyrkans altare ligger under det nuvarande golvet ett lager kraftiga gråstenar. Med någorlunda jämnt tuktade sidor bildar de en rektangel, ca $2,30 \times 1,80$ m, med ena långsidan intill korets östmur. Stenarna ligger direkt på ett orört kulturlager från tiden före kyrkans tillkomst och man fann här en bottenbit av ett svartgods-kärl från

tidig medeltid. Ovanpå stenarna finns ett kalkbrukslager, vilket utgör korets ursprungliga golv (fig 48, 49). Utan tvivel utgör stenarna fundamentet till ett altare, vars placering antyder, att koret först varit uppfört med rak östvägg, således utan absid (fig 130 A).

Den mycket kraftiga grunden under korets östvägg, med större naturstenar lagda i skift med bruk,

Fig 48. Fundament till kyrkans tre äldre huvudaltare. Vid korets östvägg det äldsta altaret, i absiden ett yngre medeltida altare och i tribunbågen ett altare från 1674. Foto H Græbe 1964.

Bases of the three oldest main altars of the church. At the E wall of the chancel the oldest altar, in the apse a more recent medieval altar, and in the tribune arch an altar dating from 1674.

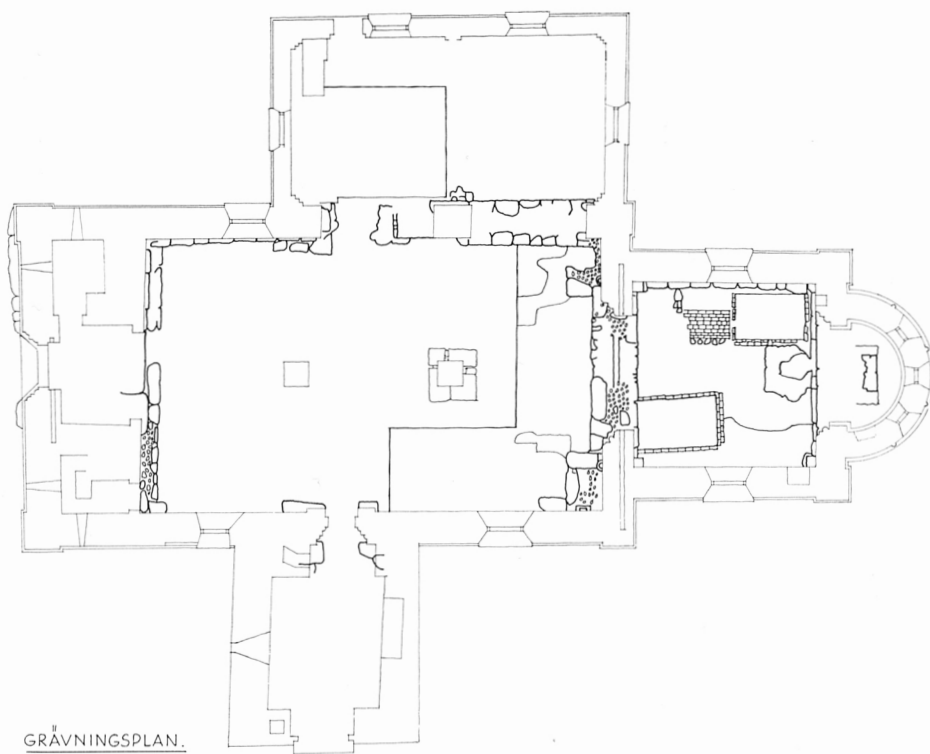
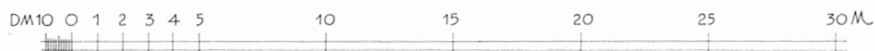

Fig 49. Plan över de vid restaureringen 1963–66 utgrävda golvpartierna i kyrkans östra del. Uppm H Græbe 1965.

Plan of the parts of the floor in the E parts of the church excavated during the restoration 1963–66.

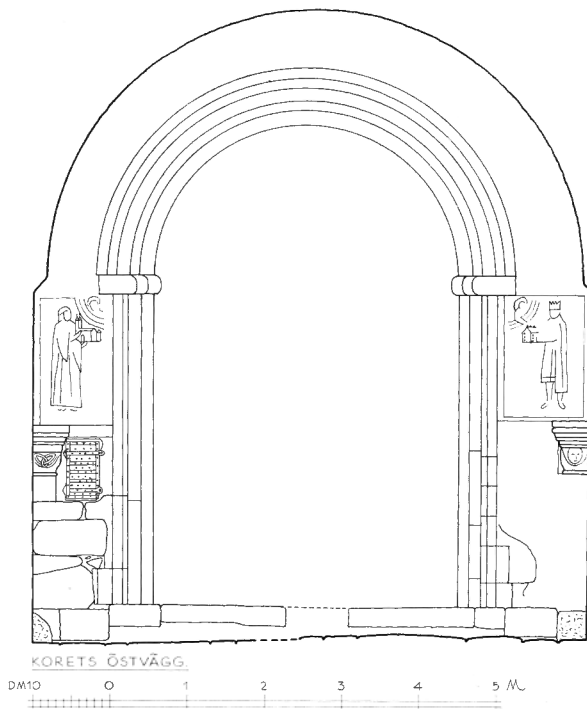

Fig 50. Korets östvägg. Uppm H Græbe 1964, renritat av J Söderberg 1970.

E wall of chancel.

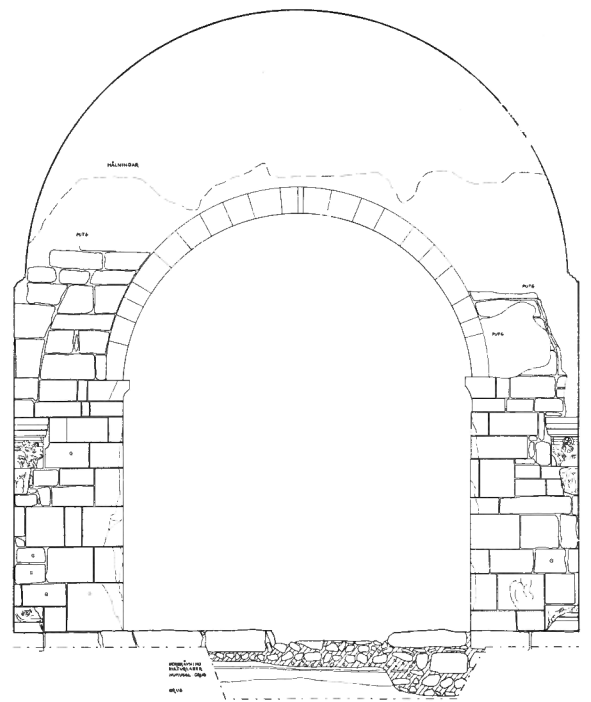

Fig 51. Korets västvägg. Uppm H Græbe 1964.

W wall of chancel.

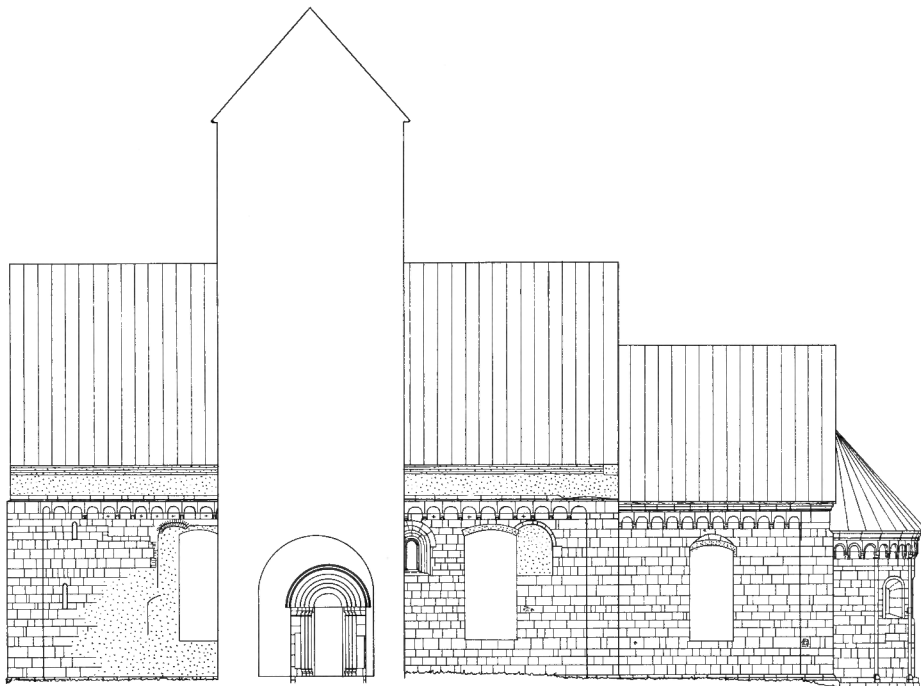

Fig 52. Kyrkans sydfasad, kvaderindelning. Uppm H Græbe 1964.

S front of church.

Fig 53. Kyrkans nordfasad, kvaderindelning. Uppm H Græbe 1964.
N front of church.

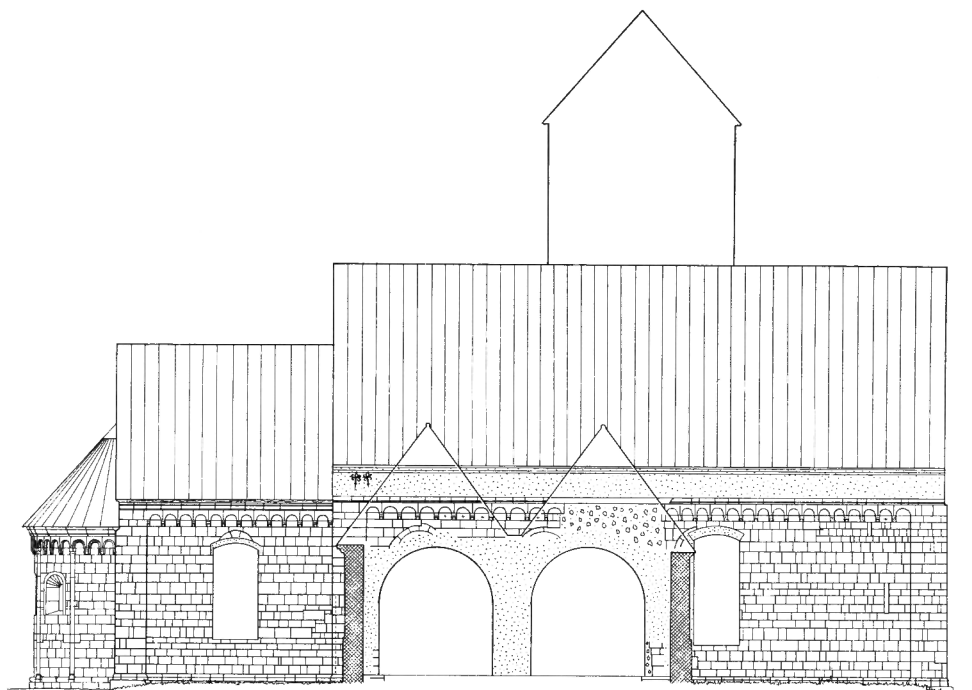
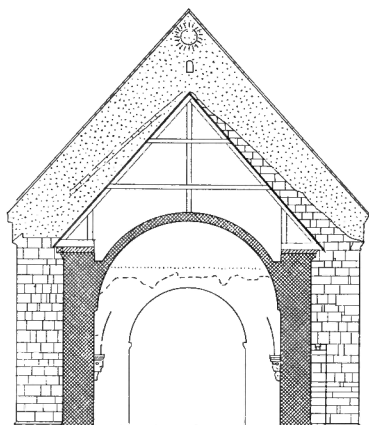

Fig 54. Sektion av koret mot väster. Uppm H Græbe 1964.
Section of chancel looking W.

SEKTION, KORET

--- GRÄNS FÖR HÄLNINGAR
 ..... SJÄLV I PUTSEN

Fig 55. Korsmärke i långhusets rundbågsfris. Foto H Græbe 1964.
Cross in arch frieze of nave.

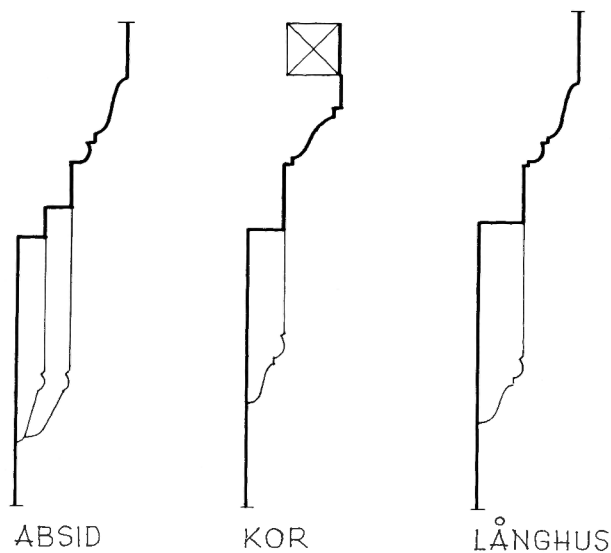

Fig 56. Taklist och rundbågsfris: — a. Absiden. — b. Koret. — c. Långhuset. Uppm H Græbe 1964.

Cornice moulding and arch frieze. a Apse. b Chancel. c Nave.

visar att man här tänkt sig en hel gavelvägg. Det framgår likaledes av behandlingen av de fint profilerade sandstenskvadrar som omger tribunbågen att denna är senare insatt: under putsen på korväggen är dessa kvadrar stympade och snett tillhuggna i ändarna, för att passa till östmurens oregelbundna gråstenar (fig 50).

Detta äldsta rakt avslutade kor var tänkt att täckas med ett kryssvalv vilande på fyra hörnkolonner. Av denna anordning återstår de fyra stora hörnkapitälerna (se ovan), vilka ännu sitter på sin ursprungliga plats (fig 35–38). Under det nuvarande golvet men på det äldre kalkbruksgolvet återfinns baserna, vilka med en 3/4-kolonn varit förbundna med kapitälerna. Baserna har haft attisk profil med en hörnknopp vid det fritt framspringande hörnet. Ytterligare spår efter anordningen för kryssvalvet finns bevarade ovanför de båda västliga hörnkapitälerna. Här finns en svängd fog (fig 51) på båda sidor om triumfbågen som upphör ca 1,80 m över hörnkapitälerna, på samma nivå som det nuvarande tunnvalvets vederlag. I korets norra vägg finns vid det västra kapitålet en svag ansats till en liknande anordning. Dessa fogar visar klart att korets västvägg avslutats med en sköldbåge.

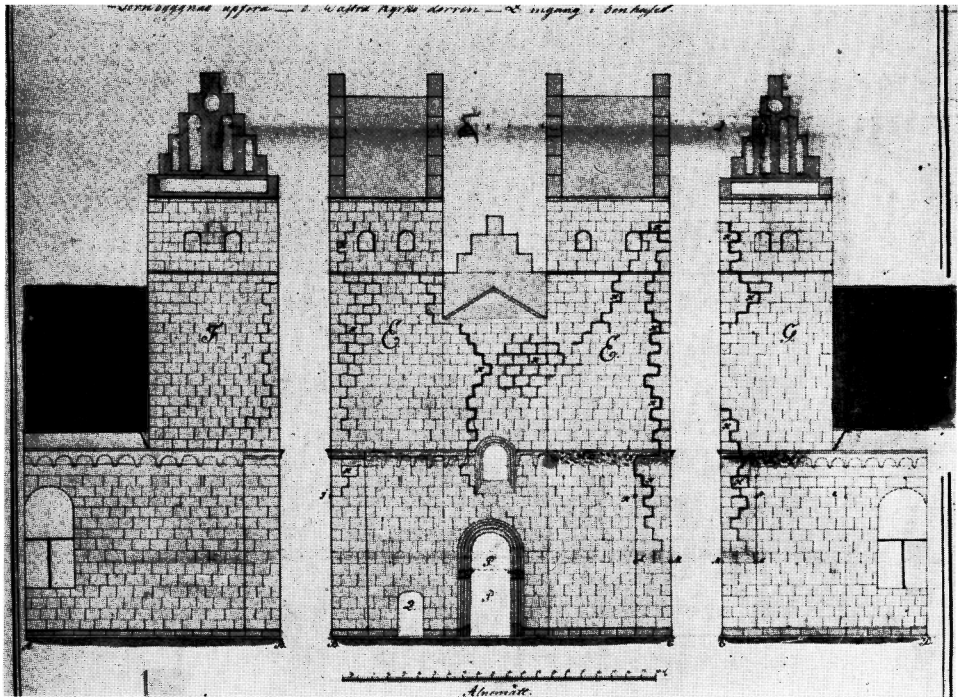
Till det äldsta koret får givetvis också räknas den till koret anslutande östra långhusdelen med triumfbågen, som också är så proportionerad, att den väl skulle passa samman med sköldbågen till kryss-

valvet i koret. Frågan är om detta äldsta kor med kryssvalv någonsin färdigställdes eller om spåren endast anger hur långt man hunnit innan den nuvarande utformningen med tunnvalv och absid beslutades. En undersökning av hela den romanska byggnadens ytterfasader (fig 52–54) tycks dock visa, att det äldsta koret verkligen uppfördes helt med raksluten östvägg. Grundtemat i den monumentala uppbyggnaden av fasaderna är de regelbundet huggna kvadrarna. Dessa varierar en hel del i storlek, men inom ett och samma skift har alla kvadrar samma höjd, så att de horisontella fogarna går obrutna över hela fasaden. Detta gäller emellertid endast inom en sammanhängande mursträcka och höjden på kvaderskiften från sockeln räknat överensstämmer inte på ömse sidor om en portalöppning. Tydligast kan detta ses vid västportalen, som inte skyms av någon senare tillbyggnad (fig 15). Samma fenomen gör sig gällande vid sydportalen och den numera bortbrutna nordportalen, vilket visar att dessa tre ingångar kan betraktas som ursprungliga, eftersom kvaderskiften i annat fall på dessa ställen skulle stöta samman på ett meningslöst sätt. Vad skiftindelningen i korets fasader beträffar, är denna överensstämmande på norra och södra sidan från sockeln räknat och upp till takfoten. Hade här funnits ett avbrott för tribunbågen — eller absiden — borde förhållandet ha blivit detsamma som vid portalöppningarna, vilket skulle innebära att koret hade

Fig 57. Uppmåtningsritning av kyrkans västfasad. Utförd av A Hadelin 1803. RA.

Scale drawing of W front of church, by A Hadelin, 1803.

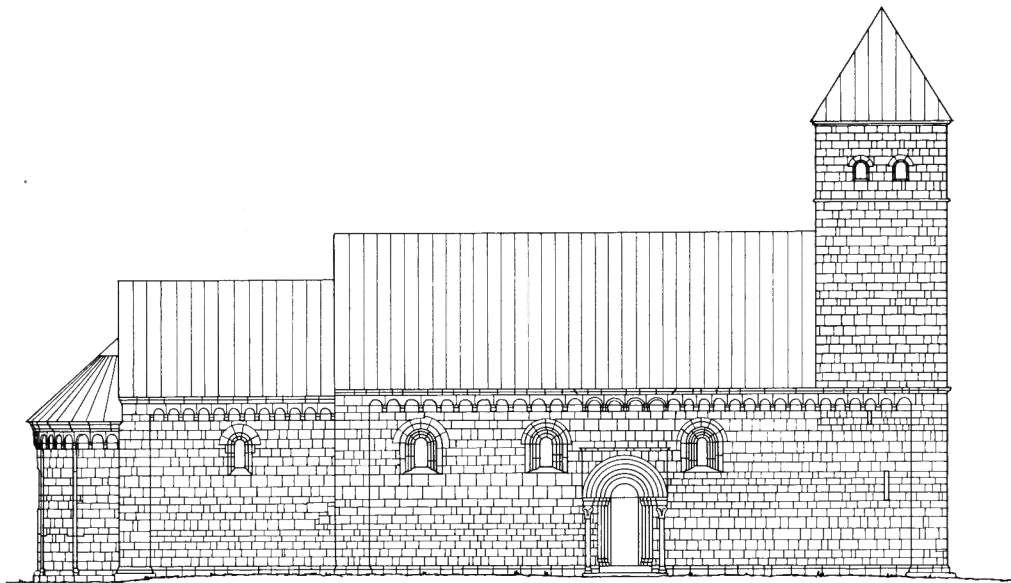
olika skiftindelning på norra och södra sidan. När så inte är fallet, tyder det på, att det äldsta koret färdigbyggt till takfoten med hel gavelmur mot öster. Först senare har absiden byggts till, för övrigt med en helt egen skiftindelning, som inte korresponderar med korets.

Det är därmed inte fastställt att det äldsta koret färdigbyggdes också invändigt med det påbörjade kryssvalvet. Inga lösa delar efter ett sådant har påträffats och koret visar inga spår efter en eldsvåda som kunnat få det att störta ner. Det som främst talar emot att kryssvalvet funnits är emellertid att det nuvarande tunnvalvet såväl som absiden (se nedan) får antas ha tillkommit redan före 1160-talet. Det tänkta kryssvalvet i koret skulle då inte ha varit mer än 20–30 år gammalt och det förefaller osannolikt, att man först skulle ha klarat mästerstycket att bygga ett för samtiden mycket avancerat kryssvalv, 7×7 m, — som skulle ha varit en stolthet långt utanför Vä — för att sedan omedelbart riva ner det. Troligare är att man av någon orsak uppgivit mästerstycket och att kryssvalvet aldrig kom till utförande. Om det äldsta koret likväl, som ovan antagits, byggdes färdigt innan absiden och tunnvalvet

tillkom, återstår endast den möjligheten, att det en tid varit täckt med ett plant trätak.

Möjligen är det spår efter ett trätak, som ses på korets västra vägg över triumfbågen. På denna vägg finns nu kalkmålningar tillkomna samtidigt med att korets tunnvalv och absiden utsmyckades. Trots att alla väggar putsats och utsmyckats samtidigt, visar korets västvägg två kalktoner, som mycket påtagligt möts längs en horisontal linje varöver kalkmålningarna går obrutna fram (fig 93). Denna horisontallinje får sin förklaring om koret haft ett plant trätak, eftersom den löper just där bjälkarna för ett sådant tak skulle varit belägna. Färgskiftningen i putsen måste bero på olika underlag, vilket tyder på, att kyrkans äldsta kor inte blott varit färdigbyggt och täckt med ett plant trätak, utan även varit putsat invändigt.

Kyrkans äldsta kor skulle således vara uppfört i två etapper, påbörjat i stor stil men avslutat enkelt. Detta ger en förklaring till en egendomlighet i murningen utvändigt på nordsidan i hörnet mellan koret och långhuset. Här är fasadens i allt 17 kvaderskift inte genomgående från det 4:e till det 10:e skiftet³⁰ och här finns en påbörjad hörnlisén, som inte full-

FASAD MOT NORR

Fig 58. Kyrkans nordfasad på 1100-talet. Rekonstruktionsförslag av H Græbe 1965. ATA.

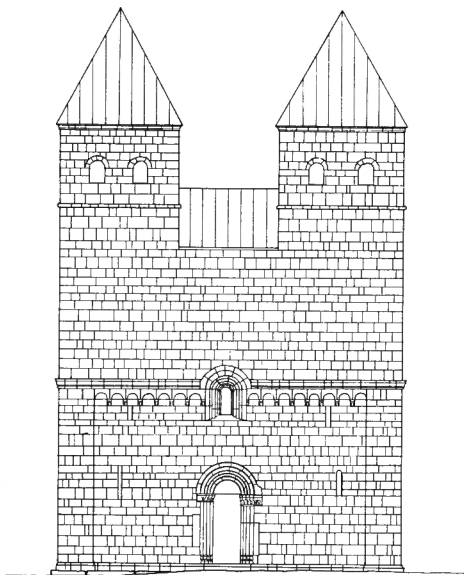
N front of church, 12th century. Attempted reconstruction by H Græbe, 1965.

Fig 59. Kyrkans västfasad på 1100-talet. Rekonstruktionsförslag av H Græbe 1965. ATA.

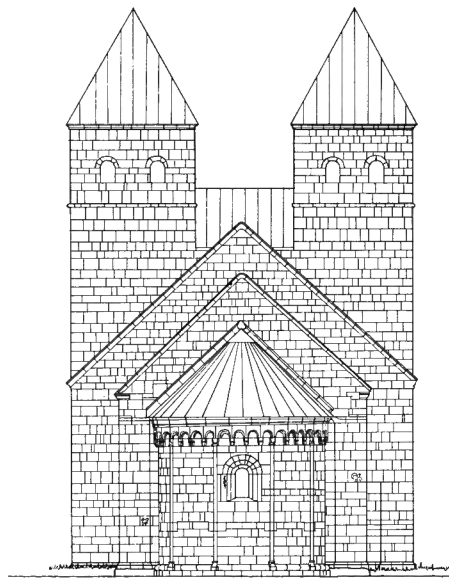
W front of church, 12th century. Attempted reconstruction by H Græbe, 1965.

Fig 60. Kyrkans östfasad på 1100-talet. Rekonstruktionsförslag av H Græbe 1965. ATA.

E front of church, 12th century. Attempted reconstruction by H Græbe, 1965.

VÄSTER

ÖSTER

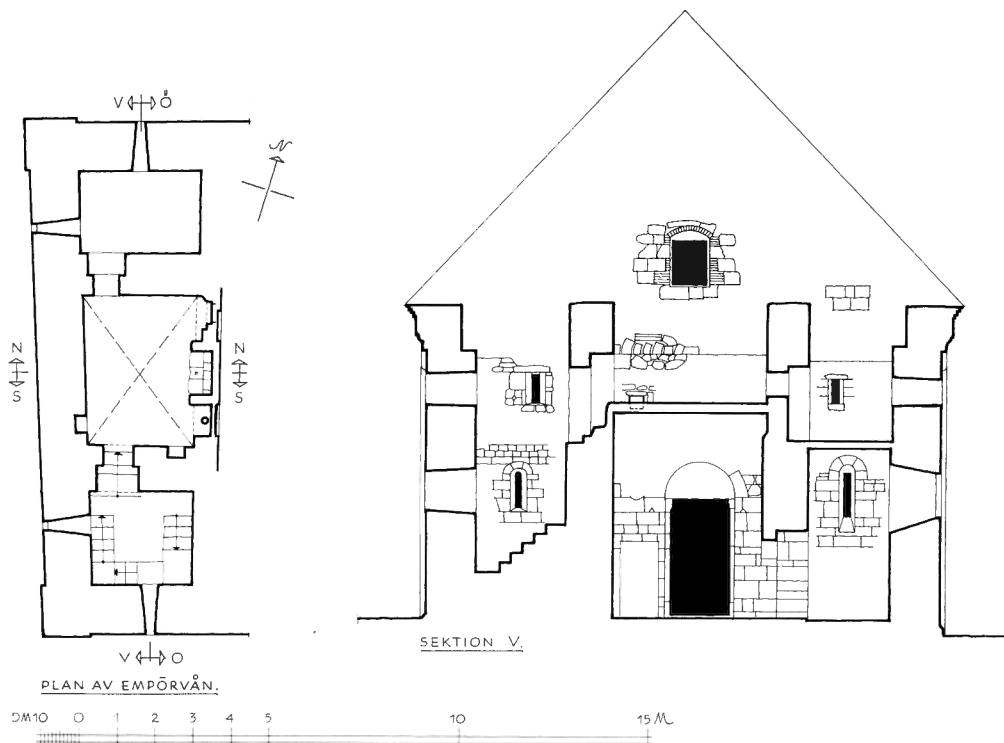

Fig 61. Plan av empörvåningen samt sektion av västpartiet mot väster. Uppm J Söderberg 1969.

Plan of gallery storey and section of W part of nave, looking W.

Fig 62. Sektioner av västpartiet mot norr och öster. Uppm H Græbe 1965, kompl av J Söderberg 1969.

Sections of W part of nave looking N and E.

bordats (fig 53, 54). Troligen är detta gränsen mellan det äldsta korets två byggnadsskeden. Innan man beslutade sig för ett enklare utförande, bör alltså korets murar ha varit uppförda till ett par meters höjd, så högt att hörnkapitälerna i koret blev insatta. Muren mellan kor och långhus har varit något högre uppförd och triumfbågen troligen också i det närmaste fullbordad (fig 130 A). Utvändigt förekommer bildkvadrar i fasaderna (se ovan), i huvudsak i långhusets östligaste delar och i koret, men den västligaste är placerad i den södra långhusmuren och visar att långhuset redan i samband med det äldsta koret varit uppfört till ett par skifts höjd åtminstone fram till sidoportalerna.

Långhus och västparti

Den västra delen av långhuset har från början avskiljts till ett västparti med två torn, mellanliggande förhall och däröver en empor (se nedan). Västpartiet är något oregelbundet anlagt utan räta vinklar (fig 8, 61), vilket möjligen kan bero på att det inte anlagts samtidigt med det äldsta koret, utan något senare. Att de bägge byggnadskropparna inte avslutats samtidigt syns framgå av en undersökning av kyrkans bågar och kapitäl (se ovan), som visar att den ornamentala utsmyckningen och skulpturen inte är av samma slag i det äldsta koret som i långhuset respektive västpartiet. Jämförelsen grundar sig för långhusets del främst på portalornamentiken och det är viktigt att kunna fastslå denna som ursprunglig. Med hjälp av skiftindelningen i fasaderna har det ovan påvisats, att långhusets tre portaler är ursprungliga som muröppningar betraktade. En jämförelse med kyrkans rundbågsfris visar att portalerna även till sin utformning är ursprungliga.

Rundbågsfrisen avslutar såväl korets som långhusets fasader med en jämn rad enkla bågar. Basen eller diametern i bågar varierar däremot och är i koret 42 cm, i långhusets östra hälft 55,5 cm, i långhusets västra hälft i medeltal 47 cm. Det ligger i och för sig inget egendomligt i att bågar på detta sätt varierar i storlek, men det är anmärkningsvärt att det sker så markant mitt i långhusets långsträckta fasader. Uppenbart är, att de exakt 55,5 cm breda bågar i långhusets östra hälft tillkommit i ett sammanhang. Förhållandet blir fullt förklarligt vid en jämförelse med rekonstruktionen av sidoportalerna

(fig 58), som visar att rundbågsfrisen och taklisten har haft ett framspringande parti, ca 3,50 m långt, mitt i långhusfasaderna ovanför portalbaldakinerna. På norra sidan av kyrkan syns ännu hur taklisten viker av i rät vinkel ovanför platsen för den bortbrutna portalbaldakinen (fig 53).

Den varierande storleken på rundbågarna ger ett klart belägg för att det framspringande partiet av rundbågsfrisen är ursprungligt. Därmed kan också baldakinerna och portalerna, så som de nu kan rekonstrueras eller finns bevarade, betecknas som ursprungliga. Västpportalen i sin tur har i det södra kapitälbandet akantusblad med exakt samma utformning som i sydportalen, varför det inte bör vara någon tidsskillnad mellan de bägge portalernas tillkomst.

Rundbågsfrisen kan på ytterligare ett sätt hjälpa till att knyta samman kyrkans byggnadshistoria. På 13 ställen på långhuset har ett litet kors (fig 55) inhuggits på kvadern mellan de två kragstenar, som bågar utgår från. Därtill befinner sig 3 kors på kvadrar inom det på 1800-talet ommurade partiet av västfasaden. Det är ovisst vilken innebörd detta lilla märke har. Det förekommer också i andra kvaderkyrkor, främst i Lunds domkyrka, men inom tidsmässigt vitt skilda byggnadspartier,³¹ varför det inte kan användas som dateringsmedel. Märkena i Vä är alla utformade på samma sätt och placerade på överensstämmande sätt i rundbågsfrisen. Därmed bör de också kunna betraktas som samtida, inte bara sinsemellan utan också som samtida med långhusets rundbågsfris. Då de förekommer i såväl den östra som i den västra delen av frisen, anger de, att hela rundbågsfrisen tillkommit samtidigt, d v s att hela långhuset inklusive västpartiet har avslutats i samma byggnadsskede.³² I koret förekommer inga korsmärken och vi får här ytterligare ett belägg för att koret och långhuset inte färdigbyggts samtidigt. Takgesimsen, som avslutar dessa båda byggnadskroppar, har följande utformning. Korets taklist består av en karnis, långhusets däremot av karnis-vulst; utfallsvinkeln är större i koret medan profilhöjden är större i långhuset (fig 56).

Det viktigaste rönet är emellertid korsmärkena, som visar att västpartiet är samtida med långhuset. Det finns följande ingenting i detta omdiskuterade västparti, varken i planen eller uppbyggnaden, som tyder

på att så inte skulle vara fallet. En uppmättningsritning av västfasaden (RA, KrM), utförd 1803 innan tornen revs, visar hur västpartiet gestaltat sig i exteriören (fig 57).³³ Avsikten med ritningen var att för myndigheterna visa västpartiets bristfällighet och huvudvikten har därför lagts vid markeringen av sprickbildningarna, medan detaljer i övrigt är summariskt angivna. Måtten kan emellertid sägas vara exakta och endast långhusets takhöjd har blivit felaktigt angiven. Av ritningen framgår det klart, att västfasaden i likhet med långhusmurarna varit försedd med en rundbågsfris, som sträckt sig mellan de bägge ännu bevarade hörnlisenerna. Frisen har varit placerad på samma höjd som i långhusväggarna och begränsats på samma sätt upptill av den profilerade taklisten, vilken således varit dragen runt de bägge västliga hörnen och tvärs över västfasaden. Både frisen och den profilerade listen är avbrutna mitt i fasaden av en stor och rikt profilerad fönsteröppning till emporen. Yttermåtten syns ange, att fönstret varit av samma slag som de bevarade ursprungliga långhusfönstren (se ovan), men att själva ljusöppningen vid något tillfälle förstörats genom att den innersta profilkarmen avlägsnats. Anmärkningsvärt är fönstrets intrång i rundbågsfrisen, men frisens läge i förhållande till emporen är sådant att en ljusöppning om än aldrig så anspråkslös inte har kunnat undgå att göra intrång. Det är därför inte motiverat att bedöma fönstret som sekundärt, förutsatt att emporen inte varit utan ljusinsläpp från början.

Västfasadens nedre delar har på ritningen angivits så som de ännu är bevarade, dock finns det strax norr om västportalen en liten dörr till en i själva muren inrättad benkammare (se ovan). Ovanför rundbågsfrisen är muren slät och på ömse sidor om mittpartiet reser sig de bägge tornen till 17 m:s höjd, eller om man räknar upp till takspetsarna, 22 m:s höjd från marken (sockeln). Tornens övre avslutning är tidigare känd genom Kastmans frihandsteckning (fig 27): strax ovanför nivån för långhusets ursprungliga takås omges de båda tornen av en vulst, som markerar den översta tornvåningen med två små rundbågiga ljudöppningar åt varje väderstreck.

Västtornen har på ritningen trappstegsgavlar mot norr och söder, vilka är försedda med blinderingar samt ett litet sadeltak med fall mot väster och

öster. Det är givet, att dessa gavlar inte tillhör den ursprungliga utformningen. Från början har tornen sannolikt avslutats med firsidiga huvar. I de nyframtagna kalkmålningarna i koret finns en donatorsbild med en framställning av kyrkan (fig 50), där den är återgiven med två västtorn, vardera avtäckt med en spetsig huv avslutad med en knopp. För mittpartiets vidkommande visar uppmättningsritningen, att kvadermurningen upphör vid den linje där tornen frigör sig från underbyggnaden och därefter vidtar den tydliga putsade trappstegsgaveln. Mittpartiet torde ursprungligen ha varit avslutat vid den raka linjen och täckt av ett sadeltak med fall mot väster och öster.

Det har i litteraturen ofta framställts som anmärkningsvärt, att tornen inte markerats i fasadarkitekturen, utan genom den till västhörnen framdragna taklisten verkar avskurna från själva långhuskroppen och löst påsatta.³⁴ Det är emellertid främst i den franska katedralarkitekturen som en markering av tornen i fasaden har vunnit hävd, medan tornfasaden i Vä har sina förutsättningar i Tyskland. Samhörigheten med de talrikt representerade tvåtornskyrkorna i Halberstadt, det sachsiska områdets huvudort, har tidigare påpekats av William Anderson.³⁵ Den av Erik Lundberg framkastade teorin att västpartiet i Vä från början varit avsett för endast ett torn i mitten, kan inte på något sätt stödjas. Tanken anses styrkt av att liknande tornanordningar »talrikt» förekommer i Danmark.³⁶ Här behöver endast nämnas, att dessa kyrkor uppvisar en helt annan grundplan, där det kraftiga västtornets östmur vilar på fristående pelare och tornet i övrigt helt dominerar västpartiet där endast smala utrymmen lämnas vid sidorna. Slutligen har västpartiet i Vä också betraktats som en avläggare till västpartiet i Lund, vilket emellertid får härledas från Normandie eller ett av Normandie starkt influerat område.³⁷ Domkyrkofasaden i Lund kan därmed inte ha varit förebilden för Vä, som visar en klar samhörighet med den »sachsiska fasaden» eller det nordtyska området, företrädesvis Sachsen-Westfalen. Inom samma områden har för övrigt också de i Skåne så vanliga breda västtornen sina förutsättningar.

Sammanfattningsvis bör byggnadsgången kunna tecknas så, att den västra delen av långhuset inklusive västpartiet möjligen har grundlagts senare

än det äldsta koret och att hela långhuset inklusive västpartiet under alla omständigheter har avslutats senare än det äldsta koret (fig 130B).

Absidkoret

Stilistiskt är kyrkobyggnaden väl sammanhållen: långhus, kor och absid bildar en arkitektonisk helhet och absiden bör inte vara påtagligt mycket senare än de övriga byggnadsdelarna (fig 58, 60). Samtidigt med absiden tillkommer också tribunbågen i korets östmur och det stora tunnvalvet över koret. Det ligger kanske nära till hands att sätta denna förändring i samband med munkarnas ankomst på 1160-talet. Man kunde tänka sig, att koret där bröderna skulle samlas då skulle ha givits större rymd samtidigt som absiden byggdes till. Sannolikt hade förändringen dock skett tidigare.

I korets södra vägg finns nära det sydöstra hörnet en muröppning, $1,80 \times 0,85$ m. Öppningen framstår numera som en djup nisch i koret (fig 78), men har ursprungligen varit en dörröppning. Denna är sekundärt upptagen i muren, säkerligen av munkarna, för att de därmed skulle få den nödvändiga förbindelsen mellan presbyteriet eller koret och klosteranläggningen. Dörröppningen bär tydlig prägel av svårigheterna att bryta genom muren, som ner till på insidan är byggd av granitblock: överliggare saknas, sidorna är nödortfött klädda med stympad sandsten och i golvplanet skjuter en stor granitsten fram i dörröppningen.

Det är otänkbart att denna påvra öppning skulle ha tillkommit samtidigt med den genomgripande förändringen av kyrkans östparti. Dessa arbeten präglas av ett utsökt stenarbete med en rikedom av profileringar. Säkerligen hade man då avlägsnat ytterligare några stenar i det äldsta korets vägg, för att åtminstone ge dörröppningen en ordentlig övre avslutning. Det verkar uppenbart, att genombrytningen skett senare, utan tvivel i samband med munkarnas ankomst på 1160-talet. Absidens tillkomst och ombyggnaden av det äldsta koret till det nuvarande utseendet bör således ha skett före detta årtionde. När kyrkan överlämnades till klosterstiftelsen, får den anses ha stått färdig med absid i öster och dubbeltorn i väster (fig 14, 58, 130 C).

Då den medeltida sandstenskyrkan uppfördes, påbörjades alltså byggnadsarbetet med det äldsta rak-

slutna koret; därefter fullbordades byggnaden mot väster, varpå man återvände till öster och gjorde förändringen här. Byggnadsskedena har följt successivt på varandra. För en datering av kyrkan utgör baldakinportalerna en någorlunda fast punkt. Dessa bör utifrån jämförelsen med Lunds domkyrka och kronologin där kunna dateras till 1140-talet (se ovan). Dessförinnan torde det äldsta koret ha varit färdigbyggt och snart därefter tillkom absiden.

Emporen

Västemporen är belägen i västpartiet ovanför förhallen och mellan tornen (fig 61, 62). Den lilla kammaren, ca $4 \times 2,75$ m, är tillgänglig från en dörröppning i långhusets sydvästra hörn. Härifrån har en numera förstörd trappa fört en våning upp i det sydvästra tornet till ett golvplan varifrån man kom rakt in i emporkammaren. Ursprungligen får det antas ha funnits en trappa upp till emporen också i det nordvästra tornet med tillträde från förhallen.

Det lilla rummet befinner sig sedan 1500-talet i ett ruinerat skick (fig 63). Trägolvet, som tillika utgjorde tak i förhallen, avlägsnades på 1500-talet då det nuvarande tunnvalvet slogs över förhallen med översidan skjutande långt upp i emporkammaren. Västväggen och angränsande delar av sidoväggarna har till stor del murats om i samband med ommureringen av västfasaden i början av 1800-talet. Delar av västfasaden återfinns inmurade i väggen. Här ses en profilsten från västfönstret och flera bågstenar från västtornens ljudgluggar. Troligen samtidigt eller några år därefter, möjligen vid takbranden 1810, torde kryssvalvet över emporkammaren ha störtat samman så att numera endast de östra svicklarna återstår (fig 65).

Emporens östra vägg mot långhuset har på mitten ett altarbord. Söder om detta finns en tvådelad arkadöppning med en fristående kolonn i mitten med tärningskapitel och en bas med attisk profil samt fyra hörnknoppar. Öppningen är 1,70 m hög och numera igenmurad, så att den sedd från långhuset endast framstår som en grund nisch. Norr om altaret har funnits en likadan arkadöppning, vilken dock helt avlägsnades då en förbindelse upprättades mellan emporen och orgelläktaren, som tidigare var placerad vid långhusets västvägg. Altarbordet är 1,75 m brett och fyller hela mellanrummet mellan

Fig 63.
Empor-
kapellets
östvåg.
Foto 1968.

*E wall of
gallery
chapel.*

arkadöppningarna. Altarskivan är försedd med relikgömma (fig 64). Ovanför altaret är en rundbågig nisch, 1,15 m bred och lika hög. Nischens fond, d v s dess begränsning mot långhuset, är omsorgsfullt murad av tegel ($29 \times 12 \times 9$ cm) med åsfogar. Tegelmurningen har utförts i liv med långhusets västvägg där valvstrålarna till långhusvalven går upp från en konsol inmurad i höjd med altaret (fig 30).

Över emporaltaret har funnits en baldakin, som nu är bortvittrad eller riven. Altarnischen såväl som dess profilerade vederlagslist är överdragen med finglättad puts varpå fragment efter medeltida målningar framträder svagt: i bågen ses ansiktet och vingen till en ängel både på den södra och norra sidan samt överst i nischbågen segmentet av en medal-

jong. Delar av samma puts finns bevarade på väggen ovanför altarnischen med spår efter en målad bred horisontal bård samt ovanför den södra arkadöppningen mera välbevarade rester av en ängels fötter och flygande klädnad. Slutligen finns på den södra arkadöppningens södra sidovägg spår efter en senare tillkommen storfigurig framställning.

Emporens östvåg kan lätt rekonstrueras med hjälp av de bevarade delarna. De båda sidoarkaderna har stått öppna in mot långhuset och därifrån sett varit placerade omedelbart under det plana trätaket. Altarnischen har däremot inte varit öppen in till långhuset eftersom den sträcker sig närmare 70 cm ovanför sidoarkaderna och följaktligen motsvarande höjd över ett plant trätak i långhuset. Att

Fig 64. Relikgömma i emporaltaret. Foto 1968.

Reliquary in gallery altar.

Fig 65. Valvkonsol av kalksten i emporens sydöstra hörn. Foto 1968.

Limestone vault bracket in SE corner of gallery.

av den anledningen rekonstruera hela långhuset med öppen takstol tycks väl vidlyftigt och motsägs för övrigt av kyrkans ursprungliga yttre takresning.³⁸ Om emporen kan det vidare sägas, att den täckts med finglättad puts och utsmyckats med kalkmålningar liksom altarnischen och sannolikt också fondväggen i denna. Möjligen har detta inte skett omedelbart, eftersom putsen tillåtits täcka också altarnischens profilerade vederlagsstenar, men å andra sidan torde målningarna ha tillkommit redan på 1100-talet. De står nära målningarna i koret. När utsmyckningen tillkom hade emporen ännu ett plant trätak och en bit av den målade, enfärgade bård, som anslutit till takkanten, finns ännu bevarad. På 1200-talet slogs emellertid det ribblösa kryssvalvet (se ovan) över rummet och skar över målningarna. På 1200-talet tillkom också valven i långhuset och den gemensamma punkten för de båda västliga valven kom att ligga i höjd med emporens altarnisch. I samband härmed torde nischens putsade och troligen bemålade fondvägg ha avlägsnats och ersatts med den ännu bevarade tegelmurade fondväggen. Fogbruket från denna har dragits fram något på altarnischens sidor till den finglättade putsen, som blivit skadad i kanten då den tidigare fondväggen avlägsnades.

Altaret, kalkmålningarna, kryssvalvet och altarnischens tegelmurade fondvägg representerar i nämnd ordning fyra olika skeden i emporens tillkomsthistoria. Starka skäl talar för att det funnits ännu ett äldre skede, eftersom altaret tycks vara sekundärt inbyggt. Två skäl talar för detta. För det första korresponderar inte nischbågen i mitten på något sätt med sidoarkaderna. Dess vederlagsstenar är placerade ett skift högre och har annan profilering. Det är svårt att tänka sig det så högt älskade trebågsmotivet utformat på detta sätt vid denna tid. För det andra syns altarets upphöjda placering högst anmärkningsvärd. Det ursprungliga golvplanet i emporen bör ha legat i nivå med ingångarna till emporen, d v s så att sidoarkaderna varit placerade ca 70 cm över golvet, medan ett podium (varav rester finns bevarade) framför altaret, har varit beläget ca 80–90 cm över golvplanet. För att nå upp till podiet har det således fordrats ytterligare trappsteg, vilka måste ha tagit upp stort utrymme i den redan förut trånga kammaren. Om altaret varit samtidigt med

emporen hade troligen frågorna lösts på ett annat sätt, t ex genom att placera ingångsdörrarna och därmed golvplanet 80–90 cm högre. Orsaken till altarets upphöjda placering torde vara en avlastningsfråga varvid man tagit hänsyn till den stora bågöppningen mellan förhallen och långhuset som befinner sig inunder.

Under dessa omständigheter får det antas att hela altararrangemanget är sekundärt och man kan därmed förmoda, att västemporen från början varit avsedd som herrskapstribun. Utformningen av rummets östvägg kan då knappast tänkas annorlunda än med tre arkadöppningar av samma slag som den ännu bevarade (fig 66) och liksom denna placerade ca 70 cm över golvet och åtskilda av murpelare. Mittöppningen kan inte ha varit större än sidoöppningarna på grund av långhustaketets läge.

Emporen bör ha tett sig mycket vacker, både som herrskapstribun och kanske framför allt som kapell, trots den något komplicerade dispositionen av kammaren. I mitten stod det stora upphöjda altaret, vars baldakin troligen varit gavelformad och buren av fristående kolonner.³⁹ På båda sidor fanns arkadöppningar in mot kyrkorummet, på väggarna kalkmålningar av hög kvalitet belysta av ljuset från fönstret i väster.

Medeltida altaranordningar

I kyrkans äldsta rakt avslutade kor (se ovan) var huvudaltaret placerat vid östväggen. När absiden byggts till, flyttades huvudaltaret in i denna, där de nedersta delarna av altaret ännu kan ses. Detta torde ha använts hela den katolska tiden⁴⁰ och fram till 1674 då en ny altaranordning (se nedan) kom till i själva tribunbågsöppningen på samma plats där det nuvarande mindre huvudaltaret uppfördes 1966 (fig 48).

I emporen fanns under katolsk tid ett baldakinaltare med relikgömma (se ovan).

Sidoaltare med podium har funnits i långhusets båda östliga hörn (fig 49, 67). På sydsidan ses vid predikstolstrappan en hög, smal sandstensplatta (138 × 38 cm) med ett hugget tredelat bandornament (fig 68). Stenen är infälld i långhusets södra vägg 56 cm från det sydöstra hörnet. Nertill vilar stenen på en profilerad bas, som står på podiet, upptill stödjer ornamentplattan en profilerad sten,

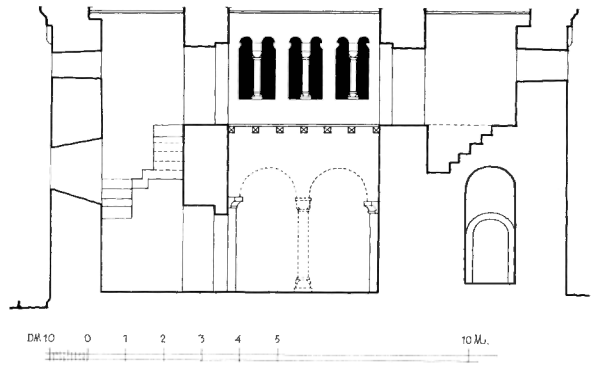

Fig 66. Emporen som herrskapstribun. Rekonstruktionsförslag av H Græbe 1969, renritat av J Söderberg 1969.

The gallery as gentry tribune. Attempted reconstruction by H Græbe, 1969, and J Söderberg, 1969.

som är horisontalt infälld i muren och förbinder plattan med långhusets sydöstra hörn. Stenarna har ingått i baldakinanordningen för ett altare och den i väggen horisontalt infällda profilerade stenen har varit vederlag för baldakinens tunnvalv. Detta har haft en spännvidd på 1,40 m. Baldakinanordningens fond med halvrund övre avslutning utgörs av välhuggna sandstenskvadrar i den för övrigt ganska oregelbundet murade väggen. Av den bärande anordningen för baldakinens motsatta norra, alltså närmast triumfbågen belägna sida, finns endast en halvbas med attisk profil och hörnblad bevarad invid östväggen och därtill ovanför denna spår efter den borthuggna halvkolonn den burit samt spår efter det likaledes borthuggna vederlaget. Ytterändan av detta, som burit baldakinens fjärde och fritt i rummet framspringande hörn, får antas ha vilat på en fristående kolonn varav nu varje spår saknas. Ovanför baldakinanordningens fond är muren ifylld med bruk och tegelskärv efter valvet och själva baldakinen, vilken troligen haft en rak övre avslutning. På fondväggen finns partier av den ursprungliga putsen bevarade utan något spår efter ett altare, vilket således får antas ha varit fristående. I långhusets motsatta nordöstra hörn är anordningen vid podiet sämre bevarad till följd av sentida ingrepp men dock tillräckligt för att tveklöst ange att här varit en baldakinanordning av samma slag som den beskrivna i söder.

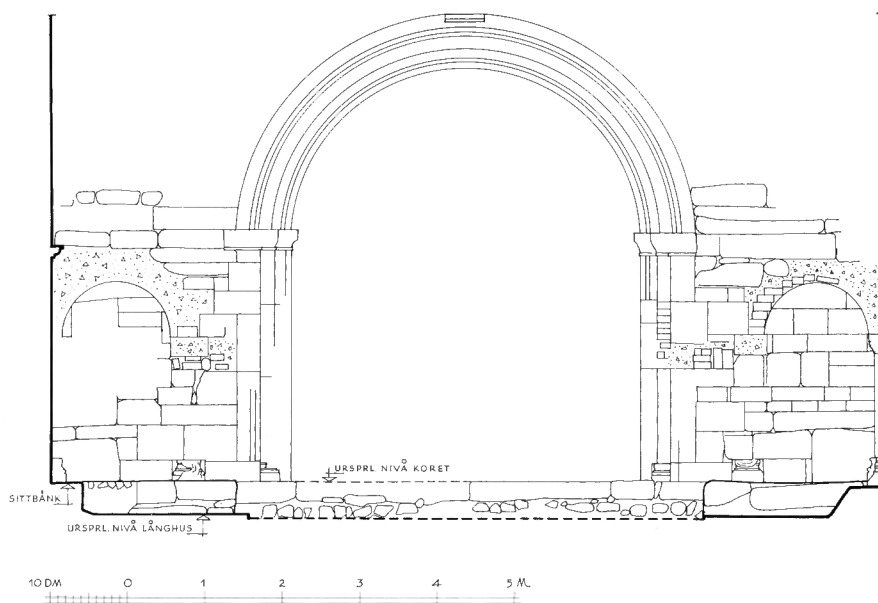

Fig 67. Långhusets östmur med spår efter sidoaltare. Uppm H Græbe 1965.

E wall of nave, with traces of side altars.

Baldakinerna har varit knappt 1 m djupa och ca 1,5 m breda, vilket får anses vara relativt små dimensioner i det 11 m breda långhuset. Detta understyks än mer av att de är inträngda i hörnen, märkligt isolerade från rummet i sin helhet och utan något samspel med den stora, breda triumfbågen till ett gemensamt bågmotiv. Det finns emellertid ingenting i de bevarade partierna, som direkt anger att anordningarna skulle vara sekundära, och det är också givet att man vid en bedömning av förhållandena måste räkna med ytterligare en faktor, nämligen avskärmningen mellan kor och långhus, vare sig denna varit utformad som ett enkelt korskrank eller som ett mera omfattande lektorium. Det finns spår efter en sådan anordning men tyvärr är de spridda och svåra, för att inte säga omöjliga, att rekonstruera till en sammanhängande helhet.

Korets avskärmning

I själva triumfbågsöppningen finns det strax under bågens vederlag på såväl södra som norra sidan ett djupt bomhål för en bjälke tvärs över öppningen (fig 34a–b). Detta är avmärkligt. På södra sidan kan det följas inte mindre än 4 m in och det sträcker sig därmed i den östra långhusväggs murbredd — på en halv meter när — ända ut till långhusets utvändiga sydvägg (fig 49). Varför detta vidlyftiga bom-

hål med invändigt grovputsade sidor? På den motsatta norra sidan kan det endast följas till 2 m:s djup, vilket dock också är väl tilltaget enbart som fästianordning för en bjälke. Har man med det södra bomhålet varit så förutseende att man genom detta skapat en möjlighet att utifrån skjuta in en ny bjälke? Kyrkorna brann ofta och uppenbarligen har detta öde också övergått korskranket i Vä, då stenarna i triumfbågens västra hälft bär tydliga brandspår. Att det verkligen funnits en bjälke framgår såväl av tillvaratagna trärester från bomhålet⁴¹ som av bågens norra vederlagssten där man inte kommit åt att hugga ut ornamenten ovanför bjälken (fig 34a). Vederlaget på södra sidan tycks senare insatt.¹¹ Eller har bomhålen gjorts så djupa för att man skulle kunna skjuta undan avskärmningen till koret för att av någon anledning kunna öppna triumfbågen i hela dess vidd? Kan de vara av symbolisk natur eller har de kanske med det förhållandet att göra, att koret färdigställts före långhuset?

I golvet finns en 2 dm djup ränna efter ytterligare en bjälke, som legat parallellt med den övre. Även denna har grovt putsade sidor och sträcker sig in i triumfbågsmuren både mot söder och norr.⁴² Korets ursprungliga kalkbruksgolv, som sträckt sig också genom triumfbågsöppningen, har legat över bjälken, men det har tyvärr nu sedan denna multnat bort

till större delen fallit ner i rännan och det finns ingen möjlighet att se om — och i så fall var — det funnits vertikalt ställda stolpar. Kalkbruksgolvet över rännan är nu endast intakt närmast väggarna. Egendomligt är att denna undre bjälke inte varit placerad rakt under den övre utan parallellt med denna, så att dess östra sida kommer rakt under den övres västra sida (fig 49).

De två bjälkarna i triumfbågsöppningen måste vara samtida med koret eftersom de djupa bomhålen i murbredden inte kan ha tillkommit sekundärt. Det naturligaste vore kanske då att sätta bjälkarna i samband med ett korskrank, varvid den undre bjälken skulle tolkas som syll för vertikalt ställda stolpar, vilka upptill anslutit sig till den övre bjälken. Men det är med tanke på ett sådant arrangemang anmärkningsvärt att de vertikala stolparna inte bär den övre bjälken utan istället ansluter sig till dess västra sida och således stöttas i sidled av denna. Det är också anmärkningsvärt att det inte finns spår efter någon som helst fästeanordning mellan de bägge bjälkarna i triumfbågsöppningens sidor. Däremot tycks det ha funnits fästeanordningar runt hörnen i långhusets östra vägg. Här saknas kvadrar mellan triumfbågsöppningen och de bägge altarbaldakinerna på båda sidor om denna och väggen är i höjd med baldakinernas vederlag provisoriskt ifyllt med bruk och tegelskärv (fig 67, 69). Detta kan tyda på att bjälkändar varit fästade här varvid bjälkarna skjutit ut mot väster parallellt med och i det närmaste intill baldakinernas vederlag. Eventuellt kan det således ha funnits ett mera omfattande korskrank eller lektorium som sträckt sig mot väster och i långhuset förbundit de två sidoaltarna.

Om ett sådant lektorieskrank skulle ha funnits får det antas vara sekundärt. Den märkliga fästeanordningen i långhusets östmur, där stöden skulle ha legat parallellt med baldakinernas vederlag, tyder inte på att baldakiner och lektorieskrank tillkommit samtidigt och det är inte heller sannolikt att ett sådant skulle ha funnits med tanke på att kyrkan från början var en vanlig församlingskyrka eller patronatskyrka. Det utländska materialet antyder att lektoriet uppstår först i stifts-, kloster- och kollegiatskyrkor, medan det i församlingskyrkorna uppträder sent eller under loppet av 1300-talet.⁴³ Detta gäller de fullständiga lektorieanordningarna, vars

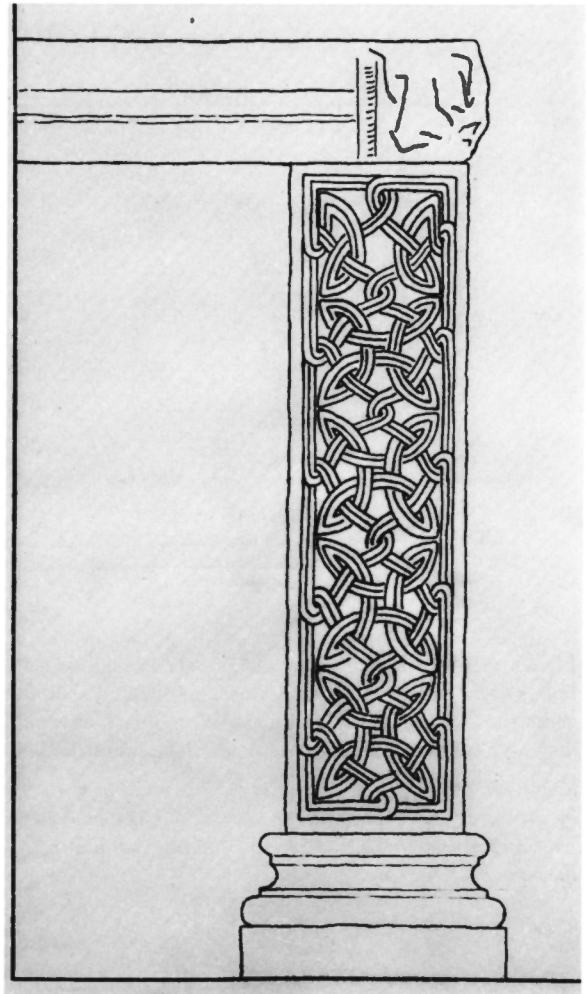

Fig 68. Valvstöd till det sydöstra sidoaltarets baldakin. Teckning av H Græbe 1965.

Abutment of vault of baldachin of SE side altar.

liturgiskt betingade grundelement är en fast vägg, genombruten av en eller flera dörrar och en därmed förbunden upphöjd plattform varifrån prästen läste episteln och evangeliet.

När det gäller Mariakyrkan i Vä är det möjligt, att det från början funnits ett enkelt korskrank i själva triumfbågsöppningen och i anslutning till de bägge bjälkarna där, vare sig dessa har varit förbundna med varandra eller ej. Eventuellt kan detta vid ett senare tillfälle, och då i anslutning till kyrkans övergång till klosterkyrka, ha utvidgats till ett mera omfattande skrank med fäste även i långhusets

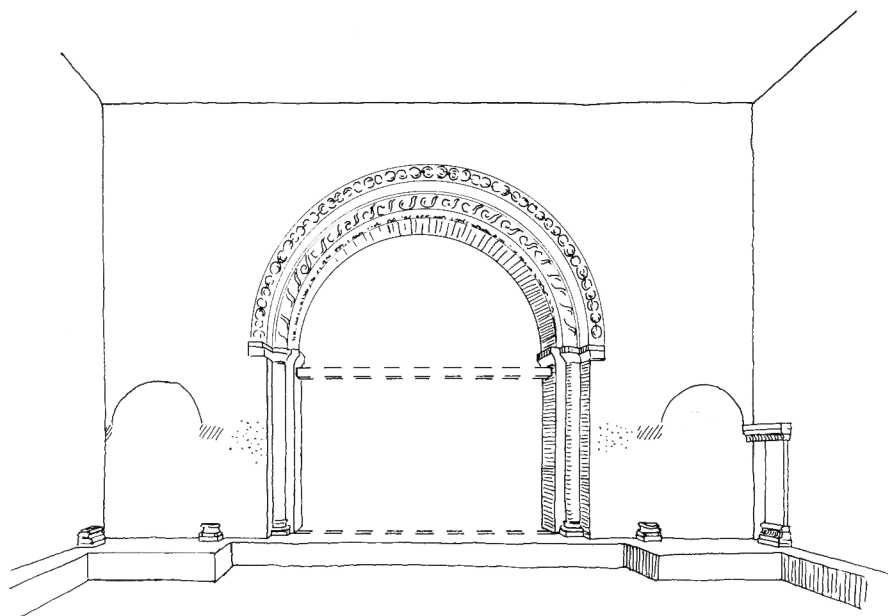

Fig 69. Schematisk teckning av långhusets östvägg. Läget för de två bjälkarna i triumfbågsöppningen har markerats med streckade linjer. På ömse sidor om bågöppningen har angivits var väggen är provisoriskt lagad, möjligen efter fästansordningen för ett lektorium. I långhushörnen de bevarade delarna av sidoaltarna. Teckning av H Græbe 1964.

Schematic drawing of E wall of nave. The position of the two beams in the rood arch marked by broken lines. At each side of the opening are marked the places where the wall was temporarily repaired, possibly where a pulpitum was attached. Fragments of the side altars are in the corners of the nave.

östvägg. Resterna efter en liknande anordning har påträffats i Skårby kyrka, Skåne, men anses ursprungligen på grund av sitt format ha tillhört grannkyrkan i Balkåkra.⁴⁴ Där skulle det ha spänt över hela långhusets östvägg och skjutit fram ca 1,5 m mot väster med ett övre plan på ca 2 m:s höjd strax under triumfbågens vederlag.

Spår efter ytterligare en liknande anordning tycks ha framkommit i Fjälkinge kyrka mellan Vä och Bäckaskog.⁴⁵ Här finns längs långhusets östvägg en upphöjd, bred avsats på samma nivå som det ursprungliga korgolvet och på denna avsats finns rester efter två sidoaltare i hörnen. Framför avsatsen har delar av långhusets ursprungliga kalkbruksgolv påträffats och på detta spår efter två fyrkantiga pelare, som varit placerade intill avsatsen och rakt ut från triumfbågsöppningens sidor. Med denna placering

kan de två pelarna knappast tolkas annat än som stöd för ett lektorieskrank, men tyvärr har murtyorna inte kunnat undersökas.

Vid uppröjningen i långhuset i Vä påträffades innanför sydportalen en sten, som eventuellt kan ha tillhört en avskärmning av koret eftersom den är huggen på båda sidor (fig 70, 71). Stenskivan har uppenbarligen en längre tid legat någonstans i golvet och är illa slitna på ena sidan. Den utgörs av en kalkstensskiva, 8 cm tjock och 40 cm bred, samt avslagen nertill (höjd nu ca 40 cm). Upptill har den en avrundad form. På ena sidan har uthuggits en ängel i en mycket pregnant och tydligt romansk stil, på den andra (slitna) sidan ett bevingat djur. Ängelfiguren kan i viss mån jämföras med en del skulpturstenar, som framkommit i Valleberga och som också kan tänkas i anslutning till ett korskrank,⁴⁶ men det

Fig 70. Kalkstensskiva med relief av ängel. Påträffad 1965. Foto H Græbe 1965.

Limestone slab with angel in relief. Found in 1965.

Fig 71. Ovan t h. Baksidan av fig 70 med relief av bevingat djur. Foto H Græbe 1965.

Above to the right. Rear side of slab in fig 70 with relief of a winged beast.

Fig 72. Ornerade stenar, påträffade 1965. Har möjligen tillhört sidoaltare i långhuset. Foto H Græbe 1965.

Ornamented stones, found in 1965. Maybe from a side altar in the nave.

finns för Väplattan också den möjligheten att den tillhört en prelatstol. Det enda som med säkerhet kan avgöras är att stenen har varit fritt placerad.

Arkitektur — funktion

Vä kyrka uppfördes vid samma tid som Lunds domkyrka på den motsatta sidan av Söderåsen, avståndet är ca 70 km. Stenen till de bägge kyrkorna bröts i samma stenbrott vid Höör och Ringsjön och — bortsett från storleken — förefaller de bägge kyrkorna ganska likartade. Domkyrkans inflytande på kyrkobyggnadskonsten har varit stort och ett samband dem emellan finns otvivelaktigt, men dock tycks Vä kyrka på ett egenartat sätt till en början ha uppförts utan egentligt beroende av domkyrkybygget. I den ymniga litteraturen om Vä har detta

framhållits allt starkare och speciellt har tanken på ett samband mellan Vä och Jylland tilldragit sig intresse (bil I). Det nyframkomna litterära källmaterialet från 1100-talet (bil II), syns också ange ett direkt samband med Jylland (se ovan), men detta samband får i huvudsak betraktas som personhistoriskt. När det gäller det konsthistoriska sambandet, får de överensstämmelser man kan finna mellan Vä kyrka och de jylländska kyrkorna betraktas som parallellföreteelser, med sitt ursprung i ett tidigare gemensamt västerländskt eller engelskt inflytande. Således kan man, som Otto Rydbeck m fl påpekat, se ett anglo-sachsiskt drag i triumf- och tribunbågarnas portalliknande uppbyggnad, ofta jämförda med triumfbågen i Venge kyrka (vid Århus), en av de mest anglosachsiskt påverkade byggnader som be-

varats på dansk mark. Likaledes kan i Vä anglosachsiska drag spåras i västpartiets uppåt avsmalnande fönstergluggar utan yttre smyg. Därtill återfinns i västpartiets rundbågsfris en konsol, utformad som ett lejon (fig 13), av en typ som vanligen förekommer inom det anglo-normandiska området, eller det s k kanalområdet. Dessa drag, som pekar inte bara mot Jylland, utan överhuvud taget västerut, återfinns i anslutning till de äldre byggnadsdelarna i Vä. När långhuset fullbordades skedde detta under ett direkt inflytande från Lund (se ovan), vilket främst visar sig i långhusportalernas utformning, såväl som i den därefter följande förändringen av kyrkans östparti. Tidigare har Erik Lundberg kommit fram till ett liknande resultat om påverkan från olika håll (1940), men försöker tolka det tidigaste byggnadsskedet genom en direkt jämförelse med de jylländska granitkvaderkyrkorna. En sådan direkt sammanställning tycks emellertid sakna all grund.⁴⁷

De spår som i Vä pekar på en förbindelse västerut kan sägas vara tydliga nog, men är trots allt endast detaljer i helheten. Detta gäller även om de bildkvadrar som förekommer i fasaderna i koret och långhusets östra delar — de murpartier som kan tillskrivas det första byggnadsskedet (fig 12). Dessa bildkvadrar har sina motsvarigheter på Jylland, utan att det för den skull behöver förekomma ett direkt samband. De förekommer också på andra ställen, inte minst i Rhenlandet och Lombardiet. Sannolikt är det en direkt förbindelse med dessa områden som utgör förutsättningarna för arkitekturen i Vä. Den strikta fasaduppbyggnaden med hörnlisener och rundbågsfris har sitt ursprung inom dessa områden, liksom det planerade kryssvalvet över koret i Vä. Kontakten med dessa områden kan knappast förklaras på annat sätt än som förmedlad via byggnadshyttan i Lund. Det förefaller därför egendomligt, att det första byggnadsskedet i Vä i stort sett inte har mer gemensamt med Lunds domkyrka än själva ytterfasadernas väl genomförda arkitektur. Varken det rakslutna koret eller västpartiet har Lunds domkyrka som förebild.

Genom det historiska källmaterialet är det känt, att Vä kyrka varit en kunglig patronatskyrka som övergått till klosterkyrka och samtidigt under hela tiden antagligen även fungerat som stadens församlingskyrka. Hur avspeglar sig dessa olika funktioner

i byggnaden? Främst knyter sig intresset här till västpartiet, som har sin förutsättning just i den kungliga funktionen. Den världsliga makten har oftast varit knuten till kyrkornas västra delar. I Vä manifesterar den sig i västemporen eller herrskapsgalleriet, vilket enligt den byggnadsarkeologiska undersökningen först senare tycks ha övergått till att vara kapell i och med att altaret byggdes in (se ovan). Västemporen går som företeelse tillbaka till det karolingiska västverket där kejsaren hade sin plats. Redan före 1000-talet förringades emellertid västverket som självständig byggnad, men västemporen levde vidare som herrskapstribun i de privata slotts- och borgkapellen. I sin rikaste form byggdes dessa som dubbelkapell, d v s som två kyrkorum med samma grundplan ovanpå varandra. Det övre kyrkorummet var andaktsrum för herrskapet och dess stab, medan det undre var allmänt tillgängligt, men i första hand avsett för tjänstepersonalen. Dessa borgkapell var byggda som privata andaktsrum, där egentligen endast mässan skulle läsas, men om sockenkyrka saknades i närheten kunde underkyrkan användas som sådan. Därvid kom hela överkyrkan att tjäna som läktare för herrskapet som där tog plats vid öppningen ner till underkyrkan. Dubbelkapellen var den rikaste formen för ett privatkapell, medan man i andra och de flesta fall nöjde sig med ett enkelt kapell, varvid över- och underkyrka blev ett och samma rum, på samma sätt som i Vä. Här kan den västra delen av långhuset med västemporen tänkas som »överkyrka», medan den östra delen blev allmänhetens och tjänstefolkets avdelning.

Låt oss se på de bevarade delarna av västpartiet i Vä (fig 61, 62), resterna av de två tornen med mellanliggande förhall och empor. Från vardera tornet leder en dörröppning in till emporen. Rakt under den norra dörröppningen finns en likadan dörröppning som förbindelse mellan tornet och förhallen. Det får antas, att det i detta torn ursprungligen funnits en trätrappa som förbindelse mellan de bägge dörröppningarna och härigenom har det funnits en direkt passage från förhallen upp till emporen. Som början till denna passage kan västportalen betraktas. Denna omdebatterade portal får en helt naturlig förklaring, om den på detta sätt knyts samman med emporen och därmed kan betraktas som »kungens ingång», nämligen till emporgalleriet. I det södra tor-

net finns numera resterna efter en sekundärt inbyggd stentrappa som förbindelse mellan emporen och långhuset. Ursprungligen har väl också här funnits en trätrappa som tillåtit direkt passage från emporgalleriet och in i långhuset till altarna. Kungaparet har likväl knappast besökt kyrkan ensamma, utan vanligen haft uppvaktningen i följe. I emporen finns endast plats för ett fåtal personer och det kungliga följet får därför istället tänkas ha gått rakt fram genom förhallen och varit hänvisat till att uppehålla sig nedanför emporen i långhusets västra del. Detta kan ha varit en bidragande orsak till att syd- och nordportalerna placerats så långt mot öster, så att besökarna som kom in genom dessa sidoingångar inte behövde passera den för den kungliga staben reserverade västra delen av långhuset. Eftersom det kan misstänkas, att kungsgården legat omedelbart sydväst om kyrkan (se ovan), kan det tänkas, att det är tjänstefolket där som nyttjat den södra långhusportalen. Den norra långhusportalen vette däremot mot staden Vä och kan tänkas som stadsbefolkningens ingång. Längre fram i tiden torde långhusportalerna dock ha tjänat som mans- och kvinnoingångar liksom i andra kyrkor med syd- och nordportaler.

Västpartiet med de två tornen, mellanliggande empor och förhallen med västportalen är alltså i sin helhet en följd av byggnadens ställning som kunglig patronatskyrka. Det utgör betydelsemässigt en byggnad för sig själv och röjer därmed också sitt yttersta ursprung i det karolingiska västverket, men tillhör helt kyrkan i övrigt. I och med att kungaparet överlät kyrkan åt premonstratensermunkarna ändrades denna betydelse och vi finner också att de väsentligaste förändringar, som övergången till klosterkyrka tycks ha medfört, har skett just i västpartiet. Således har västportalen breddats vid något tillfälle, i varje fall före 1700-talet (se ovan), men troligen redan då portalens betydelse ändrades från »kunglig ingång» till klostrets huvud- och processionsportal. På samma sätt kan det antas, att västemporen i samband med övergången ändrades från herrskapsgalleri till kapell. Det är härvid betecknande, att då trätrapporna i tornen upp till emporen togs bort, har endast den i det södra tornet ersatts med en ny av sten. Denna passage från långhuset upp till emporkapellet hade munkarna fortsatt använd-

ning för, medan den gamla passagen i norra tornet från västportalen upp till emporen, var utan intresse.

Förutom förändringarna i västpartiet kan övergången även ha medfört en förändring av korskränket (se ovan), men i övrigt torde byggnaden ha kunnat accepteras som klosterkyrka sedan man väl tagit upp dörröppningen i korets sydvägg ut till klosterbyggnaderna. Premonstratenserna var en prästorden och övergången bör därför inte ha medfört någon förändring rörande stadsförsamlingens tillgång till kyrkan.

Senare förändringar och restaureringar

På 1200-talet ersattes det plana trätaket i långhuset med sex kryssvalv, som vilar på två granitpelare, och samtidigt förhöjdes långhusets yttermurar, och gavlarna på såväl långhus som kor fick en högre resning. Under samma århundrade ersattes också emporkapellets trätak av ett ribblöst kryssvalv.

Därefter skedde av allt att döma ingen mera betydande förändring förrän under senmedeltiden, då klocktornet byggdes, försett med trappgavlar liksom de då ännu bevarade västtornen. Nykyrkan i norr tillkom 1593 och 1604 förhöjdes klocktornet till sin nuvarande höjd samt försågs — liksom tidigare nykyrkan — med svängda renässansgavlar och en liten blyspira. Kyrkans fönster, som successivt förändrats och förstorats, fick troligen sin nuvarande form 1781.

Under 1800-talet uppkom flera förslag till förändringar av byggnaden, som dock endast delvis genomfördes. Århundradet inleddes med att de båda västtornen revs ner 1804 (räk) och tanken var att bygga upp ett nytt västparti, vilket dock förhindrades, troligen på grund av kyrkans dåliga ekonomi sedan hela taket brunnit 1810. Ingenjör Alexander Hadelin⁴⁸ i Kristianstad mätte upp de bägge ursprungliga västtornen före nedrivningen (fig 57) och har på ritningen noterat: »Ritning på 2ne Torn å Wäs kyrkas västre Gafvel, hvilka af huggen Sten blifvit upförda, men uti senare tider rämnade och nu aldeles förfallna samt derföre, at förekomma nedstörtning eller rasning, måste nedtagas och är Församlingens önskan at i deras ställe af samme huggne sten ett nytt Torn måtte upföras.» Vid sockenstämma den 19 december 1803 presenterade Hadelin två projekt till reparation, varav det ena förkastades. Detta innebar

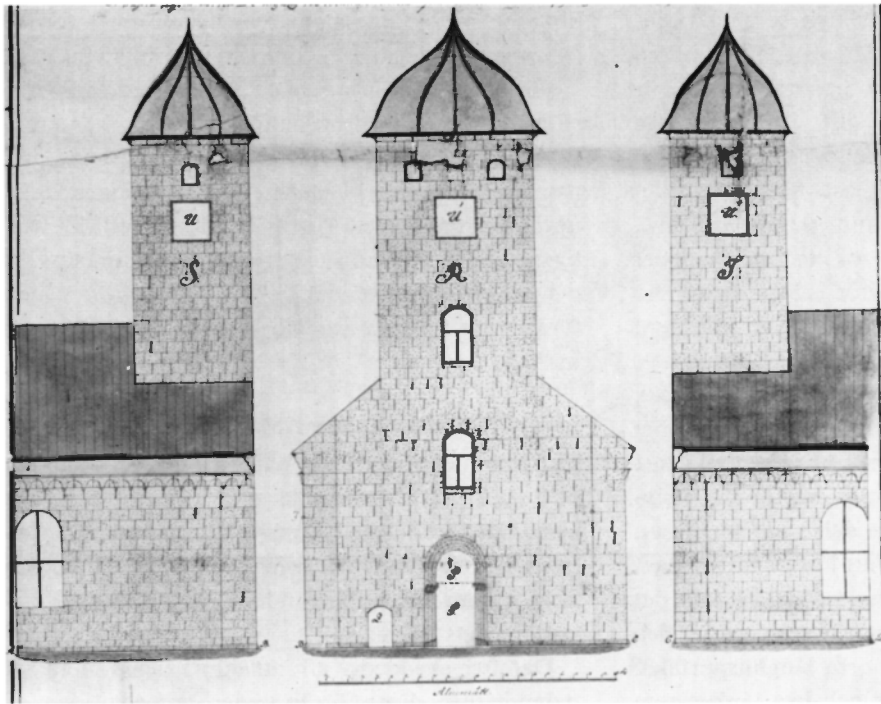

Fig 73. Förslag till nytt västtorn, utfört av ing A Hadelin 1804. RA.

Proposal for a new W tower, by A Hadelin, 1804.

att taket och läktningen av tornen skulle nedtagas, revorna i muren hjälpas »så godt sig göra lät» och tornen förenas genom bjälkar och därpå å mitten en kupol uppföras, vari »wisare taflor» till ett urverk skulle insättas. Detta blir billigast, konstateras det i protokollet, och man bevarar i någon mån »dessa ålderdomens minnesmärken», men det vore inget arbete för framtiden. Sedan murarmästare Måns Österberg från Kristianstad förklarar muren »icke nog säker», beslöts enhälligt att antaga Hadelins andra förslag. Detta innebar, att murarna skulle rivas ända ner till västportalens överkant och därefter skulle i mitten uppföras ett nytt torn, vilket skulle förses med urtavlor och upptill avslutas med en kupol. Österberg försäkrade därtill, att det fanns nog av gammal fasadsten som kunde användas till det nya tornet.

Hadelin bearbetade sitt förslag vidare, men det hjälpte inte mycket. Förslaget (fig 73) var ytterligt valhänt och visar ett mittorn med samma höjd som det södra klocktornet, avslutat med en kupol som i Hadelins teckning dock mera liknar den svängda huven på en väderkvarn. Efter bearbetning i ÖIÄ av mera förfarna händer, förelåg omsider en ritning på

västfasaden, möjligen utförd av P W Palmroth.⁴⁹ Västfasaden har här utförts i ren nyklassisk stil med hög, rusticerad undervåning samt en nischportal i mitten (fig 74). Genom eldsvådan 1810 stoppades troligen detta projekt, vilket fullständigt skulle ha ändrat kyrkans karaktär. Efter eldsvådan fördes långhustaket fram över västpartiet till det nuvarande utseendet.

Kyrkan, som tidigare varit helt vitkalkad invändigt (råk), genomgick 1854 en fullständig förvandling under ledning av målarmästare N J Aspegren från Kristianstad (st prot). På en tjock slät puts målades marmorimitationer över korets väggar och tunnvalvet dekorerades med illusoriska kassetter med skuggverkningar (fig 75). I absiden påträffades den romanska kalkmålningen med Kristusbilden, vilken målarmästaren tog fram och förbättrade med påmålning, medan valvet utanför figurerna målades över med ny blå färg och försågs med förgyllda stjärnor (se nedan). Samtidigt ommålades altartavla och predikstol och möjligtvis var det vid detta tillfälle som valpelarna i långhuset försågs med »färg, som efterliknar trä» (vis prot 1874; i samband med arbeten i koret omnämns dock i 1783 års räkenska-

Fig 74. Förslag till ny västfasad 1806. Möjligen utförd av P W Palmroth. RA.

Proposal for a new W front, possibly by P W Palmroth, 1806.

per, att »Pelarne» målats med oljefärg). Aspegrens skickligt utförda dekorationer förändrades delvis redan 1899, då korets och långhusets väggar försågs med en livlöst målad »kvaderindelning» (ATA, PÄ).

För beredande av nödigt utrymme upptogs 1864 frågan om kyrkans utvidgning (vis prot). Man ämnade då göra en tillbyggnad »i Norra utsprånget eller koret, hvilken dock icke lär vara verkställbar med bibehållande af det gamla stenhvalvet som upp bäres af en pelare, hvilken måste borttagas». Formuleringen i detta protokoll är något oklar, men troligen åsyftas blott nykyrkan med »Norra utsprånget eller koret». Under alla omständigheter genomfördes ingen förändring.

Trots de genomgripande förändringar kyrkobyggnaden genomgått, har församlingen dock alltid värnat om de historiska värdena och genom sina beslut förhindrat att dessa gått förlorade. Förhandlingar om en total restaurering fördes på 1920-talet (ATA), men först med restaureringen 1963–1966

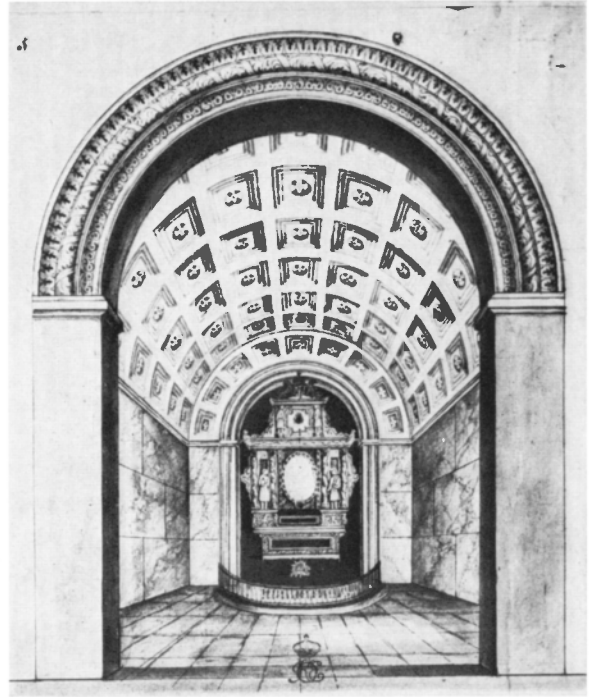

Fig 75. Målarmästare N J Aspegrens förslag till korets utsmyckning 1854. RA.

Proposal for decoration of chancel, by N J Aspegren, master painter, 1854.

lyckades det att åter framhäva arkitekturens enastående rikedom. Restaureringen utfördes under ledning av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe, Lund. Härvid avlägsnades den tjocka 1800-talsputsens i interiören och långhusets väggar och valv står nu åter vitkalkade, medan de romanska kalkmålningarna framtagits i koret och absiden. Fönstren har försetts med nya karmar av ek, golvplanen har sänkts till nära de ursprungliga nivåerna. Kloktornets bottenvåning, som tidigare varit pannrum och sedan upplagsplats och redskapsrum, har inrättats till sakristia, och i samband därmed togs den igenmurade sydportalen åter upp. Tympanonstenen och den innersta ornamentbågen återbördades från Kristianstads Museum, medan felande delar i övrigt har ersatts med nya. I västportalen har en ny, odekorerad tympanonsten insatts där tidigare ett vanprydande fönster var placerat. I samband med restaureringen fick kyrkan ett nytt huvudaltare (se ovan), uppbyggt av samma sandsten som kyrkans murar och place-

Fig 76. Interiör mot öster ca 1880. DNM.

Interior looking E, ca. 1880.

Fig 77. Interiör mot nordväst, troligen 1881. T v läktare och orgelfasad från 1845, t h Mansdala-läktaren, uppsatt 1707. Foto C F Lindberg. ATA.

Interior looking NW. Left, gallery and organ front, dating from 1845, right, the Mansdala gallery, erected 1707. Photo, probably 1881.

rat på samma ställe som det tidigare, mitt i tribunbågen. Utvändigt i fasaderna har en dörr in till absiden murats igen samt tidigare reparerade och överputsade partier ersatts med nya sandstenskvadror, hämtade från samma brott vid Höör, som användes då kyrkan byggdes på 1100-talet. Samtliga stenarbeten har utförts av stenhuggarmästare Eric Johansson, Dalby stenhuggeri. Vidare har den mycket skrymmande orgelläktaren vid långhusets västvägg avlägsnats, varvid kyrkorummet återfått sin ursprungliga rymd. För orgeln har istället anordnats ett podium i nykyrkans västra hälft, där även kören har sin plats. I nykyrkans östra hälft har en äldre altartavla placerats på ett tegelmurat underlag.

Uppvärmning

Sedan 1966 uppvärms kyrkan av värmeslingor i golvet, kompletterade med radiatorer i bänkkvarteren, i den igenmurade dörren i absiden samt i sakristian. Värmsystemet drivs medelst oljeeldning med pannan placerad i pannrummet under nykyrkan, där även toalett har inrättats.

En central-kalorifer av samma konstruktion som i Kristianstads kyrka uppsattes 1879 av Kockums Mekaniska verkstads AB, Malmö. Vid detta tillfälle

igenmurades sydportalen och kolugnen uppsattes i klocktornets bottenrum (nuvarande sakristian). Härifrån lades ett skorstensrör över tunnvalvet och fördes upp genom hela klocktornet. Inom loppet av 8 à 9 timmar kunde värmen drivas upp till 10 à 12°C (PÄ). I samband med installationen bröts delar av sydportalen bort varav de viktigaste, tympanonstenen och den innersta ornamentbågen, såldes till Kristianstads Museum, varifrån de nu återbördats.

Med den våldsamma koleldningen och de dåliga dragförhållandena var tornrummet snart igensotat och i längden kunde givetvis anläggningen inte fylla kraven. 1915 installerade således AB Sana, Malmö, ett lågtrycksångsystem, gemensamt med folkskolan ca 100 m norr om kyrkan (PÄ). Lågtryckspannan placerades i skolhusets källare och därifrån fördes ångvärmen genom en kulvert till kaminer med regleringskranar i kyrkan. Samtidigt revs den tidigare skorstenen i klocktornet tillika med pannan i sydportalen, vilken dock inte togs upp igen utan bottenrummet användes herefter som redskapsrum.

I den långa transportkanalen från skolhuset gick för mycket värme förlorad och 1938 nergrävdes ett pannrum i nykyrkan. Härvid påträffades två gravkor samt en medeltida stengrav (se ovan).

Kalkmålningar

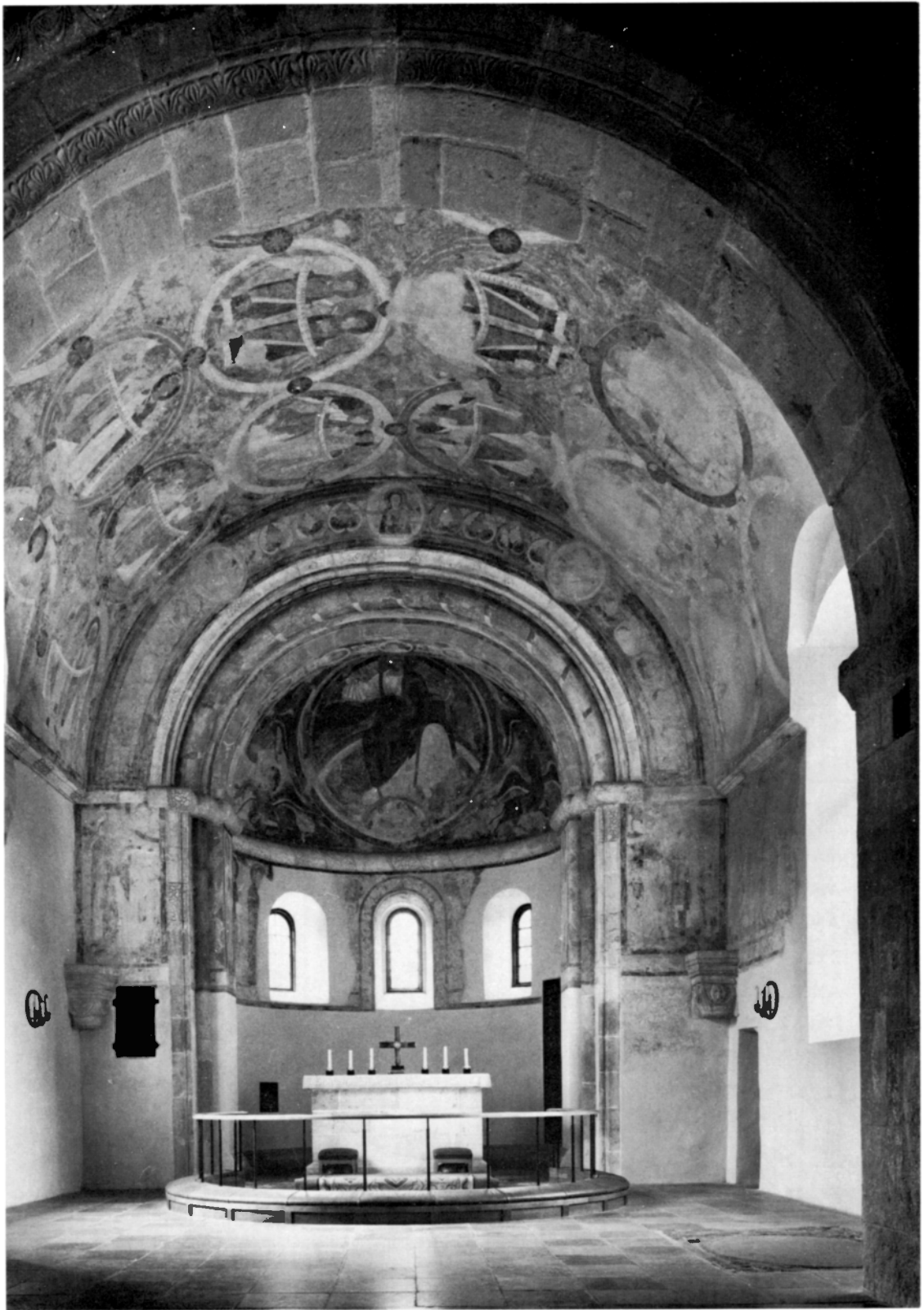
Absid och kor

I kyrkans korparti är den medeltida putsen till mycket stor del bevarad. Även stora partier av de medeltida kalkmålningarna återstår (fig 79). Målningarna är en illustration till den stora tack- och jubelhymnen *Te Deum*. Absidmålningen framtoogs och »förbättrades» 1854 och har sedan dess i den konsthistoriska litteraturen stått som ett av de förnämsta exemplen på romansk målarkonst. Absidmålningen befriades från påmålningar och resten av målningarna i absiden och koret framtoogs och konserverades 1963–66 av konservator Våga Lindell-Andersson, Kristianstad. Idag framträder målningarna i ursprungligt skick, bortsett från de skador som de utsatts för under tidernas lopp. I sin helhet utgör dessa målningar en av de förnämsta målnings-sviter som bevarats från 1100-talet.

Koret och absiden står helt putsade, likaså tribunbågens profileringar och den ursprungliga fönster-nischen i absidens mitt. Endast de i tribunbågen insatta hörnkolonnerna är bemålade direkt på stenen. I koret är en linje dragen i den våta putsen 2,5 m över det ursprungliga golvplanet, motsvarande den höjd där hörnkapitälens profilerade överliggare tar vid. Under denna nivå förekommer inga målningar, varken i kor eller absid, utan väggen står slätputsad och vit. Ovanför denna linje har decorationen vidtagit och här är en mångfald figurframställningar, inramade av medaljonger och ornamentbårder enligt ett bundet geometriskt schema.

Fig 78. Koret mot öster. Foto 1969.

The chancel looking E.

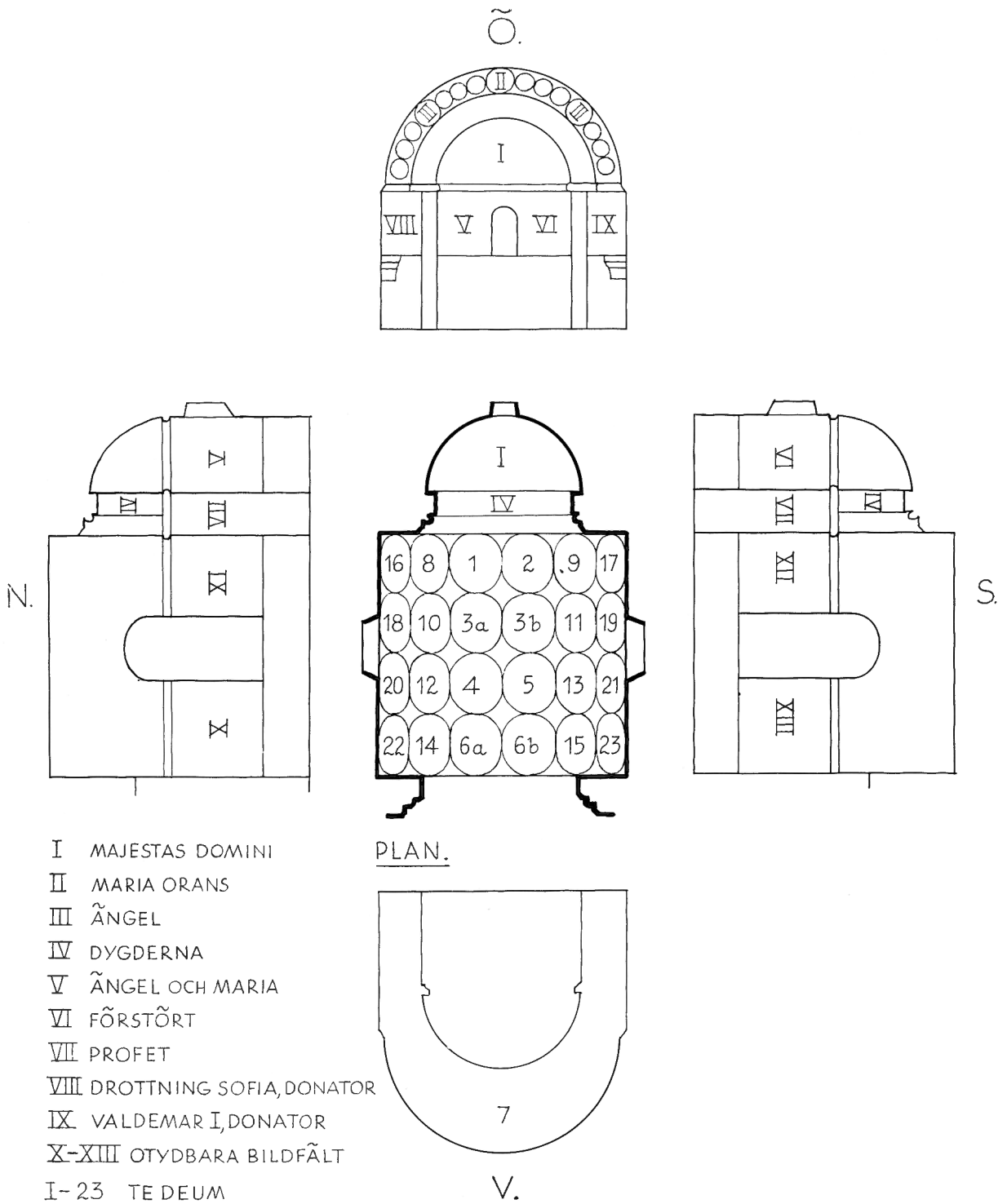

Fig 79. Schema över de romanska kalkmålningarna i kor och absid. J Söderberg 1969.
Identification of Romanesque paintings in chancel and apse.

Absidvalvet utfylls av en *Majestas Domini*-framställning (fig 82). Omgiven av en mandorla sitter Kristus på regnbågen med fötterna på den båglinje som symboliserar jorden. Kristus är iförd en dubbel vit klädnad med blå veck, alba och tunika. Kring livet bär han en röd mantel, som även täcker höger ben, vänster axel och arm och som med en flik flyger ut under den lyfta högra armen. Över höger axel ligger stolan, som sedan hänger ned nedanför manteln vid höger fot och vänster knä. Boken mot vänster knä är ockragul liksom korsglorian. Mandorlan är utförd i blå nyanser och har ytterst en röd kant. Regnbågen är röd, ockragul och vit. På jordskivan syns bilden av en stor byggnad, en basilika.

Mandorlan omges av de fyra evangelistsymbolerna. Överst t v befinner sig Matteus-ängeln (fig 83) iförd alba och ljusröd mantel och försedd med tre vingpar, framifrån sett mörkröda, vita och ljusröda. Därunder finns Markus-lejonet, ursprungligen gult medan vingarna är mörkröda, ljusröda och vita. Överst t h är Johannes-örnen (fig 84) framställd i brunt (ursprungligen gult?) med mörkröda, ljusröda och vita vingar. Nederst t h befinner sig den röda Lukas-oxen, vars vingar är mörkröda, vita och ljusröda.

Fonden i absidvalvet är blå med en mörkblå bred bård som begränsning. Denna återfinns i mandorlan och synes ha begränsat samtliga bildfält.

Hela framställningen i absidvalvet följer ett givet bildschema, som mycket snarlikt återfinns i ett stort antal medeltidskyrkor. På Själland är det speciellt vanligt i de 1100-talskyrkor som på något sätt har anknytning till Hvideätten, som också Valdemar I tillhörde. I Skandinavien är det ett skånst särdrag att evangelistsymbolerna har 6 vingar, i överensstämmelse med Johannes Uppenbarelsebok 4:8.

Enligt kontrakt med målarmästare Petter Engström 1783, dekorerades då absidvalvet med ljusblå limfärg och »en Sol uti Skyar» (räk).

Majestas Domini-bilden i valvet upptäcktes 1854 (st prot) av målarmästare N J Aspegren, Kristianstad, som då försåg korets tunnvalv med illusoriska kassetter och väggarna med marmorimitationer (fig 75). Målarmästaren skulle enligt förslaget »Måla kyrkan öfver altartaflan, som tillika utgör

Fig 80. Manligt helgon, målning på tribunbågens södra sida. Foto 1968.

Saint, painting on S side of tribune arch.

Sakristians tak, himmelblå i kalkrappningen och förse den med förgyllda stjernor» (Vä: Handl ang kyrka 1768–1859, LLA). Sedan den romanska målningen påträffats hemställde Aspegren till kyrkostämman att låta den vara kvar, vilket också beslutades, då det vore »orätt att ett konststycke af ett sådant värde och ålder skulle förstöras» (st prot 8/10 1854). Därefter »återställde» Aspegren utsmyckningen och valvet utanför figurerna målades blått

Fig 81. Manligt helgon, målning på tribunbågens norra sida. På absidväggen en ärkeängel samt Jungfru Maria. Foto 1968.

Saint, painting on N side of tribune arch. On apse wall an archangel and the Virgin.

Fig 82. Majestas Domini-framställningen i absidens valv. Foto 1965.
Christ as Ruler of the World, on apse vault.

och försågs med förgyllda stjärnor. I den Mandelgrenska samlingen, LUF, finns en akvarell som enligt en påskrift av Aspegren själv utvisar hur kalkmålningen i Vä såg ut då den avtäckts och före målarmästarens bearbetning. Den är anmärkningsvärd såtillvida, att absidvalvet utanför mandorlan med Kristusfiguren har angivits som röd. Vid konservator Våga Lindell-Anderssons framtagning av målningen i samband med kyrkans restaurering 1963–1966 har emellertid inga som helst spår efter en röd färg visat sig här. Aspegrens blå övermålning var utförd direkt på den romanska blå grunden och antingen har således målarmästarens minne svikit om akvarellen är gjord i efterhand, eller också har han själv tvättat bort den röda färgen. Den ursprungliga fondfärgen är emellertid blå, både inom och utanför mandorlan.

Ovanför tribunbågen på korets östvägg syns inom en medaljong Jungfru Maria i bedjande ställning, med händerna lyfta och handflatorna vända utåt (fig 87). Hon är iförd röd klädnad med dok med en vit kant över pannan. Glorian är ockragul. På ömse sidor om Maria finns en ängel, likaledes i bröstbild inom en medaljong, samt däremellan en bård av hjärtpalmetter.

Tribunbågens undersida är smyckad med sju änglar i bröstbild inom medaljonger (fig 85) med röda och ockragula begränsningslinjer samt med ömsom kvadratiska, ömsom cirkelrunda medaljonger med bladornament med utstickande flikar (fig 86). — Medaljongänglar, som förekommer i ett flertal andra kyrkor, är vanligen endast tre till antalet och föreställer enligt bevarade inskrifter de tre s k teologiska dygderna: tro, hopp och kärlek. Förutom dessa, torde de övriga Vä-änglarna representera de fyra kardinaldygderna: klokhet, måttfullhet, tapperhet och rättvisa.

På *absidens halvrunda vägg* finns figurframställningar endast bevarade i norr (fig 81). T v ses här en ärkeängel hållande ett vitt klot i vänsterhanden med två nedhängande breda band med gula ändar. I höger hand en stav, upptill avslutad med en lilja. Under den ockragula klädnaden en röd underklädnad med ett brett band med tre tofsar, därunder alban med två nedhängande bandändar. Troligen föreställer detta ärkeängeln Mikael. T h om denne en kvinna, Jungfru Maria, i mörkröd klädnad med dok.

T h om dessa, före absidens mittfönster, har det funnits ytterligare minst två personer med gloria, men absidväggen har här brutits bort för ett fönster. I absidens södra hälft finns inga målningar bevarade, då här, förutom den senare upptagna fönsteröppningen också har funnits en ingångsdörr, igenmurad 1966 till en värmenisch med smidesjärnsgaller. Absidmålningarna begränsas nertill av samma ornamentbård som i koret, med ett enkelt hjärtpalmettmotiv, vilket även följer muröppningen runt det mellersta ursprungliga absidfönstret, vars invändiga nisch är dekorerad med en bård av hjärtformade blad.

Väggmålningarna i såväl koret som absiden begränsas upptill av en bård med marmorering, vilken täcker tunnvalvets profilerade vederlagslist, den kraftiga vulsten i absiden samt därtill tribunbågens profilerade omfattning. Ovanför marmorlisten vidtar själva valvdekorationen.

På vardera *sidoväggen i tribunbågsöppningen* är en figur framställd, bärande en bok, men i övrigt utan attribut och utan några särdrag i klädedräkten (fig 80, 81), varför det är omöjligt att bestämma vilka helgon som åsyftas.

På *korets östvägg* framställs kyrkans donatorer på var sida om tribunbågsöppningen (fig 50, 78). T v en kvinna i röd klänning, gul kappa och vitt huvudkläde med gult band över pannan. Hon håller fram en bild av en kyrka, försedd med två västtorn, stor sidoportal och absid. T h står en man i gråblå (ursprungligen blå) knälång dräkt med vit bård nertill; gul, invändigt vit, ankellång slängkappa, mörkröda hosor, gul fotbeklädnad och gul krona på huvudet. Han håller fram ett ockragult skrin. Utifrån det historiska källmaterialet bör dessa bägge personer utan tvekan identifieras som kung Valdemar den Store (Valdemar I 1157–82, se bil III) och hans drottning Sofia.

På *korets sidoväggar* mot norr och söder är bildfälten så skadade eller fragmentariska, att det här inte kan bestämmas vad som framställts och inte ens fotografering med ultraviolett ljus har gett något resultat. På den norra väggen finns längst uppe i hörnet, mellan tunnvalvet och korets västra vägg, en djävulfigur i djurskepnad med lång, S-formad svans. På samma vägg, längst i öster, ses tinnarna till en byggnad eller stad. På den södra korväggen

skymtar på östra hälften en kubliknande form samt ett antal fötter, tillhörande nu försvunna figurer. I övrigt finns ingenting bevarat på den södra väggen. Framställningarna har nedtill begränsats av en delvis bevarad bård med växtornamentik. Möjligen har det också funnits vertikala bårder som inramat bildfälten, vilket dock inte med säkerhet kan avgöras, då de stora fönstren nu upptar väggarnas mittparti.

Korets tunnvalv och västvagg. Tunnvalvets i det närmaste 80 m² stora yta upptas av 24 cirkelrunda medaljonger ordnade i sex rader från öster mot väster (fig 88). Dessa utfyller hela tunnvalvet. I varje medaljong, utom två, framställs två änglar eller helgon, samtliga i helfigur. Gemensamt håller de fram ett textband. På dessa 24 band står hela texten till hymnen *Te Deum*⁵⁰ skriven, vers för vers, medaljong efter medaljong.

1. Omgivande grå cirkel. 2 änglar, t v vit klädnad (alba) med röd mantel, mörkröda vingar, ockragul gloria; t h gul klädnad med grå mantel, ljusröda vingar, rödbrunt hår och mörkröd gloria. På textbandet: TE DM̄ LAVDAM' · TE DN̄M CF̄ TEM̄ (Te Deum laudamus Te Dominum confitemur = O Gud vi lova Dig, o Herre vi bekänna Dig). — 2. Cirkeln röd med vit mittlinje. 2 änglar, t v med vit klädnad och gulbrun mantel, ljusröda vingar, rödbrunt hår, ockragul gloria; t h vit klädnad med röd mantel, mörkröda vingar, rödbrunt hår och ockragul gloria. På textbandet: TE ET NV̄ PATRĒ OM̄ RA VEN T̄ (Te eternum Patrem omnis terra veneratur = Dig evige Fader ärar hela jorden). — 3 a (fig 89). Cirkeln vit med blå begränsningslinjer. 2 änglar, t v (klädnaden odefinierbar), ockragult bröstparti med mönster, vitt diagonalband, mörkröd mantel under vilken en vit klädnad skymtar samt grå vingar; t h likadan, men med ljusröda vingar och mörkröd gloria. På textbandet: TIBI OMNES ANGELI (Tibi omnes angeli = Dig prisa alla änglar). — 3 b. Övre hälften av medaljongen förstörd, cirkeln röd med vit mittlinje. 2 änglar, likadana som 3 a. På textbandet: BI CELI ET VN̄VSĒ POTESATES · (Tibi celi et universe potestates = himlarna och alla krafter). — 4 (fig 90). Cirkeln röd med vit mittlinje. En kerub, vars vita klädnad syns vid fötterna och halsen. Kroppen täcks av ett par mörkröda vingar. Kerubens andra vingpar är ljusrött och står rakt ut från kroppen, medan det

tredje paret är vitt och korsar sig bakom huvudet. Fötterna har mörkröd beklädnad och står på ett hjulkors. Rödbrunt hår, ockragul gloria. På textbandet: TIBI N · ET SERAPN · ICCESSABILI VOCE P MAN̄ (Tibi cherubin et seraphin incessabili voce proclamant = Dig prisa kerubim och serafim och sjunga utan ände). — 5. Cirkeln vit med blå begränsningslinjer. En seraf, likadan som 4, men med omkastade färger på de vingar som täcker kroppen och står utifrån den. På textbandet: S̄ S̄ DM̄S DEVS · SABBAOTh · (sanctus sanctus sanctus Dominus Deus Sabaoth = helig helig helig Herre Gud Sebaot). — 6a. Cirkeln ockragul med vit mittlinje. 2 änglar, t v ljusröd dalmatika med ockrafärgad bård vid hals, armar och fötter. Nedtill syns den vita klädnaden med två nedhängande vita band med ockragula ändar. Mörkröda vingar, rödbrunt hår, ockragul gloria. T h vit dalmatika med ockragula bårder, ljusröda vingar. I övrigt som den vänstra. På textbandet: P ENI SVNT CELI · ET TR̄A · (pleni sunt celi et terra = fulla äro himlen och jorden). — 6 b (fig 91). Nedre delen av medaljongen förstörd, cirkeln vit med mörkröd mittlinje. 2 änglar, den t h i gulbrun dalmatika, i övrigt som 6a. På textbandet: MAIESTATIS LORIE (maiestatis glorie Tue = av Din äras majestät). — 7. Korets västvagg (fig 93), nedre delen av målningarna förstörda. De tolv apostlarna är samtliga bevarade med gloriol. Figurerna är bäst bevarade i mitten och mot norr och är iförda olikfärgade klädnader och mantlar i mörk- och ljusrött, ockragult och vitt. I ena handen håller var och en en bok eller rulle, medan den andra är höjd framför bröstet. De bevarade figurerna har vitt hår. Hos nr 2 och 4 norr om mittlinjen är gloriorna mörkröda, annars ockragula. Framställningen motsvarar texten: Te gloriosus apostolorum chorus (= Dig prisar apostlarnas ärorika kör). — 8. Cirkeln mörkröd med vit mittlinje. 2 helgon, t v gul klädnad med vit mantel fäst över höger axel, rödbrunt hår, ockragul gloria. I vänster hand en palmkvist. T h vit klädnad med ljusröd mantel, vitt hår och ockragul gloria. På textbandet: TE PHETARV̄ LAVDABILIS NVME (Te prophetarum laudabilis numerus = Dig lovar profeternas prisvärda skara). — 9. Endast nedre samt högra delen av medaljongen bevarad, cirkeln grå med blå kanter. 2 helgon, t v vit klädnad med ljusröd(?) mantel; t h vit klädnad med gul mantel

Fig 83. Matteus-ängeln, målning i absidvalvet. Foto 1965.
Angel, symbol of St Matthew, painting on vault of apse.

Fig 84. T h Johannes-örnen, målning i absidvalvet. Foto 1968.
To the right. Eagle, symbol of St John, painting on vault of apse.

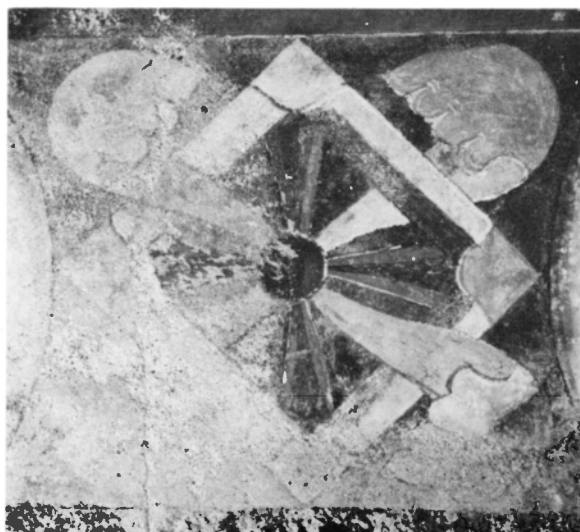

Fig 85. Ängel, målning på tribunbågens undersida (före restaurering). Foto B Centervall 1963. LUHM.

Angel, painting on soffit of tribune arch (before restoration).

Fig 86. Målat ornament på tribunbågens undersida (före restaurering). Foto B Centervall 1963. LUHM.

Painted ornament on soffit of tribune arch (before restoration).

saft palmkvist. På textbandet: AT E RCIT (Te martyrur candidatus laudat exercitus = Dig lovar martyrnas vita här). — 10. Cirkeln ockragul med vit mittlinje. 2 helgon, t v ljusröd dalmatika med brett nedhängande band och gul osmyckad bärd. Nedtill syns den vita klädnaden. Grå mantel, rödbrunt hår, ockragul gloria samt palmkvist. T h vit klädnad, gulbrun mantel fäst över höger axel, ockragult hår, mörkröd gloria samt palmkvist. På textbandet: TE P ORBE TRAR SCA CFITET ECCLIA (Te per orbem terrarum sancta confitetur ecclesia = över hela jordens krets bekänner Dig den heliga kyrkan). — 11. Övre samt vänstra delen av medaljongen bevarad, cirkeln röd med vit mittlinje. 2 helgon, t v vit klädnad, röd kappa med gul fotbård, nedtill två gula bandändar, vitt hår, ockragul gloria samt palmkvist; t h rödbrunt hår, ockragul gloria. På textbandet: PA (Patrem immense maiestatis = Dig Fader Allsmäktig). — 12. Cirkeln grå. 2 helgon,

Fig 87. Målningar i korets östra del. Ovanför tribunbågen ses Jungfru Maria. Foto 1965.

Painting in E part of chancel. The virgin can be seen above the tribune arch.

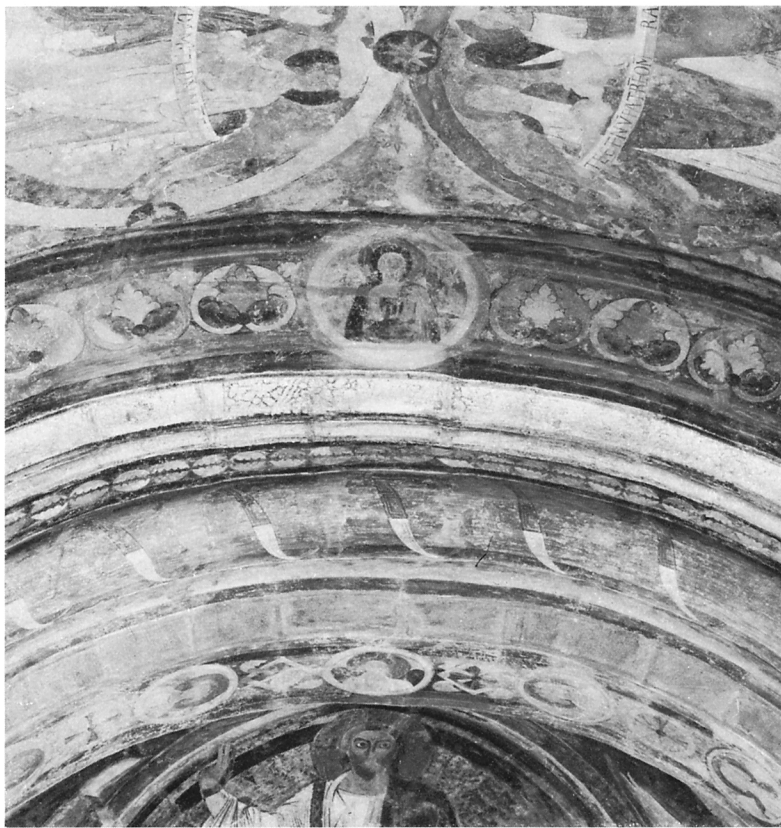

Fig 88. Nedan. Målningar i korets tunnvalv. I den övre medaljongraden änglar, i den undre helgon och profeter. På språkbanden inledningsverserna till Te Deum. Foto 1968.

Below. Paintings on barrel vault of chancel. In the upper roundels are angels, in the lower ones saints and prophets. The opening verses of the Te Deum are in the scrolls.

Fig 89. Änglar, målning i korvalvet. Medaljong 3 a (se fig 79). Foto 1968.
Angels, painting on chancel vault. Roundel 3 a (see fig 79).

t v vit klädnad, röd mantel, rödbrunt hår, ockragul gloria; t h vit klädnad, gulbrun mantel, vitt hår, ockragul gloria. På textbandet: VENERANDV̄ TVV̄ · VER · ET VNICV̄ FILIV̄ · (venerandum Tuum verum et unicum Filium = Din högtlovade sanne och enfödde Son). — 13. Översta segmentet av medaljongen bevarat, cirkeln ockragul med vit mittlinje. 2 helgon, t v vitt hår, ockragul gloria; t h rödbrunt hår, ockragul gloria. Motsvarar texten: sanctum quoque paraclitum spiritum (= och hugsvälaren Den Helige Ande). — 14. Cirkeln ljusröd med vit mittlinje. 2 helgon, grå dalmatika med gul fotbård, vit klädnad, gul

mantel, rödbrunt hår, mörkröd gloria; t h vit klädnad, röd mantel, rödbrunt hår, ockragul gloria. På textbandet: TV RE X (Tu rex glorie Christe = Du Kriste ärans konung). — 15. Hela mittpartiet skadat, cirkeln ljusröd med vit mittlinje. 2 helgon, t v vit klädnad med gul bård nedtill, ljusröd krage, vitt hår, ockragul gloria; t h vit klädnad, mörkröd mantel, mörkröd gloria. På textbandet: FILIVS, ∴ (Tu Patris sempiternus es Filius = Faderns son är Du i evighet). — 16. Cirkeln ljusröd. 2 helgon, t v vit klädnad med treflikigt brett nedhängande band, gul mantel, mörkrött hår, ockragul gloria samt palm-

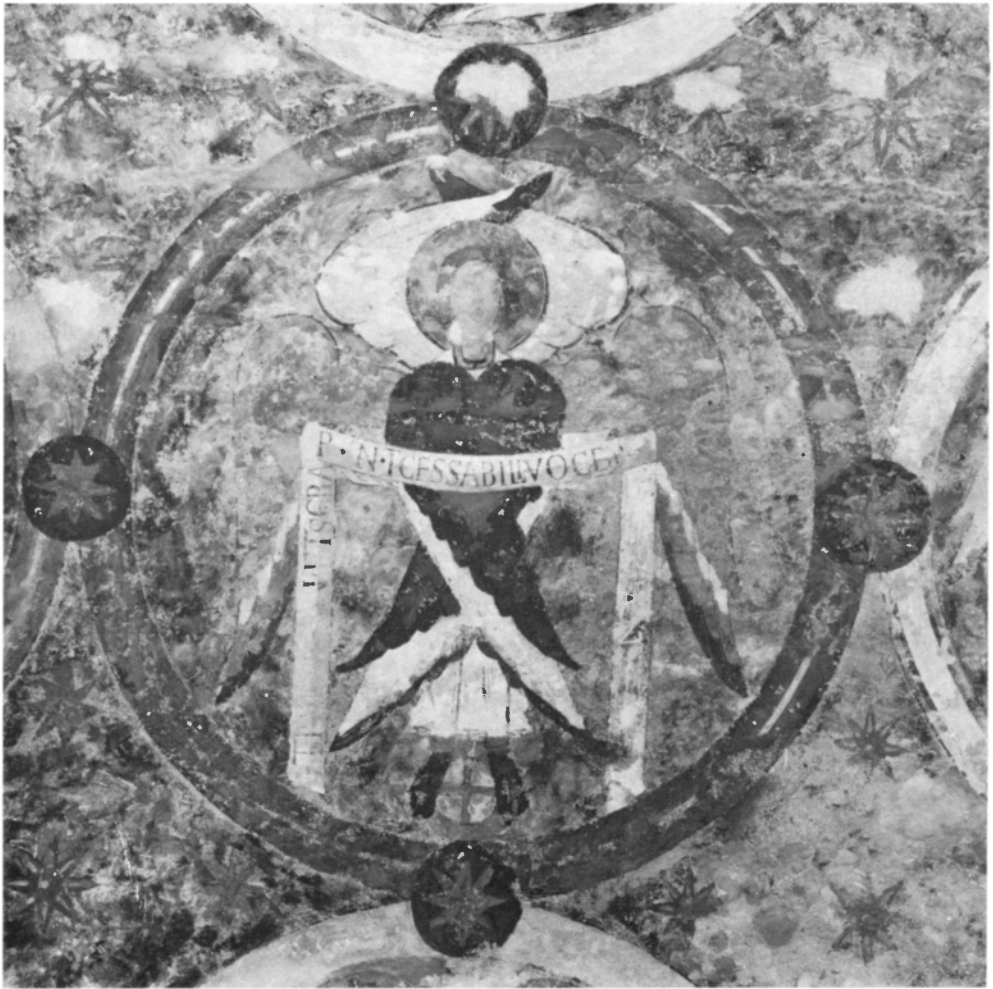

Fig 90. Kerub, målning i korvalvet. Medaljong 4. Foto 1968.
Cherub, painting on vault of chancel. Roundel 4.

kvist; t h vit klädnad, mörkröd mantel, vitt hår, mörkröd gloria. På textbandet: TV AD LIBANDV SVSCEPTVR HOMINĒ HORV T NIS (Tu ad liberandum suscepturus hominem non horruisti virginis uterum = till människans förlossning tog Du mandom och försmådde icke Jungfruns sköte). — 17. Endast medaljongbården bevarad, cirkeln ljusröd. Motsvarar texten: Tu devicto mortis aculeo aperuisti credentibus regna celorum (= Du övervann dödens udd och upplät himmelriket för de trogna). — 18. 3/4 medaljong på grund av det ursprungliga norra korfönstret, cirkeln rödbrun(?). 2 helgon, t v

vit klädnad, ljusröd mantel, rött hår, ockragul gloria; t h vit klädnad, grå mantel, rödbrunt hår, mörkröd gloria. På textbandet: DEI SEDES I G EA PATRI (Tu ad dexteram Dei sedes in gloria Patris = Du sitter på Guds högra hand i Faderns härlighet). — 19. Cirkeln grå, i övrigt förstörd. Motsvarar texten: iudex crederis esse venturus (= vi tro att du skall komma som domare). — 20. Större delen av medaljongen förstörd, cirkeln rödbrun. T v röd mantel, t h palmkvist. På textbandet: S TVIS FAMLIS SVBVENI Q (Te ergo quesumus Tuis famulis subveni quos pretioso sanguine redemisti

Fig 91. Änglar,
målning i korvalvet.
Medaljong 6 b.
Foto 1965.

*Angels, painting on
chancel vault.
Roundel 6 b.*

=därför bedja vi, hjälp Dina tjänare som Du återlöst med Ditt dyra blod). — 21. Medaljongen förstörd. Motsvarar texten: eterna fac cum sanctis Tuis gloria munerari (= och giv dem bland Dina heliga den eviga härligheten). — 22. Cirkeln ockragul med vit mittlinje. 2 helgon, t v vit klädnad, röd mantel, rött hår, ockragul gloria; t h vit klädnad, grå dalmatika(?) med gul bård, vitt hår, ockragul gloria samt palmkvist. På textbandet: SALV̄ AC P M TVV̄ DNE E- NEDIC EREDITATI TVE (salvum fac populum Tuum Domine et benedic hereditati Tue = o Herre fräls Ditt folk och välsigna Din arvedel). — 23. Övre högra delen av medaljongen bevarad, cirkeln ockragul med vit mittlinje och mörkröda bårder. 2 helgon, t v med palmkvist, t h med ockragul gloria samt palmkvist. Motsvarar texten:

et rege eos et extolle illos usque in eternum (= och regera dem och upphöj dem i evighet).

Text och bild

Till sin uppbyggnad består hymnen Te Deum av tre huvuddelar; den första delen är en lovsång till Gud och omfattar verserna 1–13, varav de tresista verserna 11–13 är ett lovprisande av Treenigheten (doxologi); hymnens andra huvuddel omfattar verserna 14–19, en Kristushymn avslutad med en bön, verserna 20–21, samt psalmverser, i den latinska originalversionen två stycken, motsvarande verserna 22–23 i Vä.

Hur förhåller sig text och bild till varandra i målningssviten? Det kan först konstateras, att uppdelningen av hymnen i tre huvuddelar inte motsvaras av uppdelningen i Vä där skiftningen mellan

Fig 92. De romanska kalkmålningarna i korets tunnvalv, sedda mot norr. Foto T Sárkány 1966. — I valvet återges himlen blå och stjärnbeströdd. På denna visar sig tjugofyra medaljonger med representanter för det Himmelska Riket, vilka parvis bär texten till jubelhymnen Te Deum. I de två översta medaljongraderna framträder änglakörerna, varav de främsta är keruber och serafier, som framställs ensamma i var sin medaljong (t v). I de övriga medaljongerna finns profeter och helgon. Till den rikt målade tribunbågen och ovanför den en liten medaljong med Jungfru Maria i bön för människornas frälsning (jfr bildschemat fig 79). — Dessa välbevarade romanska kalkmålningar återupptäcktes och konserverades i samband med kyrkans restaurering 1963–66.

The Romanesque paintings on the barrel vault of the chancel, looking north. The sky is blue and covered with stars. There are twenty-four medallions with depictions of the Kingdom of Heaven, and giving, in pairs, the text of the Te Deum. In the top two rows of medallions are choirs of angels, the foremost being cherubim and seraphim, each in a separate medallion (left). The other medallions contain prophets and saints. Right, the richly decorated tribune arch and above it a small medallion with the Virgin praying for the salvation of mankind (cf identification chart, fig 79). These well-preserved Romanesque paintings were discovered and conserved in conjunction with the restoration of the church in 1963–66.

de olika avsnitten i hymnen inte har markerats. Däremot har textens vers 7, apostlarnas kör på korets västra vägg, framhävts i målningarna på ett sätt som inte har någon motsvarighet i hymntexten. Text och bild följs således inte åt i tunnvalvets medaljonger. Bildfälten är följande till antalet, de 24 medaljongerna samt apostlarna på västväggen, medan hymnen endast har 23 verser. För att förse samtliga bildfält med Te Deums text har därför två verser måst halveras och man har då valt verserna 3 och 6.

Genom denna uppdelning har hymnens sex första verser, som omnämner alla änglakörerna, samlats i de två översta medaljongraderna (fig 89), och här återfinns vi också idel änglar. Högst bland dessa i rang är keruber och serafim, de änglar som vistas närmast Gudstronen och som frambär lovsångens centrala text då de utan ände sjunger: »Helig, Helig, Helig, Herre Gud Sebaot» (verserna 4 och 5). Som de förnämsta framträder representanter för dessa i varsin medaljong, där de tre vingparen brer ut sig och fyller hela den cirkelformade ytan. I övrigt symboliseras änglaskarorna av två änglar i varje medaljong och de är alla iförda kostbara dräkter.

Genom änglaskarorna i de två översta medaljongraderna leds vi över till vers 7, apostlarnas kör, vilken som nämnts är framställd på korets västra vägg (fig 93). Den är därmed framhåvd framför alla de andra körerna och placerad på den förnämsta platsen mitt emot Kristus i absiden.

Hittills har bilderna illustrerat vad som sägs i motsvarande text. När änglarna sjunger återfinns vi änglar i medaljongerna, när apostlarna framträder finner vi de tolv männen i bild, men sedan upphör överensstämmelsen. I de två verserna efter apostlarnas saliga kör (vers 7) kommer profeternas prisvärda skara (vers 8) och martyrernas vita här (vers 9), men dessa återges inte enbart i medaljongerna nr 8 och 9 utan i samtliga resterande medaljonger. I enlighet med det större antal som texten anger från apostlarnas saliga kör till profeternas skara och martyrernas här, står de två sistnämnda grupperna uppordade två och två i de resterande 16 medaljongerna — ibland åldriga profeter med helskägg, ibland unga martyrer med palmkvist och ibland samsas de i samma rundel.

Det stora uppbådet av olika personer i koret kan således uppdelas i tre huvudgrupper: änglarna,

apostlarna och i övrigt helgonskarorna. Medan texten som dessa skaror håller upp återger hela hymnen Te Deum, återger bilderna endast den första delen, lovsången till Gud eller verserna 1–9. Men till lovsången hör också den 10:e versen: »Över hela jordens krets bekänner Dig den Heliga Kyrkan.» Denna vers har inte illustrerats i koret men väl i absiden. Kristus visar sig här enligt ett givet schema, som i så många andra absider, sittande på regnbågen och med jorden som fotapall. Men här händer något som inte återfinns på andra ställen: här framtonar en kyrkobyggnad, numera knappt skönjbar i teckningen, en väldig, perspektiviskt sedd basilika som i enlighet med orden i den 10:e versen täcker hela jordens krets (fig 82). Med denna bild är lovsången till Gud fullständigt illustrerad och medan texten oförtrutet fortsätter på skriftbanden i koret, vers för vers, medaljong efter medaljong, så har blicken och handlingen genom bilderna förts över i absiden där sedan hela den 2:a delen av hymnen, Kristushymnen, utspelar sig genom Majestas Domini-framställningen (v 14–19).

Den handling, som direkt kan sättas i samband med Te Deum, har hittills utspelat sig i valven, vilka också sedan gammalt liknades vid himmelen. Efter Kristushymnen kommer texten till de avslutande verserna, en bön och en psalmvers framsagda av dem som ännu vistas på jorden. Det är därför inte att förvänta att dessa verser skall återfinnas illustrerade i valven, utan de har sin naturliga plats hos de levande människor som vistas nere i koret och där sjunger Herrens lov. Först med dessa blir bildframställningen eller handlingen fullständig i förhållande till texten och dess innebörd. Här återfinns vi också kyrkans donatorer, kungen och drottningen, återgivna på ömse sidor om bågöppningen till absiden. De har sin plats i koret, något upphöjda över de övriga som vistas här, och är de enda i målningarna som saknar gloria.

Det är intressant att se hur bildframställningen kompletteras av dem som vistas i koret och hur därmed hela bildschemat träder i kraft först när gudstjänst pågår. Likt en stor halvsfär välver sig det Himmelska riket över de officierande, med Kristus på ena sidan och apostlarna på den andra samt representanter för keruber och serafim rakt ovanför. Te Deum-motivet är därmed komplett i text, bild

och handling. Ännu återstår dock en till formatet liten, men till betydelsen högst väsentlig bild: överst på korets östra vägg, på det smala väggstycket mellan bågöppningen till absiden och korets tunnvalv visar sig Jungfru Maria. Hon är framställd i halvfigur omgiven av en cirkel, i storlek långt underlägsen medaljongerna i tunnvalvet (fig 87). Hon beledsagas på båda sidor av en ängel, likaledes inom varsin rundel. Maria uppträder inte här som himmelsdrottning i prunkande dräkt, utan enkelt med dok över huvudet och med händerna höjda i bön. Det är genom den kristna tron människan vid Yttersta Domen vinner inträde i paradiset och till dess hålls själen fri från onda angrepp genom de kvarlevandes förböner. I koret sjunger man *Te Deum*: »hjälp Dina tjänare och giv dem bland Dina heliga den eviga härligheten» — en bön som finner styrka i och förmedlas genom förbedjerskan, Maria Orans. Det lilla cirkelfältet ovanför absidbågen med Jungfruns bild kan betraktas som infartsporten till det Himmelska riket, som återges i valvet och som skall öppna sig på den Yttersta Dagen då Kristus återkommer.

Med denna enastående målningssvit upplever vi ett händelseförlopp, som utspelas mellan bild och levande människa: i valven det himmelska riket, nere i koret de levande människor vars förhoppning det är att bli upptagna i den himmelska gemenskapen. Förbindelselänken är den kristna tron, tron på Jesus Kristus. Det antagandet syns därför befogat, att i de försvunna eller otydliga bildfälten på korets väggar — mitt emellan golv och valv — har framställts scener ur Jesu liv.

Målningarnas tillkomst

På ett högst egenartat sätt omspanner målningarna i Vä hela kristenhetens universum. Det är förvisso ett mäktigt program målaren här haft att arbeta med och det har genom det geometriska schemat placerats in i kyrkorummets arkitektur på ett raffinerat sätt. Till synes erbjuder det otaliga kombinationsmöjligheter jämfört med andra kalkmålningar från samma tid. Vad är det som motiverar detta stora transcendenta motiv just i Mariakyrkan i Vä? Händelseförloppet är helt slutet inom koret. Det är endast prästerskapet, som här tar del av sceneriet mellan de bägge polerna Kristus och apostlarna, medan lekmannen i kyrkans långhus helt hålls utanför och

inte ens kungafamiljen har kunnat se något av målningarna från sin loge ovanför ingångshallen i väster. Vilka är det som vistats i koret? Är det prästerna under kyrkans tid som kunglig patronatskyrka, eller munkarna, sedan kungaparet överlämnat byggnaden till premonstratenserorden? Troligen det sistnämnda, inte därför att programmet kanske kan förefalla för stort för det fåtal präster, som får antagas ha officierat här under patronatstiden, utan därför att det på kontinenten var klostren som gick i spetsen för dylika framställningar av de himmelska körerna. Samtidigt som dessa körer sjunger Herrens lov, samlar de sig till en glorifiering av Kyrkan som institution. Detta sker i visst samband med kyrkans frigörelse från den världsliga makten, en process som i hög grad sätter sin prägel på 1100-talets historia och som inte heller undgår Danmark, där ärkebiskop Eskil går i landsflykt. Tvisterna bilades först sedan denne återvänt och »officiellt» vid den stora kyrkofesten i Ringsted 1170. Redan något av åren närmast före detta år hade kyrkan i Vä överlämnats till klosterstiftelsen, men det var såsom nämnts först vid kyrkofesten som själva privilegiebrevet utfärdades och undertecknades av både kung och ärkebiskop. Mariakyrkan har alltså avhandlats vid denna kyrkofest, vilken formade sig till ett slags försoningsfest mellan kung och kyrka.

Kanske har kung Valdemar och drottning Sofia vid detta tillfälle stiftat målningarna i Vä. Som motiv har munkarna, liksom sina bröder på kontinenten, valt de himmelska skarorna, men med stark betoning på dem som på jorden verkat för kyrkan, och målningarna utgör i sin helhet en manifestation av Kyrkan som institution. Den stora bilden av kyrkobyggnaden i absiden, *Te Deums* 10:e vers, skall knappast enbart tolkas så, att den passade bra in där det enligt majestasframställningens givna schema redan fanns en »hela jordens krets». Genom den framhävda placeringen anger bilden på ett påtagligt sätt Kyrkans betydelse.

Om man, som här skett, sätter målningarna i samband med klosterstiftelsen, får man också en viss hållpunkt för en datering, eftersom klostret tillkom strax före 1170. En stilistisk jämförelse med andra målningar från denna tid visar, att munkarna troligen utsmyckat sin kyrka ganska snart efter det att de övertagit den.

Fig 93. Apostlar, målning på korets västra vägg. Foto 1968.
Apostles, painting on W wall of chancel.

Målningarna låter sig naturligt jämföras med det rika själländska måleriet från 1100-talets senare hälft, såsom det återfinns i ett antal kyrkor med mer eller mindre direkt anknytning till Hvideätten och kung Valdemar I. I Sæby är Majestas Domini-framställningen bitvis så överensstämmande med Vä, att det inte kan råda något tvivel om ett samband.⁵¹ De bägge kyrkorna har ovan blivit sammankopplade på ett annat sätt, nämligen genom det privilegiebrev för Vä som utfärdats av biskop Valdemar och är daterat i Sæby 1182 (jfr ovan). Därtill förekommer i Vä ett litet märke på änglarnas vingar bestående av två

korslagda S (fig 85), vilket återfinns på änglavingarna i Sæby. Märkets innebörd är oviss. Stor överensstämmelse finns också mellan Vä och kyrkan i Idensen strax utanför Hannover.⁵² Målningarna där sätts allmänt i samband med konstskolan vid klostret Helmarshausen vid Göttingen. Några ännu bevarade illuminerade handskrifter från Helmarshausen har troligen tillhört Laurentiusklostrets scriptorium i Lund (en av dessa Cod. Thott 21,4^o nu i Kgl Bibl och Cod. Ups. C 83 i UUB), och i Lunds dödsbok är två Helmarshausenmunkar nämnda. Just genom de illuminerade handskrifterna

Fig 94. Målad bård
på korets västra vägg
(före restaurering).
Foto B Centervall
1963. LUHM.

*Painted border on W
wall of chancel (before
restoration).*

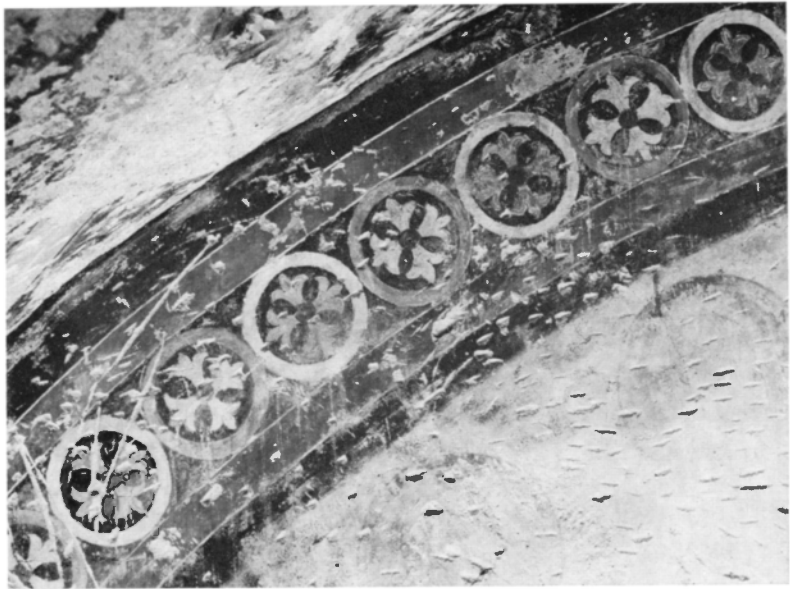

Fig 95. Medeltida runinskrifter
på korets östvägg. Foto 1965.
ATA.

*Medieval runic inscriptions on
E wall of chancel.*

fick detta kloster stor betydelse vid 1100-talets mitt i samband med Henrik Lejonet, vars regeringstid sammanföll med Valdemar I:s i Danmark. Kontakten länderna emellan var också livlig och troligen är det inom Henrik Lejonets rike man skall finna förutsättningarna för målningarna i Vä. Det bör i detta sammanhang upprepas, att Henrik Lejonets äldsta dotter Gertrud, sedermera Danmarks drottning, dog i Vä, där hon troligen begravts i Mariakyrkan.²¹ Hon var gift med Valdemar I:s son och efterföljare Knut VI (bil III), som är begravd i Ringsted.

Övriga kalkmålningar

Förutom kalkmålningarna i kor och absid rymmer kyrkan ytterligare en rad utsmyckningar från vitt skilda tider, vilka påträffades vid kyrkans restaurering 1963–66.

1. I emporkapellet ovanför västförhallen, i altarnischen samt på östväggen, finns fragmentariska änglafigurer av hög klass. Dessa, som ej är konserverade, är troligen samtida med målningarna i koret från senare delen av 1100-talet. — 2. I långhusets ursprungliga, sydöstra fönsternisch finns spår efter en bård på finglättad puts, samtida med målningarna i kor och absid. Fönsternischen är åter igenmurad. — 3. I långhusets bågöppning i väster till

förhallen syns Jungfru Maria samt en helgonbiskop. Figurerna, som är målade på finglättad puts, kan dateras till 1400-talet. De framtoogs och konserverades 1966. — 4. På långhusets västra vägg påträffades en väldig framställning av Kristoffer, söder om långhusets bågöppning. Rester efter samtida målningar återfanns i västförhallen på södra väggen i form av en röd linje strax under det tidigare trätaket, samt en liten djävul och stjärndekor omedelbart under linjen. Utförda på 1400-talet. Målningarna är åter överputsade. — 5. På gördelbågarna i långhuset finns fantasifulla dekorationer i form av geometriska figurer. På den västligaste bågen, rakt ovanför långhusets bågöppning i väster, är en dekorativ drake. Målningarna, som troligen är utförda på 1600-talet, har åter överputsats. — 6. I triumfbågen och på korets väggar påträffades rester av en draperidekor målad av A Junger 1746⁵⁷ med »vattufärg». Borthuggna 1966.

Runinskrifter

Medeltida runinskrifter finns ristade på korets östvägg söder om tribunbågen, ca 180 cm över nuvarande golvnivå (fig 95). Inskrifterna är fragmentariskt bevarade och har ännu inte vetenskapligt behandlats.

Inredning och inventarier

Altaranordning

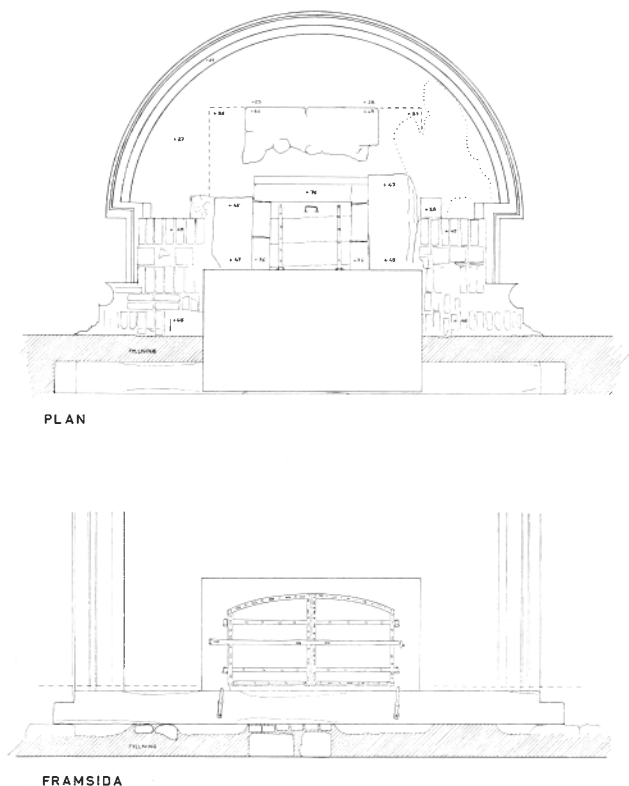
Det nuvarande altaret är uppfört 1966 av sandstenskvadrar och täckt med en enda sandstensskiva, 1,15 × 2 m. Altaret är placerat mitt i tribunbågen till absiden, på samma ställe som det närmast föregående. Det pryds av ett enkelt, likarmat silverkors, höjd 45 cm, på sockel av sydsvensk granit, bruten i Balsberget utanför Kristianstad; i korsmitten en stor bergkristall. Till altarkorset, som utförts till kyrkans återinvigning 1966 av guldsmed Sven Arne Gillgren, Stockholm, hör även sex ljusstakar med kraftig droppskål på granitsockel.

Altaret är kyrkans i ordningen fjärde huvudaltare. Omedelbart framför detta finns under golvet resterna efter det första altaret (fig 48), grundlagt samtidigt med kyrkan, som då hade rakslutet kor (se ovan). Då absiden tillkom omkring mitten av 1100-talet, flyttades huvudaltaret in i denna, och i absidens ursprungliga kalkbruksgolv ses ännu den nedre bakre kanten av detta kyrkans andra huvudaltare. Samtidigt med detta fanns två sidoaltare i långhusets båda östra hörn, placerade på var sitt podium under en liten baldakin, varav spår ännu ses i långhusets östra vägg samt sydöstra hörn (se ovan). Huvudaltaret i absiden ersattes i sin tur med kyrkans i ordningen tredje huvudaltare (fig 96, 97), som revs 1966 och var placerat på samma ställe som det nuvarande mindre altaret. Troligen hade detta tillkommit 1674 i samband med att kyrkan fick en ny stor altartavla (se nedan). Detta altare hade tre murade sidor och var på framsidan tillslutet med två tungt järnbeslagna trädörrar, bakom vilka kyrkans kassakista förvarades. Kistan, som ännu tillhör kyrkan, är av trä, klädd med järnplåt och järnband. På framsidan är i upphöjd relief pånitat texten: »Wäs kyrkocassa 1777.» Längd 1,54, bredd 0,65, höjd 0,74 m. Till altaret hörde en murad fördjupning i absidgolvet, täckt med en trälucka, där troligen nattvardsvinet förvarats. Altarbordet var delvis uppmurat av byggnadssten från fönsternischen till korets ursprungliga södra fönster⁵³ med kvarsittande målade bårder från samma tid som kalkmålningarna i kor och absid. Här återfanns också mittstycket av den äldre altar-

skivan med relikgömmen, som ännu innehöll den fyllda relikdosan (se ovan).

En äldre altaruppsats såldes 1673 till Eljaröds (Elleröd) kyrka för 20 daler s:mt (räk), där den ännu är uppställd. Samtidigt fick Vä kyrka en ny. Denna omfångsrika altartavla, som bär årtalet 1674, uppfyllde hela tribunbågsöppningen (fig 76), varför den med hänsyn till kalkmålningarna 1966 flyttades in i nykyrkan, där den uppställdes på ett murat altare. Altaruppsatsen är av snidat och målat trä (fig 98) och består av tre huvudavdelningar. Uppsatsens huvudstycke utgörs av ett kvadratisk mittparti, vid båda sidor flankerat av två fristående, vridna kolonnetter med förgyllda vinrankor och korintiska kapitäl. Mellan kolonnetterna har placerats skulpturer, t v Aron med den grönskande staven, t h Moses med lagens tavlor. Figurerna och kolonnetterna står på ett framskjutande postament, den egentliga predellan, prydd med tre sittande putti på varje sida med Kristi pinoredskap. Mellan dessa postament finns en inskriftstavla med årtalet 1674. Den nuvarande höga predellan är sekundär.⁵⁴

I altartavlans kvadratiske mittparti framställs inom en ovalformad krans av förgyllda blad Nattvarden, Jesus i Getsemane, där Herrens hand ur skyn framräcker kalken, samt i bakgrunden Golgata, där de tre korsen varit nerstuckna i var sitt håll. De tre scenerna är snidade i låg relief och framställs i ett mycket utplanat perspektiv. Bordet kring vilket Jesus och apostlarna sitter (fig 99) är avbildat nästan rakt uppifrån, liksom det stora fatet med påskalammet. Byggnaden i vilken scenen utspelas är utvikt och sedd utifrån med gavlar vid sidorna, samtidigt som bilden återger interiören med salen, vilken har rutmönstrat golv. Vid bordets mitt sitter Jesus i en stol med en snäcka som ryggstöd, sannolikt åsyftande den snäcka som Johannes sägs ha använt vid dopet. Altaruppsatsens överstycke visar i mitten landshövding Magnus Dureels⁵⁵ adliga vapen, som spegelvänts och följaktligen i skölden visar en vänstervänd tiger överlagd den styckande skuran. Över vapnet är målat bokstäverna »M.D.R.», syftande på landshövding Magnus Dureel. Landshövdingens vapen flan-

keras av två kolonnettfigurer, som troligen båda representerar Justitia, Rättfärdigheten, t v framställd som en man med de vanliga attributen — svärd och våg — t h som en kvinna med förbundna ögon och i händerna en orm, vilken biter sig själv i stjärten, samt en skära. Altaruppsatsen kröns av det svenska riksvapnet.

Såväl den mellersta som den översta avdelningen av uppsatsen har snidade vingar med broskornamentik och avslutas uppåt av en genomgående och med en sammanhängande, förgylld bladslinga utsmyckad överliggare, vilken markerar den horisontala indelningen. På överliggarnas fyra ytterändar är små figurer placerade: nederst t v Johannes Döparen med en bok varpå ligger ett lamm och t h en man med en avbruten kolonn som symbol för heden- domen; överst t v sitter Fortitudo, styrkan, med en kolonn i famnen och t h en putto med ett rep, möjligen Desperatio, förtvivlan, som symbol för svag- heten, i det den svage hänger sig själv i repet. Inskrifter: 1. (under nattvardsscenen) »Luc. XXIIC: HVAR ÄR HERBERGET THER JAG MÅ ÄTA

Fig 96–97. Det äldre huvudaltaret, troligen tillkommet 1674, rivet vid kyrkans restaurering 1963–66. Uppm H Græbe 1964; foto Våga Lindell-Andersson 1963.

Old main altar, made probably in 1674, demolished during restoration of church 1963–66.

PÅSKALAMBET MED MINA LÄRJUNGAR OCH HAN SKALL VISA EDER EN STORAN SAL BEREDAN» (vid någon uppmålning av texten har skrivits »reredan»). — 2. (i lagerkrans under nattvardsscenen) »Castanus. Sev. Fundan. pastor Christians. eccl et We» (=Casten Söffrensen Fundanus, präst i Kristianstads kyrka och Vä).⁵⁶

För den nya tavlan utbetalades 1673 efter »Wälborne H: Landzhöfdingens Höggunstige bewillning till arbetzlön 108 daler s:mt» samt för timret som »Sagskiärdes» och till dem som fällde det; därtill erhöill kyrkovärdarna 3 daler s:mt för »deras omak och många Eker, med timmeratz Uthåkandhe till altaredh, samt Billeterne och altaret sielf at framskaffa» (räk). Altaruppsatsens nuvarande färgsättning är ej ursprunglig. Rött, grönt och blått är de dominerande färgerna medan ramverk och fyllningar är bruna eller grå; allt bladverk är förgyllt. Troligen

Fig 98. T h. Kyrkans altaruppsats från 1674, nu uppsatt i nykyrkan. Foto 1969.

To the right. Reredos, dating from 1674, now in the new church.

Fig 99. Nattvarden. Detalj av altarpuppsatsen fig 98. Foto 1969.

The Last Supper. Detail from reredos in fig 98.

var det den rikliga förgyllningen, som betingade det höga priset av 90 daler s:mt, då tavlan första gången målades 1681 (räk). Senare reovering och övermålning har utförts bl a 1783 av målarmästare Petter Engström (räk), 1854 av målarmästare N J Aspegren, Kristianstad (st prot 20/8 1854) samt 1899 (PÅ).

Altarpuppsatsen utgör ett kulturhistoriskt minnesmärke från den tid, då svenskarna övertog styrelsen i provinsen. Vid sidan av det kristna innehållet finns det i altarpuppsatsen ett politiskt budskap, som inte kan ha lämnat någon i församlingen i minsta tvivel om vem som nu bestämde i länet. Överst prunkar det svenska riksvapnet och därunder landshövdingens rika adelsvapen. Justitia, t v om det sistnämnda, liknar närmast en av Karl XI:s knektar i korta soldatstövlar, men är i övrigt klädd i draperad dräkt; i hans kraftfulla händer verkar svärdet mera övertygande än vågen, och tycks vara en hotfull påminnelse för envar i församlingen om att otrohet mot den svenska överheten, här representerad av vapnen, kunde bestraffas med döden.

Predikstol

Predikstolen (fig 100) är placerad i långhusets sydöstra hörn. Korgen, med sexsidig plan, har fyrsidig barriär indelad i arkadfält. Barriärens fem hörn markeras av fristående kolonetter med rikt skurna, korintiska kapitäl och nertill prydnadsbälten med maskaroner. I arkadfälten står på varsin konsol de fyra evangelisterna, skurna nästan som friskulptur och delvis skjutande utanför arkadfältets ram. Var och en har en bok i handen samt respektive evangelistsymbol vid fötterna: Matteus med ängeln framställd som ett gossebarn med en bägare, Markus med lejonet (fig 101), Lukas med oxen och Johannes med örnen. Arkadfälten är nertill utfyllda med skurna frukt- och bladornament. På predikstolens postament, vars hörn markeras av en konsol med maskaron, är under varje arkadfält en kartusch med den avbildade evangelistens namn målat på en platta. Korgen har karnisformat sexsidigt underrede indelat med fyrkantiga kraftiga tvärribbor och avslutat nertill med en kula. Underredet har därtill hängstycken med broskornamentik. Hörnen på korgens entable-

ment markeras med konsoler med ett änglahuvud ovanför barriärens fristående kolonnetter. Det sexkantiga ljudtaket har hängstycken med broskornamentik och en liten obelisk i hörnen. Innertaket har två koncentriska sexkantiga fördjupningar vars profilkanter är snidade med stiliserade blad och äggstav. Ornamenten i den yttre breda takramen är påspikade vid stolens renovering 1854, då man ansåg, att de troligen funnits »i fornda dagar» (st prot 19/11 1854). Predikstolen renoverades åter 1899 (PÅ). Som väggstycke i predikstolen är uppsatt ett snidat fyllnadsstycke, vilket ursprungligen möjligtvis varit dörr till predikstolstrappan.

Den nuvarande målningen härrör från 1900-talet med lätt förgyllning på kolonnetternas skurna dekor samt rik polykromi på fruktornamenten i arkadfälten. Kolonnetterna är vita medan i övrigt rött, grått och något grönt förekommer. Predikstolen, som troligen tillkommit någon gång omkring 1630, är ett sobert renässansarbete med inslag av barock.

Den moderna predikstolstrappan tillkom 1966 och har gjorts svängd och fribärande för att inte dölja de under restaureringen samma år framkomna resterna efter det medeltida sidoaltaret. Tidigare fanns i detta hörn en murad klack som vilplan i den dåvarande predikstolstrappan, vilken i två lopp förde upp till korgen. Barriären till denna trappa, som var sluten med odekorerade fyllningar, var inte ursprunglig.

På predikstolen uppsattes 1688 ett timglas »med 4 qwarkeer» inköpt för 3 daler s:mt (räk). Befallningsmannen Andreas Wijkman,⁵⁸ som 1707 bekostade målningen av Mansdalaläktaren (se nedan), donerade samma år ett dubbelt timglas, vilket uppsattes i ett mässingsfoder vid predikstolen.

Krucifix

I långhuset hänger mellan bågöppningarna in till nykyrkan ett krucifix med en framställning av den lidande Kristus. Figuren (höjd 58 cm) har hängande huvud med slutna ögon (fig 102) och bär ett långt ländkläde som med en flik hänger ned på båda sidor. De tunna armarna är rakt utsträckta. De likaledes rakt utsträckta händerna och fötterna är klumpigt skurna. Korset (höjd 1,16 m, bredd 0,90 m) har kvadratiska ändplattor, troligen ursprungligen för-

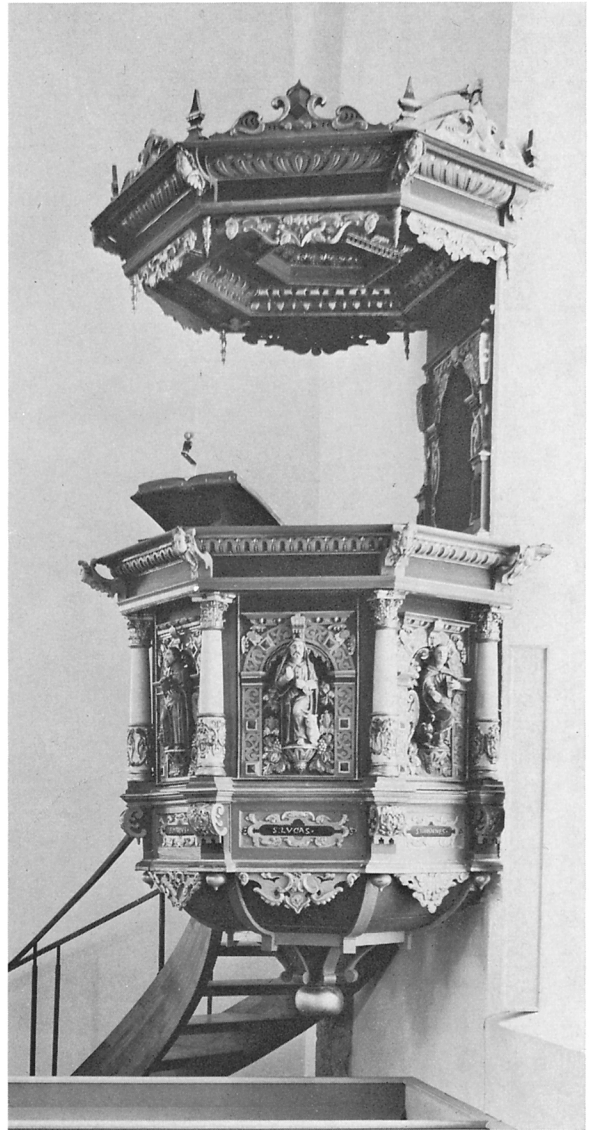

Fig 100. Predikstol från ca 1630. Trappan från 1966. Foto 1968.

Pulpit, ca. 1630. Stairs, 1966.

sedda med de fyra evangelistsymbolerna. Korsstammen har nertill en fyrkantig tapp, som antingen kunnat fällas in i en bjälke eller en bärstav. Det är oviss om krucifixet ursprungligen använts som triumfkrucifix eller processionskrucifix.

Korset är helt övermålat med grå oljefärg med brunt mittfält på ändplattorna och även figuren är täckt med oljefärg. Ländklädet, som nu är vitt, har

Fig 101. Evangelisten Markus. Detalj av predikstolen fig 100. Foto 1968.

St Mark, detail from pulpit, fig 100.

tidigare varit förgyllt. På korset har vid Kristi huvud målats en förgylld sol samt »INRI».

Krucifixet kan typmässigt dateras till omkring 1400, men det primitiva utförandet tyder på, att det troligen tillkommit senare. Möjligtvis kan krucifixet härröra från S:ta Gertruds kapell eller Helgeandshuset (se nedan).

Bänkinredning

Bänkinredningen i långhuset (fig 29–31) är sluten. I mittgången härrör gavlar och nästan alla dörrar från 1737 då kyrkan fick 62 st »nye stole» med panelverk och på läktaren 8 st bänkar. För arbetet erhöll snickaren Anton Ladevig 172 Daler S:mt, medan smeden Andreas Lundgren för gångjärn och lås erhöll 64 Daler Sm:t (räk).

Bänkarna målades 1746 av Alexander Junger,⁵⁷ vars utsmyckning med oljefärg av 65 »stolar» med »deviser» på dörrarna, för 260 Daler S:mt nu återfinns på 24 bänkdörrar längs mittgången. De bibliska figurerna är längs sydsidan alla manliga, längs nordsidan kvinnliga (fig 103). Färgerna är övervägande

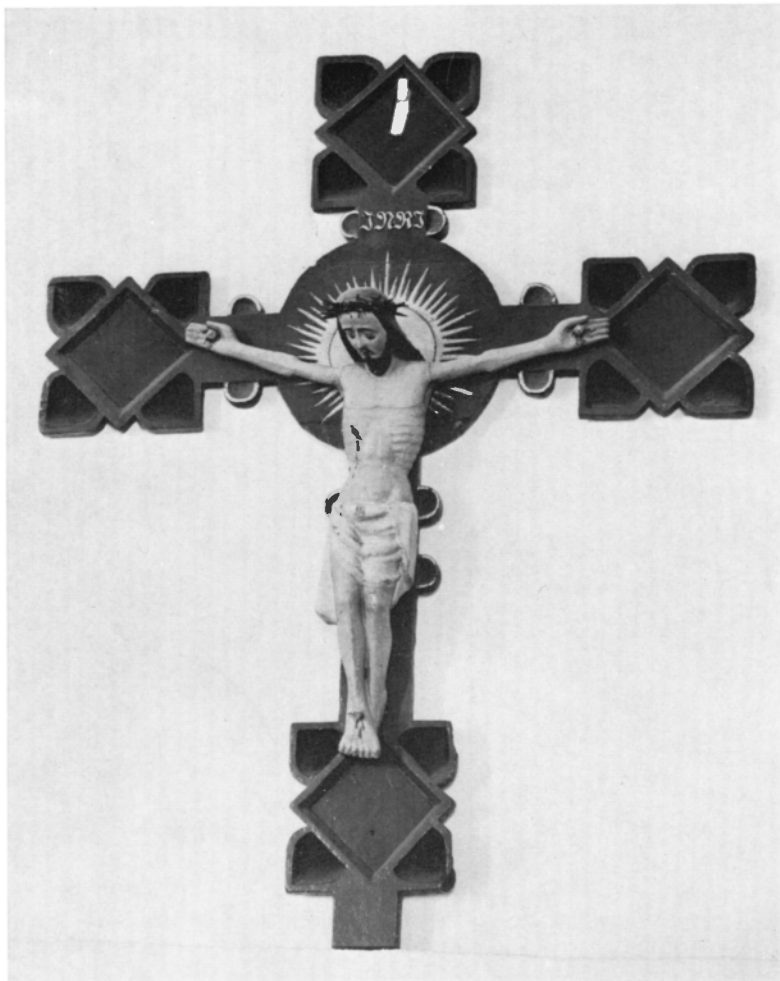
blått och rött. Bakgrunden utgörs av blå himmel och gul mark. På nordsidan avbildas från öster enligt de målade inskrifterna: Sara, Susanna, Thamar, Rebecca, Leah, Kethura, Miriam, Hagar, Zipora, Hanna, Ruth, Rahel. — På sydsidan från öster: Profeterna Joel, Amos, Abadias, Jona, Micha, Zephania, Nahum, Sacharias, Ezechiel, Daniel, Esaias, Jeremias.

På bänkskärmarna som vetter mot öster och väster finns 25 bildfält utsmyckade med blomstermotiv (fig 104). Blommorna är placerade i en pokalliknande urna. Blomstermotiven är målade i klara färger och får en viss plastisk verkan genom pastosa vita »nerver». Bakgrunden är smaragdgrön. Målningarna torde vara utförda efter en och samma förebild.

I mittgången finns längst i öster tre dörrdekorationer av okänt ursprung, som inte utförts av Alexander Junger. På norra sidan ett dörrfält med ett exotiskt landskap med palmer, helt målat i rött. På bänkdörren närmast väster härom är en målad bild av Jesu dop med målad inskrift inunder: »Och

Fig 102. Krucifix från 1400-talet, upphängt i långhuset. Foto 1968.

Crucifix, 15th century, hanging in the nave.

när Jesus war döpt, steg han strax up af watnet: och sij, tå wardt Honom Himelen öpnad: och han såg Gudz Anda nederfara som en Dufwa, Matt: 3. Cap. v: 16» (fig 105). Möjligen har denna bild tillhört den s k Mansdalaläktaren (se nedan). I den södra stolsraden finns längst i öster en mindre bild av Jesus inom en strålkranz med en kalk.

Bänkarna målades 1966 med den nuvarande blå färgen. Tidigare hade ramverket en allmogebå färg. 1783 målades dörrarna gröna och mellanstyckena grå med mittspegel i röd och vit marmorimitation av målarmästare Petter Engström. I samband härmed renoverades alla stolarna (räk).

I korets nordvästra hörn står en liten sluten bänk (fig 106) med tre målade bildfält på framskärmen: i mitten frambär två änglar, tillsynes en man och en

kvinna, tvenne med en bladkranz ombundna hjärtan (= trolovningen?) till Herren, som binder ytterligare en blomsterkranz runt hjärtana (= äktenskapet?). I fyllningen t v härom framställs Jakobs dröm, t h Jakobs kamp med ängeln. Motiven, som kan vara målade vid 1600-talets slut, tyder på att stolen använts som brudstol.

I räkenskaperna 1670 nämns en ny »degnestohl», klockarestol. Tre år senare nämns en skriftestol, som fick ett golv av bräder. 1679 tillkom »10 nya stoldörar» och 1688 lagades stolarna i kyrkan. I koret uppställdes 1724 fyra enkla bänkar av furubräder för ungdomen och 1741 två, troligen finare bänkar, skänkta av löjtnant J Hadelin, som 1756 begravdes i kyrkan (se nedan). Möjligen är den ovan nämnda (brud-)stolen en av dessa. 1783 för-

Fig 103. Bänkdörr, målad 1746 av Alexander Junger. Foto 1968.

Pew door, painted in 1746 by Alexander Junger.

Fig 104. Bänkdörr med blomstermotiv. Foto 1968.

Pew door with flower motif.

gylle målarmästare Petter Engström »knapparna» på brudstolarna (räk).

Läktare

Den tidigare orgelläktaren i långhusets västra del nedtogs 1966. Den uppsattes samtidigt med orgelhuset 1845 och var ritad av arkitekt J F Åbom (se nedan; fig 108).

En ny läktare, den s k Mansdalaläktaren (fig 77) uppsattes 1707 i nykyrkan (räk). Denna rymliga läktare, som revs 1899 (PÅ), beskriver kyrkoherde C A Herslov på följande sätt (vis prot 1821): »Utsidan är prydd med målade stycken af Adam och Evas skapelse och fall samt Jesu Christi. På södra sidan, som stöddes av Pelare vid ändan af Quinsbänkarna läses öfverst: Gudi Helliga Namn till Ära, och Hans helliga hus till en prydnad hafver Kronans Befallningsman Vålbetrodde Andreas Wijkman⁵⁸ på egen bekostnad låtit måla och utstoffera denna Läcktaren till med Hvalfvet in April 1708. Härunder denna Grafskrift: Här nedanföre hvila för detta Kongl Majt^s Trotjenare och Ryttmästare Herr Johan Hadelin⁵⁹ med Dess kära Maka Fru Anna Christina Björkman, som afledo på Mansdala, den förre 1756 i sitt 56 år, den senare 1763 i sitt 63die år. På ömse sidor häromkring äro uppsatte Ryttmästarens värja, bröst och ryggharnesk.» Värjan och harnesket har bevarats och finns numera på Kristianstads Museum (inv nr 705, 706; fig 107). Harnesket är ett komplett officersharnesk bestående av bröst- och ryggharnesk av polerat stål. Bröstharnesket är försett med Fredrik I:s krönte spegelmonogram. Värjan synes vara från 1700-talets början. Det förgyllda fästet av s k kavalleriofficerstyp representerar en »normaltyp», som var i bruk från 1700 och fram till omkr 1715.⁵⁹

I st prot från den 28 juni 1839 har som punkt 4 förts till protokollet: »Som den s. k. Mansdala läktaren norr i kyrkan nu en längre tid varit låst och således, enär icke heller några från Mansdala gård numera på länge besökt den, står för församlingen alldeles onyttig, så beslöts att egaren af Mansdala gård Herr Handlanden Coérs skulle genom protocols utdrag anmodas, att uppgifva de lagliga grunder, hvarpå Mansdala gård stödjar sin rätt till nämnde läktare, församlingen behöfver all plats i kyrkan för sin räkning...» Handlanden höll emellertid på sin rätt och klagade hos landshövdingen

Fig 105. Jesu dop, målning på bänkdörr. 1700-talet. Foto 1968.

The Baptism of Christ, painting on pew door, 18th century.

»öfver den reparation och förändring, som blifvit besluten å s. k. Mansdala läktaren i Wäs kyrka». I anledning härav utbad sig landshövdingeämbetet en förklaring från kyrkans föreståndare rörande nämnda klagomål (st prot 1848). Tydligt hade församlingen dock tagit saken i egna händer, ty samma år gjordes nya enkla bänkar till läktarna i kyrkan, Mansdala- och den nya orgelläktaren (se nedan).

Orgel

Orgeln, som invigdes 1967, är byggd av orgelbyggaren Poul-Gerhard Andersen i Köpenhamn, vilken

Fig 106. Sluten bänk i koret. Möjligen en brudstol från 1600-talet. Foto 1968.

Closed pew in chancel, possibly a 17th century bridal bench.

Fig 107. Nedan. Bröstharnesk och värja från 1700-talets början. Nu i KrM. Foto 1969.

Below. Breast-plate and sword, early 18th century. Now in the Kristianstad Museum.

också svarat för utformningen av fasad och orgelhus. Orgeln är placerad på ett podium i nykyrkans västra hälft och omfattar 19 stämmor, fördelade på huvudverk, bröstverk och pedalverk.

I vis prot 1821 och 1830 (avskrift i ATA) finns uppgifter om en orgel, som möjligen kan ha varit kyrkans första: »Såsom minnesmärke af Orgel existera ännu foderal och läktare i ett hörn af kyrkans vestra ända öfver den dervarande ungdoms = läktaren; orgeln har länge ej funnits, och årtalet 1582 står teknadt på dess fordna lektare.» Uppgiften synes tyda på att det fanns två läktare i kyrkans västra del och att rester av den gamla orgelns orgelhus fanns kvar på den övre av dessa. Orgeln finns också nämnd hos Brunius, som uppger att den hade följande inskrift: »Arild Witfeld til Lilö Jacob Trolle til Lilö Reder 1582»⁶⁰ (Reder betyder troligen ridare). Orgeln kvarstod ännu 1842 (Brunius VIII).

På sockenstämmor den 6 februari och 24 juli 1842 beslöts att en ny orgel skulle byggas enligt ett förslag som inskaffats från kantorn och orgelbyggaren E H Lysell i Färlöv.⁶¹ Orgeln byggdes av Lysell år 1844–45 och omfattade 13 stämmor, fördelade på manualverk och självständigt pedalverk.⁶² Fasaden var utförd efter ritning av arkitekt J F Åbom (fig 108) och bestod av ett högt rundbågigt pipfält, som flankerades av två mindre rakt avslutade pipfält. Dessa hade överst kvadratiska fyllningar med dekor i form av lagerkransar. Ytterst på vardera sidan fanns en turell, krönt av en lyra. Orgelns soc-

kelparti var infällt i läktarbarriären och bar på den mellersta fyllningen inskriptionen »LOVSJUNGER HERREN». Orgelverket renoverades och ombyggdes 1890 av orgelbyggaren J Carlsson, som tog bort en stämma och satte in tre nya (Borduna 16', Gamba 8' och Trumpet 8'; kr prot), varvid användes pipmaterial från Kristianstads kyrkas gamla orgel, byggd på 1620-talet och riven 1890. I samband med en höjning av orgelläktaren utfördes år 1899 en reparation av orgeln genom kantor Petersson (kr prot). En pipa av trä från denna orgel förvaras i Kristianstads Museum (inv nr 5/64). — 1923 byggdes bakom den gamla fasaden ett nytt orgelverk om 14 stämmor, två manualer och pedal av M J & H Lindegren i Göteborg⁶³ (PÅ).

Dopredskap

Kyrkans nuvarande dopfunt av sandsten (fig 30) är en kopia efter en äldre. Den medeltida dopfunts-cuppan (fig 109) förvaras sedan 1867 i SHM, Stockholm (inv nr 5548). Den cylindriska cuppan smyckas av en graverad bård av kopplade hjärtpalmetter och längs den övre kanten en fris bestående av små ned-sänkta romber och ovaler åtskilda av två vertikala streck, en utsmyckning som inte förekommer på någon annan skånsk funt. Nedtill finns en inskrift, vars början och slut skadats. — — — MARIA + GRACIA PLENA DOMINUS TECU(M) BENED — — — Höjd 76, diameter 73,5 cm (cuppans höjd 42 cm). I sin helhet torde texten ha lydit: AVE MARIA + GRACIA PLENA DOMINUS TECU(M) BENEDICTA (TU IN MULIERIBUS) (= Var hälsad Maria, Herrens nåd vare med Dig, Du välsignade bland kvinnor). Inskriftens dekorativt utformade bokstäver ger inte tillfälle till någon närmare datering än ca 1175–1225. Det stupade G:et i Gracia har en ytterst ovanlig form (fig 109b). Det ornamentband, som avslutar cuppan mot den övre kanten och består av romber åtskilda av tvärstrecker, är ett motiv hämtat främst från metalltekniken, där romberna kunde vara inlagda stenar. Det kan också förekomma i målningar och mycket snarlika återfinns i kalkmålningarna just i Vä: kring Kristi handleder i absiden och på bandet (stolan) över hans axel. Dopfunten, som saknar uttömningshål, torde härröra från 1100-talets slut eller omkring år 1200.

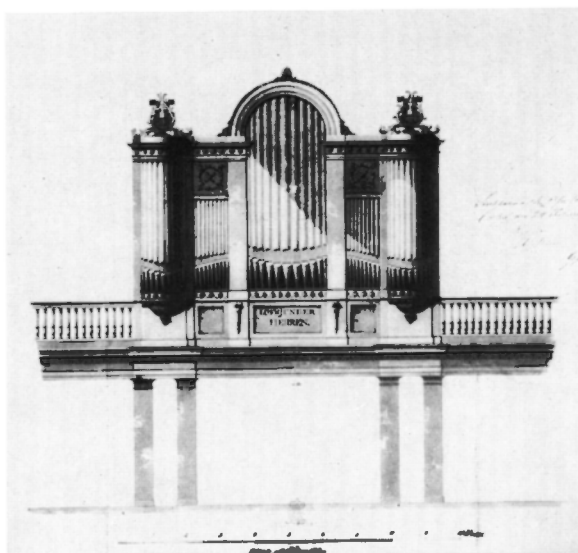

Fig 108. Ritning av J F Åbom 1843 till läktare och orgelfasad, uppsatta 1845. RA.

Drawings of gallery and organ front by J F Åbom, 1843; erected in 1845.

Originalcuppan, som saknar fot, infördes i SHM:s inventarieförteckning såsom möjligen tillhörande Åsum i Gärds härad. Lars Tynell⁶⁴ menar, att denna notis troligen beror på att dopfunten 1875 inköptes av en åbo i Åsumtorp, som ligger i Norra Åsums församling. Åbon visste dock inget mer om cuppan härkomst än att den funnits på hans faders gård och där använts till att tvätta potatis i. Eftersom en medeltida funt ännu är bevarad i Norra Åsums kyrka, finner Tynell det troligare att dopfunten ursprungligen tillhört grannkyrkan i Vä. Onekligen förefaller det med hänsyn till texten på cuppan troligt, att den tillhört Mariakyrkan i Vä, som erhöi en ny dopfunt i början av 1700-talet.

Ett nytt skulpterat dopställ (fig 110) med tillhörande »himmel» målades 1705 för 36 Daler Sm:t (räk). Detta dopställ, som numera utan sin himmel förvaras på Kristianstad Museum (inv nr 611), föreställer Johannes Döparen i naturlig storlek (höjd 178 cm) frambärande en snäcka, varpå dopfatet varit placerat. Johannes bär en rikt draperad röd fotsid klädnad med blå överklädnad samt ett grönt band runt midjan och över vänstra axeln. Han står barfota på en grön fotplatta. Färgerna är lagda på vit

Fig 109 a, b. Medeltida dopfunts-cuppa, troligen från Vä. Nu uppställd SHM. Foto 1969. — T h detalj.

Medieval font bowl, probably from Vä. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm. — Detail to the right.

grund, vilken här möjligen är identisk med en ursprunglig färgsättning i vitt och eventuellt guld. Skulpturen nymålades 1783 av målarmästare Petter Engström (räk). Figuren är skuren i ett stycke, bortsett från armarna och snäckan, som är påsatta. I snäckan (diameter ca 50 cm) finns en rund fördjupning (diameter 25 cm) för ett löst dopfat. På figurens baksida sitter två kraftiga haspar, som hållit fast den vid väggen i kyrkan. Skulpturen är utförd av Petter Norrman,⁶⁵ som skurit flera liknande dopställ för skånska kyrkor.

Det nuvarande dopfatet, placerat i stenfunten, är modernt och liksom altarkorset (se ovan) utfört till kyrkans återinvigning 1966 av guldsmed Sven Arne Gillgren, Stockholm. Dopfatet består av ett brett brätte med en löstagbar dopskål i mitten, allt utan dekor.

Till funten inköptes 1673 »en Mässings Moleije» för 4 Daler s:mt (räk). Detta stora »Wattufaaf» (inv 1692) försågs troligen 1693 med »I lijtet deruthi» (inv). Ännu 1870 upptar inventarieförteckningen

»2 stora mässingsfat», varav det ena finns bevarat i kyrkan. Detta fat (fig 111) har på den breda kanten inskriptionen: THETTA FUNTFAT ÄR PÅ KYRCKIANS BEKÅSTNAD GIORDT ÅR 1750. I fatets botten finns en punsad framställning av Kristi dop. Diameter 45 cm.

Nattvardskärl

Kalk med cuppa i förgyllt silver (fig 112). Cuppan har holk med vulster och genombruten ornamentik, upptill avslutad med en pärlstav och bladbård. Runt brämet en profilerad list. Inskription: »Denna Wäas Kyrckias Kalk med tillhörig Disk, är omgiord på Kyrckians bekostnad år 1749 under tå warande Probst och Kyrckioherde H Swen Stenhoff.»⁶⁶ Kraftig päronformad nod och sexpassformad fot med rik ornamentik samt ett pånitat litet krucifix. På fotens undersida namnstämpel C G (=Conrad Gadd, Kristianstad, verksam 1725–1750–1752) samt årsbokstaven M (=1749). Höjd 27 cm, cuppans diameter 13,5 cm.

I inv 1667 (Sk kommissionen, RA) omnämns »en Kalk och deisk aff Sölfwver och förgyllt». Redan 1715 var kalken »gammal och söndrig», varför den omgjordes och förbättrades samma år med $4\frac{1}{2}$ lod silver samt förgyllning av guldsmeden Johan Friedrich Negelein, Kristianstad (verksam 1710–1722; räk).

Paten av silver (fig 112) med året 1866 senare inristat. På kantens ovansida samma stämplor som på kalken. Diameter 18 cm.

En sockenbudskalk med paten och flaska har tillhört kyrkan. Kalken vägde 20 lod, patenen $4\frac{5}{8}$ lod och flaskan, som var gjord att sättas in i kalken, $15\frac{3}{4}$ lod (inv 1821). Sannolikt är det denna sockenbudskalk med paten som 1864 nämns såsom tillverkade av tenn (inv). Under 1500-talet och början av 1600-talet var Vä speciellt känt för sitt silversmide och hade som silvermärke ett krönt hjul (jfr stadssigillet fig 2). Sedan Kristianstad anlagts 1614 flyttade silversmidet dit. Som mest framstående be-

tecknas Hans Klausen,⁶⁷ som bl a är mästare till en kalk med paten, vilken numera finns i Kristianstads kyrka. Dessa bär Vä stads vapen samt året 1601 och får således antagas ursprungligen ha tillhört Vä kyrka, eftersom Kristianstad grundades först 1614.

Vinkanner: 1. Av silver, sexpassformad fot, sexkantigt uppåt avsmalnande liv med graverad dekor. Locket är krönt av ett kors (fig 113). I botten ingraverat: »Vä kyrka 1930.» Höjd 39,5 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Wiwen Nilsson, Lund. — 2. Av silver, päronformat liv, rund fot, på locket ett liggande lamm. Höjd 22,4 cm, fotens diameter 14,7 cm. Inskription på kannans fot: »Gåva till St:a Maria kyrka i Wä från Lions Club Kristianstad vid återinvigningen 1966.» Enligt stämplarna tillverkad av Anders Ericson, Kristianstad 1966.

Oblataskar: 1. Rund dosa av silver (fig 114). På locket finns en graverad enkel bladbård samt inskriptionen: »Till Wää Kyrckia aff Catharina Arf-

vids Doter 1714.» I askens botten namnstämpel Z M K (=Zacharias Meyer, verksam -1711-1758-, Karlshamn) samt senare inristat: »Wä kyrka.» Höjd 4,6 cm, diameter 11,5 cm. — 2. Fyrkantig ask av silver. På locket ett liggande lamm. 11 × 16 cm, höjd 7,3 cm. Samma inskrift och stämpel som kanna nr 2.

Akvamanil

Kyrkan äger ett förnämligt bronsarbete från senromansk tid, en akvamanil (fig 1, 115-117), som nu

Fig 111. Dopfat av mässing, tillverkat 1750. I botten en framställning av Jesu dop. Foto 1969.

Brass baptismal dish, made in 1750. A representation of the Baptism of Christ in the bottom.

Fig 110. Skulpterat dopstall av trä från ca 1700, utförd av Petter Norrman. Dopstället föreställer Johannes Döparen och har haft tillhörande »himmel». Nu i KrM. Foto 1969.

Carved stand for baptismal dish, ca 1700, by Petter Norrman. It represents John the Baptist and has had a cover. Now in the Kristianstad Museum.

mera förvaras i ett sakramentsskåp i korets nordöstra mur. Akvamanilen (aqua = vatten, manus = hand) är en kanna för liturgisk handtvagning, här utformad som en häst med ryttare.⁶⁸ Överst i ryttarens huvud finns ett fyrkantigt hål, där vattnet hålls i samt en bevarad fästanordning för ett lock, som gått förlorat. Genom ett hål i hästens panna hålls vattnet ut. Ryttaren sitter rakt i sadeln med sträckta ben och fötterna i stigbyglarna. Han bär i höger hand en lans och har vid vänster sida ett starkt förrostat svärd, båda av järn och senare ditsatta.

Fig 112. Kalk och paten av silver, 1600-tal. Omgjorda 1749 av Conrad Gadd, Kristianstad. Foto 1969.

Silver chalice and paten, 17th century. Remodelled in 1749 by Conrad Gadd, Kristianstad.

Fig 113. T h. Vinkanna av silver, tillverkad 1930 av Wiven Nilsson, Lund. Foto 1969.

To the right. Silver flagon, made in 1930 by Wiven Nilsson, Lund.

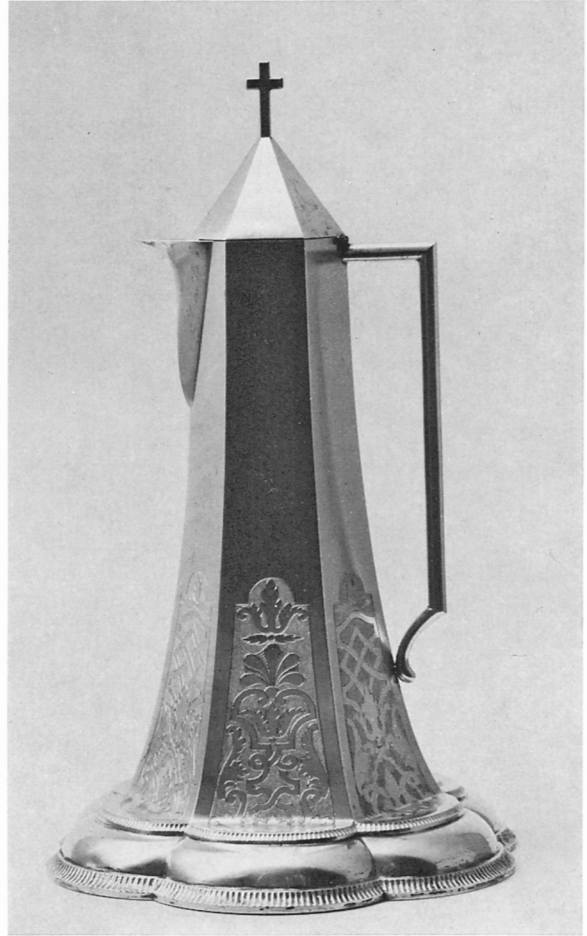

Fig 114. Oblatask av silver, skänkt 1714, tillverkad av Zacharias Meyer, Karlshamn. Foto 1969.

Silver bread box, donated in 1714, made by Zacharias Meyer, Karlshamn.

Fig 115. Akvamanil av brons, utformad som häst med ryttare, 1200-tal. Foto B Centervall. LUHM.

Bronze aquamanale, in the form of a horse and rider, 13th century.

Med vänster hand håller han tömmarna. Seltyget är ganska grovt utformat. Sadelbågen står upp både fram- och baktill och vilar mot ett rikt dekorerat sadeltäcke. Ryttaren är iförd en klädnad, s k sor-kot (surcosium), dekorerad med bårder av streckornament och palmetter. Han bär strumpor och handskar och har piksporrar fästa vid hälarne. Häs-

ten är liten i förhållande till ryttaren. Den står bredbent och tungt med framåtsträckta framben och något böjda bakben. Halsen är svängd, huvudet litet med grov mule. Hovarna är stora. Av den långa svansen återstår numera endast hälften. Tänderna är markerade i munnen och ögonen stora med fördjupade pupiller. Det är en stridshingst som är apel-

kastad, vilket markeras med små spridda korssgraverade rundlar. — Höjd 36, längd (utan lans) 29 cm.

Detta altarkärl, som under katolsk tid var i dagligt bruk, placerades sedermera överst på korets östgavel för att bära den ännu kvarsittande vindflöjeln med årtalet 1762. Här observerades den 1945 av professor Holger Arbman, Lund (ATA), som omedelbart ombesörjde att den nedtogs och konserverades. Som ersättning tillkom den stiliserade riddare, som nu bär vindflöjeln över koret. Då akvamanilen sattes upp, troligen 1762, hade spiran till vindflöjeln körts ner genom hålet i ryttarens huvud och gjutits fast i akvamanilen med bly. Därefter hade ryttaren fästs på ett kryssformigt järnstag ovanpå det kors, som kröner korgaveln (fig 6).

Såväl lansen som det starkt förrostade svärdet är senare tillsatser och kanske har denne riddare ursprungligen varit en falkenerare. Högra handens ställning med två framsträckta fingrar skulle kunna tyda på att en jaktfalk varit anbragt på den, men å andra sidan brukar falkenerare bära fågeln på vänster hand. Det är möjligt att han redan från början haft lans i likhet med andra akvamaniler av samma typ, trots att han inte bär rustning.

Akvamaniler är vanligen utformade som lejon och hästens hållning påminner kanske snarast om ett sådant. Den andra kända ryttarakvamanilen i Sverige härrör från Högseröd socken (Sk) och tillhör en äldre, möjligen skandinavisk grupp. Som typ har den sitt ursprung i det sachsiska området.⁶⁹ Den närmaste motsvarigheten till Väakvamanilen är ett exemplar från Vallby på Själland samt ett praktexemplar i Bargello, Florens.⁷⁰ Vissa mode- drag, såsom ryttarens klädedräkt och frisyr, gör att Väakvamanilen kan dateras till 1200-talet, närmare bestämt till ca 1220–1275.⁷¹

Ljusredskap

Inga äldre ljusredskap är bevarade. I Vä hölls 1899 en kyrkobasar för att skaffa medel till nya ljusredskap. Hos Frans A Sjöström i Malmö inköptes där- efter de sex ljuskronor för vardera 16 ljus, som nu hänger på låg höjd över bänkkvarteren i norr och söder, den stora kronan i sakristian för 40 ljus, tidigare i korets tunnvalv, två altarstakar för vardera 5 ljus, numera placerade i sakristian, samt ytterligare två lampetter för 6 ljus, allt av mässing. När Vä by

Fig 116. Akvamanilen fig 115, från andra hållet. Foto 1969.
The aquamanile in fig 115, from the other side.

Fig 117. Detalj av akvamanilen fig 115, 116. Ryttarens dräkt och hästens sadeltäcke. Foto B Centervall. LUHM.

Detail from the aquamanile in figs 115, 116. The rider's dress and the saddle-blanket.

Fig 118. Mässhake av röd sammet med silverkrucifix av Magnus Ljungqvist, 1788. Foto 1969.

Red velvet chasuble with silver crucifix, by Magnus Ljungqvist, 1788.

1913 erhöill elektrisk kraft från Hemsjöbolaget, in-sattes i kyrkan 79 elektriska lampor (PÄ).

Ljuskronorna kompletteras med järnsmidda lampetter från 1966 bestående av en ovalformad ring för 3 ljus, vilka i koret utgör den enda belysningen. Lampetterna är ritade av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe, Lund, och utförda hos konstsmid Henning Persson, Lund (fig 29–31).

Textilier

Mässhakar: 1. Av röd sammet (fig 118) kantad med guldgalon. Kort framstycke med två spännen av silver. På ryggen kors av guldgalon med ett silverkrucifix i drivet arbete, delvis förgyllt. Enligt inskription är krucifixet daterat 1787, men enligt årsbokstavsstämpel tillverkat 1788 av Magnus Ljungqvist, verksam i Kristianstad 1780–1826. Mässhaken torde vara från samma tid. Renoverad 1967 av Lib-

rararia. Krucifixets höjd 59 cm. — 2. Av naturfärgat linne med vävda grå bårder med broderier. På framstycket IHS i reliefbroderi i guld, baksidan med kors i relief. Tillverkad av textilkonstnären H Kleberg, Munkeberg, 1929. — 3. Av grönt tyg, bomull och silke. På ryggen vitt applicerat Y-kors med broderier i guldtråd och olikfärgat silke med motiv från bebådelsen och Jesus vid 12 års ålder i templet. På framsidan applicerat ok med Gudsöga. Utförd på Södra Sveriges Kyrkliga Textil, Lund. Komponerad av Sigrid Birgitta Synnergren, sydd av Kerstin Trobäck-Ullman. Gåva av församlingsbor till kyrkoherde Gunnar Björnssons installation 1946. — 4. Av vitt mönstrat siden. Applicerat kors i guld siden med broderier i guld, silver och olikfärgat garn. I korsmitten lammet på boken med de sju inseglen, nedanför lurblåsande änglar samt timglas. På framsidan ok med kors och Kristi monogram. Korset och oket kantade med smal galon. Utförd på Södra Sveriges Kyrkliga Textil, Lund. Komponerad av Sigrid Birgitta Synnergren 1965 till kyrkans återinvigning 1966. — 5. Av grön silkeblandad vävnad. På rygg-sidan kors samt broderier i guldtråd, rött och orange. Sign: Ateljé Libraria, Stockholm. KOMP.M.L. (=Margareta Langert).

Kalkdukar: — 1. Av fint vitt linne med liksidigt broderi i mångfärgat silke (fig 119). Broderiet utfört med olika, geometriskt mönstrade, bottensömmar, framförallt plattsöm, i varierande färger; konturer av dubbla förstyg i rött silke. I varje hörn ett rikt utformat vasmotiv; i mitten på varje sida mindre ornament av liknande art. I kanten smal fäll översydd med langett av rött silke. Innanför en smal rand. Svenskt eller polskt-tyskt arbete från 1600-talet, förmodligen s k polensöm. Kalkduken tillhör sedan 1953 SHM, inv 24808. 56 × 56 cm. Enligt uppgift är den köpt i Stockholm omkr 1920 och hade då en vidfäst lapp med påskrift: Tillhört Wää kyrka.⁷² — 2. Vitt siden med blad- och blomstergirlander i olikfärgat silke (fig 120). I mitten Kristus på korset med Maria knäböjande vid dess fot och en vinstock på motsatta sidan (där Johannes brukar stå). Bilderna har applicerats på en ny duk, 63 × 63 cm.

Kyrkan ägde 1667 en gammal mässhake av grönt flöjel (sammet) samt en ny (Sk kom, RA), vilken torde ha varit av blå sammet, omnämnd ännu 1739 (inv). En ny »svart atlaskes mässhake»

anskaffades 1699. 1663 skaffades 5½ aln svart sorgeläde till predikstolen (räk) och 1864 upptar inventarieförteckningen ett svart altartäcke av kläde med oäkta guldbårder samt ett äldre rött d:o av sammet.

Övriga inventarier

Epitafium, temperamålning på trä, 95 × 75 cm. Infattad i enkel träram (fig 121). Målningen framställer två knäböjande män till vänster och en knäböjande kvinna t h. Bakgrunden flankeras av två kolonner på postament, delvis dolda av draperier. Mellan draperierna en framställning av Uppståndelsen. I en diptykformad fönsternisch ses Kristus omgiven av ett ljussken, med en svävande korsfana över den öppnade graven, som omges av änglar. I förgrunden liggande och flyende soldater, i bakgrunden skymtar t v två gestalter som nalkas. Inskrift i sentida utformning: »Mens de retferdige sielle er y Guds hannnd, och der skall ingen phine røre ved dem. Sallem:s Vish.^d 3. — MDCIX.» Bilden, enligt inskriften utförd 1609, är målad på trä med tempera. Tavlan, som numera finns i sakristian, hängde tidigare t h om altaret i koret (vis prot 1821) samt under en tid i långhuset på pelaren in mot kyrkan.

Oljemålat porträtt på duk av pastor Jöran Jakob Thomæus,⁷³ 1830–1845 kyrkoherde i Kristianstad och Vä (fig 122). På tavlans baksida har med bläck skrivits: »J.J. Thomæus, f 1786, portr. 1835 af Ringdal och Lehman.» Därefter har senare tillfogats med bläck: »dog 1845». Nertill på spännramen har skrivits: »ihjälslagen av åskan på en resa till Halland 1845». Enligt en inskription på tavlans baksida restaurerad 1966 av Våga Lindell-Andersson, Kristianstad. Porträttet har skänkts till kyrkan av Thomæus (inv prot 1845).

Till kyrkan anskaffades 1688 en »pliktepall» och en »gapestock» (räk), samt åter en ny gapestock med järnbeslag för 4, 26 Sm:t 1731 (inv). En fattigstock av trä, helt järnbeslagen och fasthållen vid en numera avsågad stenpelare med två järnband, förvaras numera på Kristianstads Museum (inv nr 712). Höjd 60, bredd 19 cm. I kyrkans räkenskaper för 1688 nämns att »smeden gjort en nyckel till de fattigas stock».

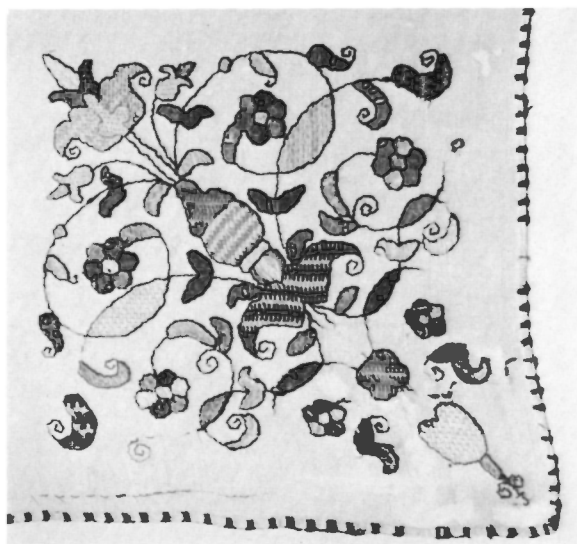

Fig 119. Kalkduk av linne med mångfärgat silkebroderi. Svenskt eller polskt-tyskt arbete från 1600-talet. Foto SHM.

Chalice veil of linen with multi-coloured silk embroidery. Swedish or Polish-German work dating from the 17th century.

Fig 120. Kalkduk med broderier i olikfärgat silke. Foto 1969.

Chalice veil with silk embroidery in different colours.

Fig 121. Epitafium med porträtt samt framställning av Uppståndelsen, daterat 1609. I sakristian. Foto 1969.

Memorial, with portraits and depiction of the Resurrection, dated 1609. In the vestry.

Gravminnen

Gravstenar: 1. I nykyrkans nordöstra hörn är en stor gravsten av kalksten uppställd mot väggen över borgmästare Knud Lundbeck och hans hustru.⁷⁴ Mittpartiet av den välbevarade gravstenen upptages av borgmästarparet framställda i helfigur i kraftfull, upphöjd relief (fig 123). Han är iförd herremansdräkt med pipkrage, slängkappa och knäbyxor, medan hon har fotsid kapp, pipkrage och hätta på huvudet. Över vardera figuren är en båge med text. Över mannen: »tryct gud giør hvad ret er forlad dig icke paa mennisken.» I bågen över kvinnan: »er gud met os hvem kand verre imod os.» Ovanför bågarne utgörs mittpartiet av stenens överdel av en kartusch med texten från Joh. 3: »... JEG ER OPSTANDELSEN OC LIFFVIT, HVO SOM TROER PAA MIG HAND SKAL LEFFVE ALLIGEVEL ADT HAND DØER OC HVO SOM LEFFVER OC TROER PAA MIG HAND SKAL ALDRIG DØ IOHANNIS. Z» I stenens hörn är de fyra evangelisterna med varsitt symboldjur inom en rundel. Under borgmästarparet texten: »WELACT MAND KNVD LVNDBECK/BORGEMESTER VDI WHAE SOM HEDEN/SOFVEDE VDI HERREN DEN 9 IANVARI/ANNO 1608 OC HANS KIERRE HVSTRVE/KIERSTEN NIELSDATTER SOM DØDE/DEN .... ANNO 16.. HVIS SIELE/GUD VERRE NAADIG.» Under figurerna återfinns borgmästarparets bomärken. Stenen låg tidigare i korgolvet framför altarskranket och från Vittskövle gård mottog kyrkan årligen 6 riksdaler 12 skilling för att denna sten inte skulle flyttas från sin plats (vis prot 1821). Då gravstenarna i kyrkan upptogs 1899, uppställdes den på sin nuvarande plats. Höjd 293,5 cm, bredd 179,5 cm. — 2. Av kalksten, över Johan Petrejus.⁷⁵ Placerad 1966 i korgolvet. I hörnen evangelistsymbolerna; mittpartiet med nött text i ovalformad medaljong: »Här under hvilat ädle ock högtährade herr Johan ... fordom borgmästare och föreståndare uti Christianstad som dödde år 1703 den 6 august ock hans kiära maka ädle ock dygdesamma ...-hansdotter, som dödde år 17.. den .... Tillika medh hennes högt ährade kiäre föräldrar fordom befälningssman Sal. ... Pärson som dödde år 1704 den 3 martii ock hans kiära maka Anna Nilsdotter, som dödde år 1700 den 11

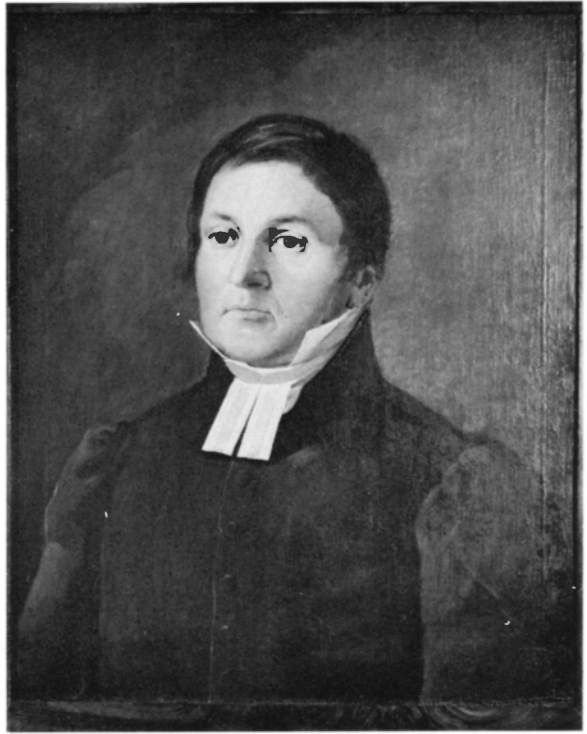

Fig 122. Porträtt av kyrkoherde Jöran Jakob Thomæus, utfört 1835 »af Ringdal och Lehman». I sakristian. Foto 1969.

Portrait of Vicar Jöran Jakob Thomæus, executed in 1835 "by Ringdal and Lehman". In the vestry.

may. Gudh förlähne them med alla ghrift trogna en frögdefull upståndelse.» Höjd 2 m, bredd 1,36 m. — 3. Av rödaktig kalksten, placerad mot västväggen i västförrummet. Endast försedd med text samt bomärke, en kalk inom sköld: »MENS PIA CELESTIS PATRIAE SOR/TITUR HONOREM HIC TVMVLVS/TANTVPVTRE CADAVER HABET/—/DIACOBVS IOHANES⁷⁶ PASTOR / ET PRAEPOSITUS OLIM HVIVS/ECCLESIAE HOC SVB MARMORE / LAPIDE IN CHRISTO QVIESCIT OBI/IT 16 MARTII ANNO DNI 1571/—/SALIG:ERE:DE:SOM:SOFVE:I:HERREN» (= Den fromma själen vinner himmelrikets ära. Denna grift hyser blott den multnade kroppen. Herr Jakob Johannes fordom pastor och prost i denna kyrka vilar i Kristo under denna marmorhäll. Han gick hädan den 16 mars i Herrens år 1571). Höjd 1,99 m, bredd 1,02 m. — 4. Av grå kalksten, hårt nött; pla-

EG ER OPSTANDELSEN OG LEFFVIT
HVO SOM TROER PÅ MIG HÅND SRAL
LEFFVE ALLIGEVEL ADT HÅND DØER
OC HVO SOM LEFFVER OC TROER PÅ
MIG HÅND SRAL ALDRIG DØ

HER LIGGER BEGRAEVEN ERTIGE OC
HELACT MAND RIND LYDBECK
BORGHEMESTER VDI WHA. SOM LEDEN
SOFLDE VDI HERREN DEN 9. JANVARIL
ANNO 1608 OC HANS KIERRE HVS ERVE
KIERSTEN NIELSDATTER SOM DODES
DEN ANNO 16 HVS SIELE
GVD VERRE NADIG

cerad mot sydväggen i västra förrummet. Två kvinnor i låg relief, som håller varandra i handen; den ena bär ett lindat barn på armen. Texten är närmast helt utslätad och oläslig. Höjd 1,80 m, bredd 1,22 m.

Klockor

I klocktornet hänger två ringklockor. Storklockan, diameter 1,13 m, bär följande text: »År 1811, då Karl XIII regerade i Sverige, gr. Axel de la Gardie styrde länet, biskopstolen var ledig efter dr. Nils Hesselén, dr. Nils Johan Sundius⁷⁷ var kyrkoherde i församlingen, blef denna klocka omgjuten i Kristianstad af Johan H. Fries⁷⁸ av de tvenne förra efter branden å Vä kyrka den 19 september 1810. Nr. 26. — Omgjuten år 1926 af M. & O. Ohlsson i Ystad.» Runt halsen läses: »Gud bringe fred åt Sveriges själ, Gud bjude frid öfver jorden.» Klockan har ingen dekorativ utsmyckning.

Lillklockan, diameter 0,96 m, har runt halsen samt slaget en smal bård av stiliserade blad. På ena sidan inskriptionen: »1817, då Carl XIII regerade i Sverige, grefve Axel de la Gardie styrde länet, doktor Wilhelm Faxé var biskop i Lund och doct. Nils Johan Sundius var kyrkoherde i församlingen, blef denna klocka gjuten i Christianstad af Iohan H. Fries.»

I kyrkans räkenskaper från 1600-talet nämns »stora klockan» och »lilla klockan», vilka då hängde i klocktornet. 1693 göt emellertid mästern Arfwed Larsson från Jönköping en ny »skön och härligh»

klocka av två mindre klockor, som var spruckna (räk). Den ena av dessa klockor hade sannolikt tidigare tillhört Elleköpings kyrka,⁷⁹ som från att ha varit annex till Åhus på kunglig befallning 1618 sammanslogs med Åhus till en församling, varefter Elleköpings kyrka upphörde att begagnas. Enligt samma kungliga befallning skulle kyrkans klocka överföras till Vä, medan Nybölla (Nöbbelövs, se nedan) klocka, som redan skulle befinna sig i Vä, beordrades att överföras till Emitslövs (nu Emmislöv) kyrka. Möjligen har den sistnämnda transaktionen aldrig verkställts: 1693 omgöts såsom nämnts »2ne små Kyrkians Klockor» till en stor, men även härefter nämns i räk »den stora» och »lilla klockan», varför det i Vä under en övergångsperiod bör ha funnits tre klockor (Skaanske Tegnelser 1613–1622, DRA, Köpenhamn).

Vid branden 1810 (se ovan) föll klockorna ner och ödelades. Sedan de nuvarande klockorna blivit upphängda efter branden (st prot 1812), värnade man om dem: för att i kyrkans kärva ekonomiska situation undgå onödigt slitage beslöt kyrkorådet, att efterringning vid begravning inte fick förekomma, utom för hemmansägare som betalt tionde till kyrkan (st prot 1813). Senare fastslogs, att vid begravningar endast fick ringas 1/4 timmes samlingsringning med ena klockan och efter 1/2 timmes uppehåll sammanringning med bägge klockorna, då processionen »bör genast vara färdig att utgå ifrån sterbhuset» (st prot 1821).

Fig 123. Gravsten över borgmästaren i Vä, Knud Lundbeck, död 1608, och hans hustru. Uppställd i nykyrkan. Foto 1968.

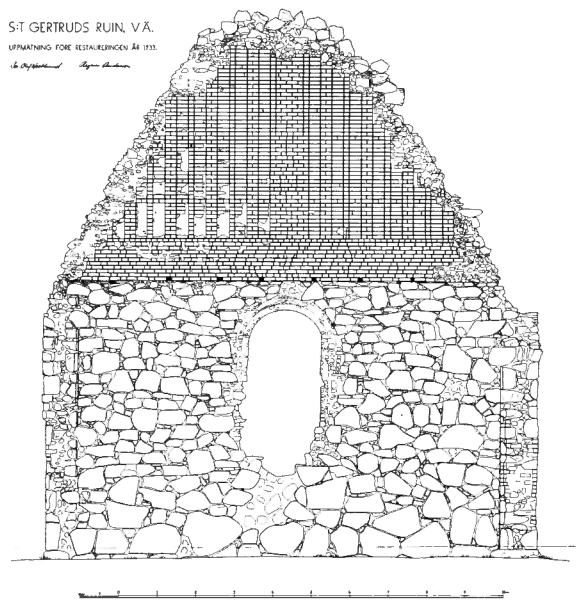
Slab in memory of Knud Lundbeck, mayor of Vä, 1608, and his wife. In the new church.

S:TA GERTRUDS KAPELL

Som ett mäktigt monument över den 1614 nedlagda staden Vä kvarstår ruinen efter S:ta Gertruds kapell (fig 3), vars västgavel ännu reser sig i nästan full höjd över kyrkbyn, medan övriga murar endast är bevarade till ett par meters höjd. Västgaveln (fig 124, 125) restaurerades genom riksantikvarieämbetets försorg 1934, och 1937 förvärvades ruinplatsen av Gärds härads hembygdsförening, varefter området sattes i stånd och kapellets samtliga murar fri-lades och restaurerades. Vid detta tillfälle bortskaffades ur ruinen ett ca 1,5 m djupt jordlager, som tidigare påförts och varit odlat.

Fig 124. S:ta Gertruds västgavel före restaureringen 1933. Uppm P-O Westlund och R Anderson. ATA.

W gable of St Gertrude's, before the restoration of 1933.

Byggnaden består av långhus (16 × 10 m) och kor utan absid (6 × 7 m) uppförda av gråsten med tegelinfattade muröppningar. Ingångarna till långhuset, som vid framtagningen var igensatta med sten, har varit placerade mot norr och söder i långhusets västra del. Båda portalerna har en stor stenhäll som tröskelsten och vid den norra portalen har de tegelmurade sidorna bevarats med en tvåsprängig såväl yttre som inre omfattning. Den kvarstående västgaveln visar rester efter en samtida försträvning vid vardera hörnet och fasadens mittparti upptages av en flersprängig bred rundbågig fönsteröppning. Gråstensfasaden avslutas upptill av ett insänkt och putsat horisontalband, varöver det tegelmurade gavelröset är dekorativt murat med smala insänkta putsade vertikallband uppdelade i tre våningar genom horisontalband. Byggnaden synes vara uppförd i ett sammanhang och spår efter tillbyggnader kan inte konstateras.

I ruinen finns två små kolonnbasar (fig 126) samt två fragment av tillhörande kolonnskåft. I ruinen står även en gravhäll med utslätad text.

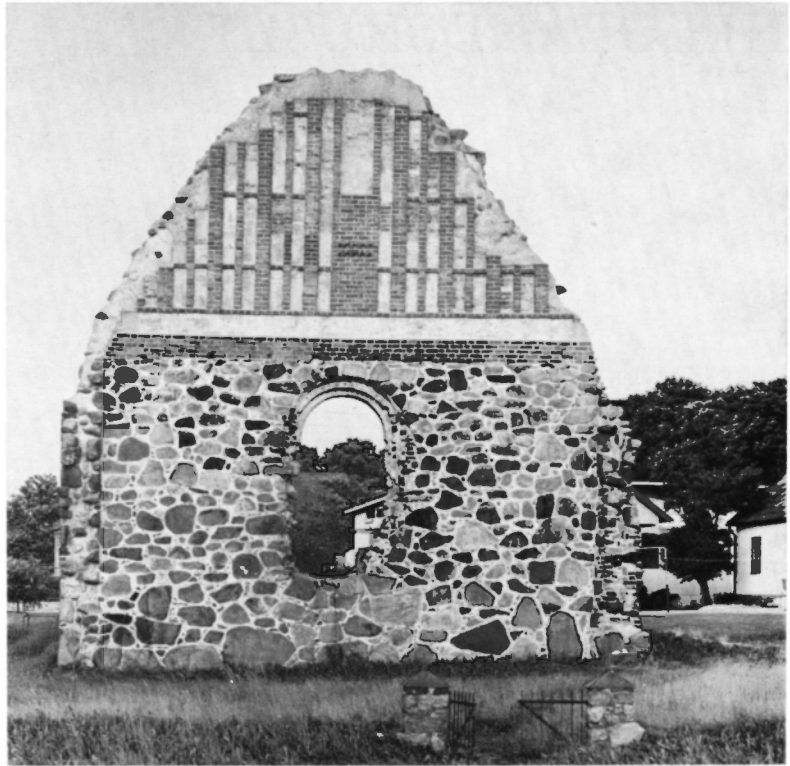
Vid uprensningen 1938–39 framkom ett nära 10 cm djupt brandlager, som visade att byggnaden lagts i ruin vid en eldsvåda. Vid kapellets östgavel påträffades delar av en nedstörtad malmklocka, delvis smälta. Därtill återfanns ett par stora fjäderlås från ingångsdörrarna och i koret ett par sentida gravar, men därutöver ingenting av större värde.

Västgavelns tegelornering såväl som de lösa kolonnbaserna inne i ruinen tyder på en tillkomsttid under senare delen av 1400-talet, men därutöver förmåler ruinen inte mycket om kapellets historia, delvis beroende på att det haft kort levnadstid och saknar tillbyggnader. Med reformationen i Danmark

Fig 125. S:ta Gertruds västgavel.

Foto 1969.

W gable of St Gertrude's.

synes kapellet ha upphört att fungera och 1532 förordnade Fredrik I att jord, som donerats till kapellet, skulle tillhöra stadens Helgeandshus (se nedan). S:ta Gertrud, åt vilken kapellet var helgat, var de fattigas, sjukas och vägförandes skyddshelgon och i anslutning till dylika kapell förekom under senmedeltiden stundom ett hospital, men uppgifterna från Vä tyder inte på något sådant utöver Helgeandshuset. Vid 1700-talets slut benämnes ruinplatsen »hospitalsjorden», vilket dock troligen skall ses i samband med att den efter Fredrik I:s förordning 1532 tillhört Helgeandshuset och, sedan staden nerlagts 1614, hospitalet i Kristianstad⁸⁰. När kapellet kan ha lagts i ruin genom eldsvåda är svårt att säga. Det finns talrika tillfällen att välja emellan, dels de många krigsanfallen på staden (se ovan), dels en rad för oss mera okända eldsvådor, som övergått staden.⁸¹ I en rapport över förhållandena i Vä socken 1574 nämnes intet om kapellet.⁸²

Fig 126. Kolonnbas i S:ta Gertruds kapellruin. Foto 1969.

Base of column in ruin of St Gertrude's chapel.

HELGEANDSHUSET

I hörnet mellan den gamla södra infarten till Vä («Kung Valdemars väg») och Ugerupsvägen (fig 3), ligger ruinen efter Helgeandshuset, instiftat och byggt 1481. De omkring meterbreda gråstensmurarna står kvar till knappt en meters höjd och anger en klart sakral byggnad med öst-västlig riktning, bestående av ett större rum (10,5 × 8,7 m), vilket med en bred öppning stått i förbindelse med ett mindre rum i öster (6 × 7 m). Ingången har troligen varit i västgaveln och byggnaden torde ha tjänat både som sjuk- och fattighus samtidigt som det var kapell.

Helgeandshuset instiftades av Kristian I till fattiga människors hjälp. Enligt stiftelsebrevet,⁸³ daterat den 7 maj 1481, tillhörde Helgeandshuset Gärd's härads prästgille, vars »menige Præster og Klerkeri» hade att förestå stiftelsen och sköta gudstjänsterna. Vidare skulle gillet utse en tillsyningsman i Vä, som dels skulle bygga och förestå huset, dels föra räkenskaper över de allmosor som var stiftelsens ekonomiska grundval. Slutligen förbjuder kungen sina fogdar och ämbetsmän i häradet, såväl som borgmästare och råd i Vä och alla andra, att handla emot de givna bestämmelserna.

Om egentliga allmosor till stiftelsen finns endast en uppgift, då borgaren Morten Jepson i Vä 1494 skänkte jord till Helgeandshuset mot gudstjänster.⁸⁴ En annan donation tillkom 1532, då Fredrik I bestämde att jord till S:ta Gertrud, Vårfrukapellet och Vårfrugillet i Vä framdeles skulle tillhöra Helgeandshuset till sjuka människors uppehälle.⁸⁵ Tydligt hade de nämnda kapellen och gillet upphört med reformationen i Danmark och kungen överförde jorden till Helgeandshuset för att undgå att den återtog av donatorerna eller deras arvingar.

Detta var en direkt följd av att borgarna i Vä hade beklagat sig över att »nogle fordriste thennom till att thage samme iord till thennom». Ännu 1499 skänkte byfogden i Vä ett stycke jord till stadens Vårfrugille.⁸⁶

Med 1560-talet har Helgeandshuset — eller hospitalet, som numera vore en riktigare benämning — tydligen kommit i ekonomiska svårigheter och från 1562 finns ett kvitto, som visar, att husets klocka då sålts till fru Sidsel Ulfstand på Lyngbygård.⁸⁷ Fyra år senare får »Hospitalsförstanderne» ett kungligt förläningsbrev på hospitalets vägnar på kronans part av tionden i N Åsum socken.⁸⁸ Förvisso hade hospitalet bruk för alla tänkbara medel i dessa ofärdens år, då krigsolyckorna drabbade staden som samlingsplats för försvaret eller som angreppspunkt. Hertig Karls anfall 1569 synes ha varit ett dråpslag, varvid bl a Helgeandshuset brändes enligt en rapport från pastorn i Vä 1574.⁸⁹ Härvid innebrändes två personer och det var troligen deras gravar, som vid upprensning av ruinen 1945 påträffades i långhuset. Endast en av gravarna undersöktes och innehöll resterna av en träkista med hörnbeslag, i vilken den döde lagts i starkt hoppresad ställning. Av lösfynd påträffades endast små bitar av fönsterglas samt en hammare (ATA), möjligen beroende på en tidigare upprensning 1914, efter vilken både fynd och sakuppgifter saknas.

I rapporten 1574 förtäljer pastorn i Vä, att det i det forna Helgeandshuset finns »10 gamla och 2 barn vilka ligger under bar himmel i ett gammalt bryggers ty de fattiga och eländiga människorna har intet att bygga för.» Det framgår härav, att vid denna tid inget egentligt hospital fanns i staden. Senare

flöt emellertid nya gåvor till, nu till »almindeligt hospital i Ve», genom ett kungligt förläningsbrev 1579 på avgiften av kronans part av korntiondet i Köpinge socken.⁹⁰ 1585 skänkte Henrik Brahe på Vittskövle slott en årlig ränta av 6 pund korn och lika mycket från Sönnarslöv och Degeberga eller tillsammans 12 pund (40 tunnor) korn till de fattiga i hospitalet. Dessutom lovade Brahe att bygga en väderkvarn till hospitalet, under förutsättning att han och hans arvingar erhöll en viss uppsikt över detta.⁹¹ Hur det gått med denna rika gåva är väl ovisst; Henrik Brahe dog själv två år senare, varefter Vittskövle övergick till ätten Barnekow. Brahes änka kvarlevde dock till 1599 och det kan i detta

sammanhang nämnas, att Vä stads andreborgmästare Lundbeck troligen var ridfogde på Vittskövle (jfr not 74). Möjligen kan någon av dessa ha realiserat Henrik Brahes löfte.

Det synes dock klart, att ett hospital funnits i Vä då staden upphörde 1614, ty Kristian IV bestämde, att samtliga vårdbehövande i Vä skulle överföras till det nya hospitalet i Kristianstad, vilket även tillskrevs de donationer och inkomster i form av tionde som dittills tillhört hospitalet i Vä.

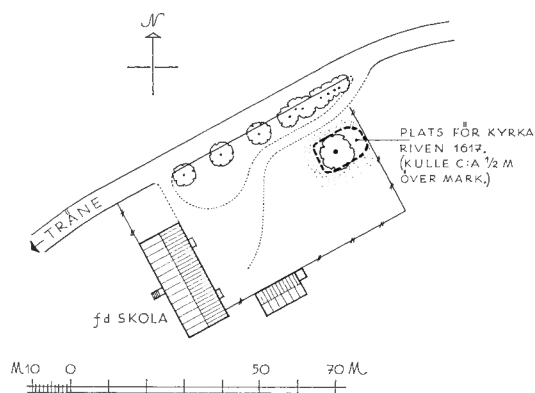
Troligen hade det gamla Helgeandshuset återuppstått efter hertig Karls anfall 1569 till följd av de rika gåvorna.

KYRKAN I NÖBBELÖV

Lämningarna efter den 1617 rivna kyrkan i Nöbbelöv (fig 127) döljer sig i en liten förhöjning ett 40-tal m öster om byns f d skolhus. På detta ställe, nu markerat med en lind (fig 128), har kyrkan legat vid häradsvägen strax sedan denna lämnat stora landsvägen till Vä. I den norra delen av kyrkotomten har en stenistgrav öppnats och här har även senare gravanläggningar påträffats, liksom vid grävningar invid skolhuset (snabbinv H Alm 1926, ATA). På kyrkbacken har en dopfuntscuppa (fig 129) påträffats. Den är av sandsten och nedtill ornerad med stående rundstavar, medan den övre cylindriska delen är slät. Höjd 51 cm, diameter 79 cm (Tynell, s 34).

Fig 127. Situationsplan för Nöbbelövs kyrkoruin, 1: 2000. Uppm J Söderberg 1969.

General plan of ruins of Nöbbelöv Church.

Cuppan är numera uppställd i trädgården hos Ivar Egborn, Osby (Sk).

I de få bevarade omnämningarna av socknen under 1500- och 1600-talen benämnes denna Nybölle. Ort-namn med denna ändelse uppstod särskilt under vikingatiden som beteckning på en utflyttarby.⁹² Nybölle har sedan genom tiderna förvanskats till Nöbbelöv. I långt senare tid har byn benämnts Tings Nöbbelöv, sedan domsagan 1757 förlagts hit för att sedan flytta till Degeberga 1889.

I en rapport från pastorn i Vä 1574, nämns Nöbbelöv som annexförsamling till Vä och som en liten och fattig socken, av vilken prästen intet annat åtnjöt än »herligheden aff prestegaarden och j pundtt Biugh till landgille». Till socknen hörde varken klockaregård eller klockarejord.⁹³

Sedan Kristianstad grundlagts och Vä församling blivit annexförsamling till den nya staden, var tiden snart ute för Nöbbelövs kyrka och på kungens kansli utfärdades brevet om dess upphörande den 25 april 1617: »Till Sognemændene i Nybølle sogn i Giers Herred om herefter at søge Væ Kirke og svare Væ Kirke og Sognepræst den Rettighed, som de hidtill have svaret til Nybølle Kirke og Sognepræst, da Kongen med det allerførste agter at lade Nybølle Kirke nedbryde».⁹⁴

Strax efter detta besked revs kyrkan och klockan överfördes till Vä. Knappt ett år senare övergick samma öde Elleköpinge kyrka, som var annex till Åhus. Samtidigt bestämdes, att Elleköpinge klocka skulle föras till Vä, varifrån istället Nöbbelövs klocka skulle transporteras till Emmislövs kyrka (se ovan).⁹⁵

Fig 128. Nöbbelevs gamla kyrkplats och kyrkogård. Foto 1969.

Site of old church and churchyard of Nöbbelev.

Fig 129. Dopfont av sandsten från Nöbbelevs kyrka, nu i en trädgård i Osby. Foto ATA.

Sandstone baptismal font from Nöbbelev Church, now in a garden in Osby.

Noter

1. Om Vä i förhistorisk tid och medeltid, se *J Schefferus*, *De artibus tribus aureis*, 1675; *H Græbe*, *Ett urnegravfält vid Vä*; *B Stjernquist*, *Vä under järnåldern* (spec om staden, s 9–19); *E Thun*, *Kvarnastaden Vä*; *L Fredrikson*, *Wä genom tiderna*. — Om Vä stads privilegier: *C G Styffe*, *Handlingar rörande Skandinaviens historia* XXXV, s 467–496. — Om stadens sigill: *PB Grandjean*, *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, s 57. — Uppkomsten av *Vä ur vi*, har bekräftats av prof *J Kousgaard Sørensen*, Institut for navneforskning, Köpenhamn. — Förteckning över litteratur om Vä: *GHHÅ* 1947, s 79–81.
2. Kong Valdemars Jordebog, utg av *S Aakjær*. Jordeboken består av flera delar tillkomna efter hand. Vä är inte upptaget i *Købstadslisten*, men omnämns i *Hovedstykket* daterat till 1231 samt i *Kongelevlisten*, som är äldre.
3. *O Källström*, *Guldsmeder i Vä omkr 1600*; *Densamme*, *Utställningskatalog KrM 1942*; *T Andersson*, *Vä-silvret och dess mästare*; *Densamme* i: *Utställningskatalog KrM 1964*.
4. *Jørgen Christoffersen*, f 1560, d 1630, i unga år skolmästare i Härlöv, pastor i Vä 1590, nämns som prost i Gärd's härad 1599. Han kom i onåd hos Christian IV, då han på eget beväg förrättat invigning av Kristianstads kyrka juldagen 1626. I Kristianstad är hans gravsten bevarad samt ett större epitafium med porträtt.
5. Uppgifterna grundar sig på: *M Lundborg*, *Heliga Trefaldighetskyrkan i Kristianstad*; *L Fredrikson*, *Wä genom tiderna VI*, s 115.
6. *Georg Danckleff*, d 1723, stadsnotarie 1716, rådman i Kristianstad 1722.
7. *Joachim Hyphoff*, f 1691, d 1765, lantränkmästare i Kristianstad 1721–1763, överkrigskommissaries titel.
8. Den av *G Gustafsson* 1925 utförda rekonstruktionen av sydportalen är på flera punkter felaktig, bl a har portalen fått två led för mycket. Riktigare i detta avseende är *J Kornerups* rekonstruktion 1862 (av hela sydfasaden), men här saknas baldakinen. Bägge ritningarna finns publicerade i *W Anderson*, *Skånes romanska landskyrkor*, Pl V o XXXV. *O Rydbeck* har tidigast påvisat att sydportalen har haft en baldakin och att delar av denna återfinns i tornluggarna.
9. I Skånes konsthistoria 1851 skriver *C G Brunius*, att »nu äro dessa båda (klocktornets renässans-) rösten aldeles släta och därå står 1760». Årtalet förbryllar, eftersom det numera står 1604 högst uppe på tornets norra sida. Är det detta årtal Brunius sett, eller har man utbytt 1760 mot 1604 efter hans besök?
10. Teckningen (fig 27) förvaras på KB, Stockholm, och har utförts av *Alexander Kastman*, som 1750–1755 var verksam i Lund och avtecknade en rad kyrkor i stiftet. En tidigare ofta publicerad kopia i *Collectio Rönbeckiana*, T XXI, UB, Lund (utförd på papper, vattenstämplat 1813) återger bilden korrekt bortsett från årtalet på nykyrkans gavel 1593, vilket endast anger 15.
11. Påpekat av stenhuggarmästare *E Johansson*, Dalby. Detta skulle framgå av att vederlagsstenen har snedhuggen bak-sida. Jfr ritning, fig 51.
12. *W Anderson*, *Skånes romanska landskyrkor*, s 53 f, sätter kolonnen och kapitälet i förbindelse med en i koret sekundärt inbyggd krypta (jfr bil I).
13. *N Skyum-Nielsen*, *De ældste privilegier for klostret i Væ* 1952, s 1–27. Avskrifterna påträffades i Det kongelige Bibliotek, København, med beteckningen: Gamle kgl. Samling 1116 2°, p. 22–25.
14. Detta brev har undertecknats av bl a ärkebiskop *Stefan* i Uppsala, som 1164 erhöll palliet av ärkebiskop *Eskil* i Sens, Frankrike. På det andra privilegiebrevet (biskop *Simons*) har *Stefan* emellertid tecknat sig »biskop». *Skyum-Nielsen* förbigår detta i tysthet och anser det inte förhindra att de bägge breven tillkommit vid samma tillfälle 1170.
15. DDan nr 126.
16. Cisterciensmunkarna från Sminge (urspr från Vitskøl) övertog det kungl familjeklostret i Venge; jfr *H Koch*, *Den danske kirkes historie I*, s 168 ff.
17. *A Huitfeldt*, *Danmarckis Rigis Krønicle I*, s 170.
18. Hänvisning hos *Skyum-Nielsen*, a a, s 13 not 4, till Saxo Grammaticus, s 393.
19. *Skyum-Nielsen*, a a, s 13 not 4, berör *Sofias* andel i kyrkan och klosterstiftelsen, men går inte närmare in på frågorna.
20. *Skyum-Nielsen*, a a, s 12 not 1, har erhållit de här återgivna upplysningarna om namnen av Dr phil *Kristian Hald*, Köpenhamn.
21. *C Weeke*, *Libri memoriales Capituli Lundensis*, 1884–89, s 164. Enligt *A Huitfeldt*, a a, s 163, skulle *Gertruds* gravsten ha påträffats under hans tid, men graven uppges bestå endast av en enkel stenkista med täckhäll utan bevarade benrester. Som *W Anderson*, a a, s 97 påpekar, är det anmärkningsvärt att inga benrester fanns bevarade. Vi får heller inte reda på varför det skulle vara just drottningens grav eller var den påträffats; det får dock förmodas ha varit i klosterkyrkan. — Undersökningarna i förbindelse med restaureringen 1963–66 har inte bragt någon klarhet

- i frågan. Koret upptages av tre murade gravkor och däremellan kistbegravningar, vilka även fyller långhuset. I den västra förhallen är golvet lagt med stora stenhällar, som knappast kan dölja en grav.
22. Jfr not 2; DDan, kung Abels brev d 17/5 1250, upprepat av Kristoffer I d 10/1 1253 och därefter förnyat åtskilliga gånger.
  23. *Annales Danici Medii Ævi*, s 99.
  24. Enligt DDan 21/7 1278 skänker biskop *Jens* i Börglum-kloster 40 dagars kyrkobot till alla, som bidrar till uppförandet av Vår Fru kyrka i Bäckaskog, »de novo». Fil stud *Olof Stroh*, Stockholm, har vänligen tillställt mig sin seminarieuppsats, v t 1969, vari den synpunkten framläggs, att Bäckaskog kyrka fanns redan 1278 och detta år utvidgades och förbättrades. Stroh har också ur glömskan framdragit den gamla upplysningen i DS, att en abbot nämns från Bäckaskog 1241.
  25. DDan nr 51, brevet anses härstamma från kung Magnus' kansli, men namnlistan på dem som skrivit under har många och påtagliga fel.
  26. DS 15/10 1241; jfr not 24.
  27. *Acta Pont Dan V*, 5/6 1501.
  28. Från 1200-talets andra tredjedel är noterat, att »Ingimarius, canonicus sancte Marie de Wæ» är död (*Weeke*, a a, s 49); 1443 donerar »Tord Anderson sochnedægnes i Wæ» en gård till Bosjöklöster (RepD nr 7394).
  29. Beskrivningen granskad av docent *Monica Rydbeck*, SHM. En preliminär rapport om dosan finns i: *M Rydbeck*, En relikdosa från Vä kyrka, 1965. En undersökning av textfragmenten kommer att publiceras av antikvarie *Anne Marie Franzén*, Raå.
  30. Ett lågt korfönster av samma slag som i grannkyrkan i Lyngsjö har knappast varit planerat i Vä kyrkas norra kormur, då det invändigt inte finns något som tyder på ett sådant. Förändringen i skiftgången torde bero på byggnadsättet. De stabiliserande hörnen mellan kor och långhus har nämligen först byggts upp. De har varit uppförda till det 10:e skiftet, men koret i övrigt endast till det 4:e. På detta sätt har hörnen murats upp utan förbindelse, varför skiftindelningen blivit olika. När korbygget återupptogs, har man utgått från det södra hörnet mellan kor och långhus och följt skiftindelningen där.
  31. *O Rydbeck*, Lundensiska stenhuggarmärken, 1953.
  32. Självklart är märkena medeltida och måste ha tillkommit före påbyggnaden av långhuset på 1200-talet vid valvens tillkomst.
  33. ÖIÄ skr till Kungl Maj:t 1806, 13/2, RA (Kartavd, m form) om Gamla och nya tornen till kyrkan i Vä sn, 1804. Remissen innehåller st prot från Vä den 19 december 1803 samt den 12 augusti 1804, landshövdingens skrivelse till kungen den 15 oktober samt ÖIÄ:s remissvar.
  34. *O Rydbeck*, Mariakyrkan i Vä, 1926; *M Rydbeck*, Skånes stenmästare före 1200, 1936; *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1940, s 233.
  35. *W Anderson*, a a, s 114.
  36. *E Lundberg*, a a, s 234, stöder sig här på de exempel *F Beckett* nämner i Danmarks Kunst I, 1924, s 191, sju kyrkor, varav endast en kyrka, Skarpsalling (Viborg amt) har en tredelad plan i väster liknande Väs, vilket dock beror på att denna kyrkas tre skepp har förts vidare ut i västpartiet.
  37. *E Cinthio*, Lunds domkyrka under romansk tid, 1957, s 103 ff.
  38. Med undantag för de stora stifts- och klosterkyrkorna är emporarkaderna genomgående placerade omedelbart under långhustaket (till följd av den mindre höjden). Jfr *C G Schultz*, Bidrag til de danske Tvinglingtaarnes Udviklingshistorie, 1936.
  39. Gavelformen syns framgå av det sätt varpå tuktade stenar placerats mellan kvadrarna ovanför altarnischen.
  40. Enligt en uppteckning fanns det i Bäckaskog kloster vid 1500-talets början delar av en förgylld koppartavla, som möjligen kan härröra från ett antemensale. Kan detta ursprungligen ha tillhört altaret i Vä? Jfr *P Nørlund*, *Gyldne Altre*, 2. udg 1968, s 7.
  41. Dessa har med C14-metoden daterats till 1335 ± 85 (e Kr). Sannolikheten för att rätta åldern ligger inom dessa gränser är 68 % (enl dateringsattest 1.12 1964, ATA).
  42. Djupet har här inte kunnat fastställas, då rännan är fylld med jord och murbruchsrester.
  43. *Schjetlein Johannessen*, Kinn kirkes lektorium och dets plass blant Norske middelalderlektorier, 1962.
  44. *O Rydbeck*, Trabes och lektorium i skånska kyrkor, 1921.
  45. Muntlig uppgift av *C Bunthe*, Lund.
  46. Stenarna förvaras i Valleberga kyrka.
  47. *E Lundberg*, a a, s 236, här relaterad i bil I. Rörande det ohållbara i Lundbergs argumentering se: betr västportalens ursprunglighet, s 19, 54, tvåtornsfasadens ursprunglighet s 58 portalernas placering, s 69. Betr långhusportalernas placering mitt på fasaden anger Lundberg detta som överensstämmande med många jylländska granitkvaderkyrkor, där man också skall återfinna fönstergrupperingen i Vä med två fönster öster om och ett väster om portalen. I granitkvaderkyrkorna är emellertid portalerna lika västligt placerade som i alla andra kyrkor och vanligen förekommer endast två fönster (öster om portalen). Också i de betydligt färre exemplen med tre fönster har portalerna en klart västlig placering, antingen fönstergrupperingen är som i Vä, eller samtliga tre fönster sitter öster om portalen. T o m i de få stora granitkvaderkyrkorna med fyra fönster kan samtliga sitta öster om portalerna; jfr *F Uldall*, Om Vinduerne i de jyske Granitkirker.
  48. *Alexander Hadelin*, f 1744, d 1805 på Mansdala gård, Vä sn. Kommissionslantmätare 1782 och en tid föreståndare för provinskontoret i Kristianstad. Dog ogift och stiftade Hadelinska släktstipendiet vid Lunds universitet. Jfr *V Ekstrand*, Svenska Landtmätare 1628–1900. Umeå & Uppsala 1896–1903.
  49. *Per Wilhelm Palmroth*, f omkr 1765, d 1825. Arkitekt och konduktör vid ÖIÄ. Han anlitas ofta för Upp-

- lands kyrkor och utförde ett stort antal orgelfasader (jfr SvK Up IV, s 106, 118, 131, 205 o 265), i Bårslövs kyrka (SvK Sk II, fig 195 o s 231) och i Högby gamla kyrka (SvK Öl I, fig 143 o s 223). P var även verksam i kyrkor i Stockholm (jfr SvK Sthlm III, s 29, 49, 51; VIII, s 259).
50. Den latinska text som återges redovisar endast de bevarade bokstäverna i den med talrika förkortningar försedd texten till *Te Deum*. Den svenska översättningen har återgetts efter Sv ps 603.
- Te Deum* var en av medeltidens mest brukade jubel- och tacksägelsehymner. Den hade i de medeltida brevriarna sin plats i matutinen, där den sjöngs under alla kyrkoårets tider. *Te Deum* användes också som slut- och tacksång vid stora kyrkohögtider och jubelprocessioner, även sådana med mer världslig anknytning som kungaval, kröning och bröllop. Hymnen har inte betraktats som speciellt romersk-katolsk. I vår nuvarande psalmbok ingår den som psalm nr 603.
- Te Deum* kan spåras tillbaka till det gallisk-spanska liturgiområdet. Det äldsta direkta omnämmandet sker i ett brev till biskop Maximus i Genève, skrivet något av åren 524–533. Enligt en legend skulle hymnen härröra från den helige Ambrosius och ha diktats i samband med dopet av hans lärjunge Augustinus ca 387. *Te Deum* anses dock numera möjligtvis ha sammanställts av biskop Niketas i Remesiana (d 414). Jfr *A E Burn*, An introduction to the Creeds and to the *Te Deum*, 1899; *E Kähler*, Studien zum *Te Deum*. 1958.
51. *H Græbe*, En kunglig kyrka, 1966.
52. *R Ehmke*, Der Freskenzyklus in Idensen, 1958.
53. Det norra korfönstret fanns kvar vid 1700-talets mitt; jfr *A Kastmans* teckning, fig 27.
54. Denna predella saknas till den likartade altartavlan i Nymö, öster om Kristianstad, vilken enligt inskription målades 1674, samma år som Vätavlan tillkom.
55. *Magnus Nilsson Durelius*, adl *Durell (Dureel)*, f 1617, d 1677, landsdomare i Halland 1654, vice president i Göta hovrätt 1666, landshövding i Kristianstads län och Blekinge 1699. G 1647 m *Brigitta van Cracou*, f 1619, d 1686. Begravd jämte sin hustru i Källeryds kyrka (Sm). Kyrkan återuppfördes på hans bekostnad och där har funnits bröstbilder i alabaster av honom och hans hustru, vilka förstördes 1904.
56. *Casten Söffrensen Fundanus*, d 1677, blev student i Köpenhamn 1636, prästvigdes 1639 till »*Servus Jesu Christi*» i Köpinge och Lyngsjö, blev komminister i Kristianstad och pastor i Nosaby 1644 samt kh i Kristianstad 1669.
57. *Alexander Junger*, kyrkomålare, var verksam vid 1700-talets mitt. Han har målat deviser, inskriptioner samt renoverat altarmålningar, predikstolar, dopfuntar m m i Kristianstadstrakten. I Vä målade han »åtta gardiner i vatufärg» 1746. Jfr artikeln om *A J* i: SKL samt *W Karlson*, Några skulptörer, snickare och målare i Kristianstads läns kyrkor... i: SHÅ 1944, s 62, 64.
58. *Anders (Andreas) Wijkman*, kronobefallningsman. Jfr Likvidationer ser 69, vol 10: *Anders Wijkmans* akt. KA.
59. *Johan Hadelin*, d 1756 på Mansdala i Vä sn, ryttmästare 1743 vid Södra skånska kavalleriregementet. G 1729 m *Anna Christina Björkman* i Norrköping, d 1763. Se Kammarkollegiets 2:a avräkningskontor: Rese- och traktementsräk, vol 211 (1740). KA. — Jfr även Svenska ättartal, släigtsamlingsverket årg 13, 1905, s 59. — Uppgifterna om värjan och harnesket är lämnade av styresman *O Cederlöf*, Armémuseum, Stockholm.
60. *Arild Huitfeldt (Hvitfeld)*, f 1546, d 1609. Dansk rikskansler och dotterson till den på orgeln likaledes nämnde amiralen *Jakob (Joakim) Trolle* till Lillöhus, f 1475, d 1546. År 1582, som angetts på orgeln, övergick Lillöhus från ätten Trolle till Huitfeldt efter segsliten tvist, varefter Arild Huitfeldt blev slottets herre.
61. *Erik Henrik Lysell*, f 1790, d 1874. Avlade organist- och klockarexamen 1825, från samma år kantor i Färlöv och Strö (*P Paulsson*, Matrikel för kyrkans och skolans lägre tjänstemän i Lunds stift. utg år 1860. Hälsingborg 1860). Examinerad och privilegierad som orgelbyggare på 1840-talet (*C L Lindberg*, Handbok om Orgverket, dess historia, konstruktion och rätta vård... Andra uppl Strängnäs 1861). Av de fyra instrument som man känner av hans tillverkning är inget bevarat.
62. Orgelns disposition enligt *Lysells* den 13/1 1841 inlämnade projekt (avskrift i dr E Ericis orgelhandlingar i ATA): *Man*: Principal 8' (i fasaden), Fugara 8', Gedacht 8', Octava 4', Rörflaut 4', Offenflaut 4', Quinta 3', Octava 2', Trumpet 8'. *Ped*: Principal 8' (i fasaden), Borduna 16', Octava 4', Basun 16'.
63. Se *H Olsén*, Svenska kyrkomusici. Biografisk uppslagsbok 1936. Stockholm 1936. — Beskrivningen av Vä kyrkas orglar är utförd av antikvarie *R A Unnerbäck*, Raå.
64. *L Tynell*, Skånes medeltida dopfuntar, s 36. — Jfr även *J Roosval*, Dopfuntar i SHM, s 37, som daterar funten till ca 1250.
65. *Petter Norrman*, träskulptör, verksam vid början av 1700-talet, blev borgare i Kristianstad 1704 och var verksam i samma stad till 1708. Under dessa år utförde han altartavlor (Djurröd, Sk), predikstolar (Vittskövle, Visseltofta, Sk) och den snidade fasadprydnaden till orgeln i Osby, vilken numera finns kvar i Ö Ljungby kyrka. Han gjorde även dopställ i form av en dopängel eller Johannes Döparen. Flertalet har haft baldakin och för målningsarbetet har vanligen anlåtats *Henrik Henriksson* i Kristianstad eller *Cornelius Henriksson*. Det dopställ som han gjorde för Vä finns bevarad på Kristianstads Museum. *W Karlson* har felaktigt föreslagit Vä dopfunten såsom härrörande från Gärds Köpinge. Jfr *W Karlson*, Petter Norrman, en kyrklig träskulptör i Skåne... i: GHÅ 1940, s 41–53 samt artikeln om *P N* i: SKL.
66. *Sven Stenhoff*, f 1706, d 1754, kh i Kristianstad och Vä, son till prost Nils Stenhoff därstädes, prost 1743 och installerad samma år.
67. *Hans Klausen*, d 1616, nämnd som guldsmed i Vä från 1594; säkerligen identisk med *H Klausen* (Johannis Claudii) som signerat och stämplat en kalk i Östra Broby kyrka.

- Borgare i Vä 1602, rådman 1603–1611, flyttade omkr. 1614 till Kristianstad.
68. Se *H Arbman*, En medeltida ryttarakvamanil från Vä samt *Chr Axel-Nilsson*, An Equestrian Aquamanile from Vä.
69. *O von Falke* und *E Meyer*, Bronzegeräte des Mittelalters. Romanische Leuchter und Gefässe, s 46.
70. *Falke* und *Meyer*, a a, fig 268, 269.
71. *Axel-Nilsson*, a a,
72. *Greta Westerberg* har enligt uppgift köpt duken i Stockholm i en lumpbod 1919 eller 1920.
73. *Jöran Jacob Thomæus*, f i Ravlunda 1786, d 1845, erhöll 1817 hovpredikanttitel, kh i Kristianstad 1830, prost. Ännu 1938 kunde man i kyrkan visa ett gammalt, numera försvunnet papper, som var instuckat på tavlans baksida. På detta hade en då avliden kantor skrivit historien om prostens död: denne brukade årligen besöka sin svärfader, en professor i Halland, i samband med besök vid hälsobrunnen i Varberg. Sommaren 1845 begav han sig åter till Kristianstad med sina tre barn och gjorde uppehåll för natten i Harplinge, där ett kraftigt åskväder hade utbrutit. Prosten hade stigit ur vagnen för att öppna en grind, då tre åkslag dånade i följd och prosten sjönk livlös till marken (Kristianstads Bladet 5/3 1938). — *Carl Peter Lehmann*, svensk-dansk porträttmålare, f 1794, d 1876. Jfr SKL samt SvK, Sthlm VIII, s 269. — *Jöns Julius Ringdahl*, målare och tecknare, f 1813, d 1882. Jfr SKL.
74. *Knud Lundbeck* nämns 1604 som andreborgmästare i Vä vid ett arvskifte. Möjligen kan han ha varit ridfogde på Vittskövle gods som betalade för gravplatsen. Gravstenen är inte olik den vid Vittskövle kyrka över *Henrik Brahe*, d 1587. Jfr även H Brahes intressen i Helgeandshuset i Vä.
75. *Johan Petrejus*, d 1703, borgmästare i Kristianstad 1678–1702. Dessförinnan tullnär vid landstullen i Kristianstad samt hospitalsföreståndare där. G 2 m *Öllegård Hansdotter* från Vä, som ägde gården Thulesbo i Skartofta socken och dog där 1733, 82 år gammal.
76. *Jakob Hansen*, nämnd som pastor i Vä 1540, 1551 och 1562. Förstnämnda år skänkte Jakob Trolle till Lillöhus (jfr not 60) åt honom och hans arvingar en gårdsplats och en ödejord i Vä. 1562 kvitterade han penningar för en klocka, som Sidsel (Sidzille) Ulfstand köpt av Helgeandshuset.
77. *Nils Johan Sundius*, f i Stralsund 1761, d 1828, prästvigd 1782, kh i Harlösa (Sk) 1790, i Kristianstads och Vä 1808, teol dr 1809. Överflyttade till Fjälkinge (Sk) 1817, blev prost och kom slutligen till Fjälkestad (Sk) 1820.
78. *Johan Henrik Fries*, f 1776, d 1826, son till Elias Fries, klockgjutare; lärling 1794 hos brodern Jonas Magnus F, gesäll 1796, mästare i Kristianstad 1801, bodde på Näsbyholm (strax norr om staden). På Kristianstads Museum förvaras hans mästarbrev utfärdat i Stockholm 5/8 1801.
79. *Elleköpinge* kyrka låg i nuvarande byn Ripa strax norr om Åhus, där ruinen efter den nedbrutna kyrkan finns bevarad. Jfr *L D Cnattingius*, Utgrävningen av Elleköpinge kyrkoruin, 1965 samt *P Schultz*, Elleköpinge, en försvunnen Gärds-härads socken. i: GHHÅ 1956, s 59–77.
80. Jfr *L Fredriksson*, Vä genom tiderna IV, s 100 ff; VII s 44 f. i: GHHÅ 1944; se även not 75.
81. Under 1500-talet påbjöds det flera gånger, att låta taktäcka husen med tegel för att undgå de många eldsvådorna (KancB).
82. Lunds stifts landebok II, s 177.
83. RepD 4855.
84. RepD 7702.
85. Kong Frederik I:s danske Reg, s 412.
86. RepD 8956.
87. Langebeks excerpter, Köpenhamn.
88. KancB 16/3 1566.
89. Lunds stifts landebok III, s 176.
90. KancB 21/7 1579.
91. Jfr *Styffe* 10/1 1585.
92. Se *Aksel E Christensen*, Vikingetidens Danmark, s 47.
93. Lunds stifts landebok III, s 143, 176.
94. KancB.
95. KancB 4/2 1618.

Bilagor

I. Sammanfattning av tidigare forskning kring Vä kyrkas byggnadshistoria

I den äldre historiska litteraturen har Vä haft intresse endast genom klosterstiftelsen, vilken dateras till tiden omkring 1170. Intresset för den bevarade kyrkobyggnaden väcktes i och med *C G Brunius'* beskrivning i Skånes konsthistoria (1850), en kort saklig redogörelse för det dåtida utseendet, varvid Brunius liksom senare *J Kornerup* (1869) och *J B Löffler* (1883) utgår från att kyrkan uppförts som klosterkyrka 1170.

I samband med forskningarna kring Lunds domkyrkas byggnadshistoria har *Otto Rydbeck* i flera sammanhang ingående behandlat problemen kring Mariakyrkan i Vä. Det sker utifrån den bedömningen (1923), att denna kyrka mer än alla andra framträder som en efterbildning, om också i liten skala, av domen i Lund. Släktskapen är påfallande: fasadernas kvadernurning, hörnlisener och rundbågsfriser, absidens fasadarkitektur, de profilerade fönsteröppningarna, korets tunnvalv samt portalerna, varav två t o m varit försedda med en framförställd baldakin — allt tyder på ett nära beroende av domkyrkan i Lund och det i så hög grad att O Rydbeck anser att det måste vara en av de ledande mästararna vid domkyrkohtytan, som varit ledare även för bygget i Vä. Framst genom en jämförelse av ornamentiken i de bägge kyrkorna placeras Vä i en tidsperiod, som skulle motsvara domkyrkohtyttans avslutningsskede eller till tiden omkring 1130–50. Eftersom domkyrkans arkitekt *Donatus* avled vid 1130-talets mitt och anses efterträdd av *Regnerus*, som verkade fram till senast 1160-talets slut, utnämner O Rydbeck den sistnämnde till mästare även för Vä, sätter dateringen till 1100-talets mitt och understryker i samband därmed att Mariakyrkan måste vara äldre än klostret.

I ett senare sammanhang (1934) utvecklar *O Rydbeck* ämnet vidare och framhåller ett par icke oväsentliga skilligheter, som tyder på att Mariakyrkan mottagit impulser även från annat håll än domkyrkan. I första hand gäller det två-tornsfasaden i väster; Rydbeck är nämligen själv av den uppfattningen att lundatornen tillkommit under ett senare byggnadsskede där, så sent som 1170-talet. Dessa kan således icke vara förebild för Vä-tornen, vilka istället kan återgå på något av de många kyrkliga byggnadsverk, som vuxit upp kring katedralen i Lund, på kontinentala förebilder eller på Dalby. Tornen kan också tänkas vara sekundära. Även triumf- och tribunbågarna i Vä måste på grund av deras utpräglade anglosachsiska utformning härledas från annan källa än Lund. Detta skulle tyda på att Regnerus hade kontakt med »ej blott skånska utan även danska och utländska

byggnadshyttor, i vilka den anglo-normandiska stilen tillämpades.»

I mellantiden hade två i det närmaste monografiska behandlingar av Mariakyrkan publicerats, varav den ena ingår i bandet om premonstratenserklöstren i *V Lorenzens* stora sammanfattande verk över de danska klostren (1925). Även Lorenzen utgår vid sin bedömning från den avgörande likheten med Lunds domkyrka men accepterar inte Rydbecks datering utan återgår till året 1170. Huvudargumentet för detta är västpartiets utformning med västportal och altare i emporen, vilket skulle tala för att kyrkan uppförts som klosterkyrka, således 1170. Härmed skulle man också uppnå ett bättre tidssamband med lundatornen enligt Rydbecks datering av dessa. Ornamentiken vill dock också Lorenzen placera i en tidsperiod, som motsvarar domkyrkohtyttans avslutningsskede, vilket infaller på 1140-talet då huvudaltarna i överkyrkan invigs. Att ornamentiken från Lund efter flera decennier skulle leva upp igen och taga sig detta fullödiga uttryck i Vä, anses inte stöta på hinder.

Lorenzens uppsats bemöttes omgående av O Rydbeck i en starkt kritisk granskning (1926) där han fastslår att »varken i kyrkans byggnadskropp, i dess ornamentik eller i de urkunder, vilka beröra dess historia, finnes en enda detalj, som visar, att den uppförts som klosterkyrka. Tvärtom tyder allting på att Mariakyrkan blivit byggd som församlingskyrka åt staden. Dess grundläggning torde ... fortfarande böra sättas till tiden omkring 1150.»

Sedan dess har årtalet 1170 inte längre figurerat som möjlig datering. De i sammanhanget väsentliga frågorna rörande västportalen och framför allt »tornkapellet» går emellertid O Rydbeck lätt över och när *C G Schultz* (1935) skriver om de danska tvillingtornens utvecklingshistoria blir det till en kompromiss mellan O Rydbeck och Lorenzen och Mariakyrkan betecknas som en klosterkyrka men från 1100-talets mitt.

Den andra och därtill den mest ingående behandlingen, som gjorts rörande Mariakyrkan ingår i *W Andersons* avhandling om Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn (1926). Här tillförs nya synpunkter. Förutom att man vid uppförandet av kyrkan har att räkna med från byggnadshyttan i Lund kommande lombarder framhålles det hur Vä i vissa detaljer står nära jylländska kyrkor. Anderson jämför i likhet med O Rydbeck triumf- och tribunbågarna med Venge anglosachsiska klosterkyrka och dessutom framhålles Lem granitkvaderkyrka i Sallingland, vilken liksom Vä har

ovanligt stort långhus, en utmärkt kvaderteknik, absid med fasadarkitektur samt bildkvadrar, varav en t o m liknar en drake i Vä. Västpartiet med två-tornsfasaden härleds däremot från Sachsen där området kring Halberstadt framhålles och tillika påvisas förbindelsen med Hirsauskolan. Detta sker genom jämförelsen med två-tornsfasaden i den närbelägna kyrkan i Färlöv. Rörande västemporen skildras det hur processionen från långhuset drager upp igenom emporen och ner i förhallen för att därifrån under alla klockors klang åter tåga in i kyrkan. Betydligt större intresse ägnas åt ett nytt element, som skulle ha tillförts kyrkan i och med övergången till klosterkyrka, nämligen en krypta, vilken Anderson söker rekonstruera utifrån de fyra kapitälerna i koret. Det sker på ett orginellt sätt. Kapitälerna anses vara sekundärt insatta på sina nuvarande platser som hörnstöd för fyra kryssvalv, vilka därtill vilat på halvkolonner mellan kapitälerna samt på en fristående kolonn mitt i det kvadratiske rummet. Ovanför dessa valv skulle koret ha varit placerat högt upp i tunnvalvet och förbundet med långhuset medelst en imponerande trappa genom triumfbågsöppningen. Utgångspunkt för denna rekonstruktion har varit förekomsten av kryptor i andra premonstratenserkyrkor på kontinenten. Slutligen betraktar Anderson tiden 1130–40 som en plausibel hållpunkt för en datering av kyrkan.

Med denna avhandling framstår det mångtydiga i byggnadens karaktär och främst dualismen med å ena sidan förbindelsen med Jylland, å andra med byggnadshyttan i Lund. Detta har sedan av *Erik Lundberg* (1940) radikalt tolkats så, att kyrkan är uppförd i två etapper. För Lundberg är det inga tvivel om att korkapitälerna sitter på sina ursprungliga platser och att de varit avsedda för ett kryssvalv över hela koret. Tanken är inte ny men har tidigare förkastats därför att sköldbågen till ett sådant kryssvalv skulle skära över tribunbågsöppningen till absiden, vilken är betydligt högre än triumfbågen. Den vedertagna uppfattningen att domkyrkan varit förebild omöjliggjorde ett antagande av att absiden och

därmed tribunbågsöppningen skulle kunna vara sekundära. Lundberg anser emellertid att byggnaden grundlagts av en jylländsk mästare och att den då var avsedd för ett rakslutet kor samt i väster ett mittorn istället för de bägge sidotornen. Byggnaden skulle emellertid endast ha uppförts till någon höjd ovan mark, där en skarv på flera ställen anger var den nye byggmästaren, nu från Lund, tagit vid. Därefter skulle byggnadsschemat ha ändrats varvid absiden byggts till i öster och centraltornet i väster slopats för två sidotorn och samtidigt skulle också den västra portalen ha tillkommit.

Med Lundberg har tanken på två byggnadsskeden klart uttalats och häri ligger också värdet av detta inlägg. Däremot framlägges inga nya argument för att det skulle ha förhållit sig på detta sätt och de jämförelser som göres med jylländska kyrkor är inte övertygande. Inlägget har inte heller vunnit gehör och *Monica Rydbeck*, som i olika sammanhang berört specialproblem i anslutning till Mariakyrkan, vidhåller (1943) att kyrkan byggts av samme man, som förestått domkyrko-bygget i Lund. Även här påpekas emellertid det tvetydiga i byggnaden främst med avseende på triumf- och tribunbågarnas anglosachsiska artikulering och som alternativ föreslås att den lundensiska arkitekten uppgjort planen och tecknat ornamentdetaljerna men sedan avidit innan byggnaden hunnit uppföras, då efterträdaren vidtagit de jämknings- och förändringar i byggnadsprogrammet, som han ansett lämpliga. Detta är alltså ungefär tvärt emot Lundbergs åsikt.

Det har länge stått klart att en byggnadsarkeologisk undersökning var en förutsättning för att föra problemet om kyrkans byggnadshistoria ett steg vidare och i och med den genomgripande restaurering, som avslutades våren 1966, har tillfälle till detta erbjudit sig. Dessutom är utgångsläget rörande det litterära källmaterialet helt förändrat och slutligen har hela materialet utökats högst väsentligt genom de nyframtagna kalkmålningarna i koret och absiden.

II. Privilegiebrev för premonstratenserklostret i Vä

Från 1100-talet finns fyra privilegiebrev för klostret i Vä bevarade till vår tid i fullständiga avskrifter, påträffade av *Niels Skyum-Nielsen* i en handskrift i Det kongelige Bibliotek, Köpenhamn, med beteckningen: Gamle kgl. Samling 1116 2°, p 22–25. Materialet har publicerats av Skyum-Nielsen i oavkortad form tillika med en utförlig kommentar (*Skyum-Nielsen*, s 1–27). I den påträffade handskriften återges en vidisse från 1420 (se nedan) vari ingår tre av privilegiebrev för klostret i Vä: ett stiftelsebrev utfärdat av biskop *Simon* i Odense (levde omkr 1159–83), ett stiftelsebrev utfärdat av ärkebiskop *Eskil* i Lund (1138–1177) samt ett ägoskiftesbrev utfärdat något senare av ärkebiskop *Absalon* i Lund (1177–1191). Efter vidissen återges ett privilegiebrev för klostret, utfärdat av biskop *Valdemar* i Slesvig (1179–1192) och daterat i Sæby 1 april 1182.

Av dessa brev har endast ordalydelsen i ärkebiskop *Absalons* ägoskiftesbrev tidigare varit känd. Fyndet av de övriga breven var sensationellt, då de ansetts förlorade efter Köpenhamns Universitetsbiblioteks brand 1728. Före denna katastrof hade dock historikern *Thomas Bartholin* (1659–90) stiftat bekantskap med brevens innehåll och infört dem i sitt samlingsverk *Annales*, dock inte som fullständiga avskrifter utan i regestform med angivande endast av brevens huvudinnehåll och vem som skrivit under dem. Vidissen har skrivits av en andlig man från Odense stift vid namn *Thitmar*, den 15 oktober 1420. Inledningsvis redogör *Thitmar* för de närmare omständigheterna då han skriver av originalbrev för klostret i Vä: han befinner sig på besök i Allhelgonaklostret i Lund och uppsöker där av abboten för premonstratenserklostret i Öved. I handen håller abboten de tre dokumenten,

vilka ännu är försedda med vidhängande sigill i olikfärgade silkeband och även i övrigt är helt intakta utan vare sig ändringar i texten eller på annat sätt skadade. Thitmar skriver av dessa originalbrev i många vittnens närvaro.

Av breven som här återges är de bägge stiftelsebrev för klostret odaterade. Bartholin införde dem i Annales under åren 1161–1170 men har sedan själv strukit över detta med en kommentar om att de nog snarast bör hänföras till året 1170 (Skyum-Nielsen, s 19, Reg). Under detta år har sedan klosterstiftelsen införts i dansk historieskrivning och samma datering kommer Skyum-Nielsen fram till.

BISKOP SIMONS I ODENSE STIFTELSEBREV

I den Heliga och Odelbara Treenighetens namn. Amen. Det är fromt och nyttigt att älska Guds hus' skönhet och arbeta på att utbreda ett fromt levnadssätt. I betraktande av detta har jag Simon, av Guds nåde betitlad biskop, länge övervägt att till Guds och hans moders, den heliga jungfruns ära inrätta sankta Maria kyrka i Vä, som jag mottagit som gåva av herr konungen och drottningen och även av herr ärkebiskopen i Lund och att där låta klosterbröder slå sig ned för att natt och dag med omsorg förrätta gudstjänst. Och till sist har mitt hjärtas önskan, som både föregåtts och beledsagats av gudomlig nåd, förmått herr konungens och drottningens och likaså nämnde ärkebiskops vilja till att fullborda vad jag länge önskat. Då båda parter sålunda samtyckt och båda fromt överlätit vad som tillhörde deras rätt till att upprätta ett kloster, har också jag till mitt själågagn överlätit denna plats med dess ägodelar och alla dess tillhörigheter att evärdeligen ägas av premonstratenserorden lika fritt som jag mottagit och ägt den. Och för att ge de efterkommande känedom härom har jag låtit denna skrivelse bestyrkas och bekräftas med påtryck av mitt sigill och vittnens underskrift. Jag Eskil med Guds nåd ärkebiskop i Lund skriver under; Jag Stefan biskop i Uppsala skriver under; Jag Hugo abbot i Tommarp skriver under.

ÄRKEBISKOP ESKILS I LUND STIFTELSEBREV

I den Heliga och Odelbara Treenighetens namn. Amen. Eskil, av Guds nåde ärkebiskop i Lund, den apostoliska stolens legat, Danmarks och Sveriges primas, till mina i Kristus älskade barn Gilbert och bröderna vid sankta Maria kyrka i Vä, både de nuvarande och de framtida, som för evigt regelmässigt kommer att insättas i deras ställe. Vår ämbetsplikt likmätigt måste vi med all kraft sörja för att Herren Sebaoths vingård, som genom de religiösa ordnarnas medlemmar har en utomordentlig kraft, kan vitt och brett sträcka ut sina grenar och för var dag växa och bära frukt.

Därför, mina i Herran kära barn, lyckönskar jag Eder till och gläder mig åt Edra framgångar, och i det att jag utför vad som tillkommer mig, överlämnar jag åt premonstratenserorden med beständigt fri besittningsrätt förutnämnda, dvs sankta Maria kyrka i Vä med alla dess tillägor till att upprätta ett kloster. För att utöka Ert underhåll bekräfta vi dess-

utom Ert innehav fritt och okvalt till evärdelig tid av kyrkan i Kiaby med dess tillägor och likaledes vår rätt i Vä. Vad Ni i Ert kapitel såsom ett fromt vederlag har medgivit oss, ha vi ansett oss böra tillägga i detta brev, nämligen att det för evig tid till vår åminnelse på årets alla dagar, undantagandes blott de få dagar som stå antecknade nedan, skall läsas en mässa pro peccatis (för syndaförlåtelse) av någon prästbroder hos Er. I denna mässa må efter vår död vår åminnelse andligen firas genom en kollektbön, och årsdagen av vår begravning må evärdeligen iakttagas i den fullständiga gudstjänsten, och på själva årsdagen må en kärleksmåltid av något slag läggas till brödernas vanliga underhåll.

De dagar som undantagas äro följande: juldagen, om-skärsefesten (nyårsdagen), epifanien (trettondagen), påskdagen, himmelfärdsdagen och pingstdagen, skyddshelgonets dag och kyrkmässodagen. Och för att detta säkert må beständigt iakttagas av både Er och Edra efterföljare, och för att inte någon orätt må begås mot Er i framtiden beträffande detta, ha vi låtit bekräfta denna urkund med påtryck av vårt sigill och med vittnens underskrift. Och alla som hänsynslöst besvära Er rörande detta och dem som försöka bryta ovan-nämnda mellan oss träffade överenskommelse anse vi vila under bann, ända tills vederbörlig upprättelse givits. Jag Eskil ärkebiskop vid Lunds heliga kyrka skriver under; Jag Valdemar av Guds nåde konung skriver under; Jag Stefan ärkebiskop i Uppsala skriver under; Jag Stenar biskop i Linköping skriver under; Jag Valbert abbot i Esrom skriver under; Jag Petrus diakon vid St. Lars skriver under; Jag Palle prost skriver under.

BISKOP VALDEMARS I SLESVIG PRIVILEGIEBREV

I den Heliga och Odelbara Treenighetens namn. Jag Valdemar, av Guds nåde vald biskop i Slesvigs kyrka till mina i Kristus älskade barn Tobias abbot i Vä och samma kyrkas bröder, både de nuvarande och de framtida, som för evigt regelmässigt kommer att insättas i dessas ställe. Ehuru det tillkommer alla att åt dem som träget arbeta i Herren Sebaoths vingård kärleksfullt skänka mänsklig omtanke och kroppens förnödenheter, på det att de icke må lida brist på vägen, åligger detta dock särskilt oss, som Guds fromma försyn upphöjt på den heliga kyrkans styrelses stol; ty utan tvivel kommer Gud en gång att kräva mer av den, åt vilken han i detta livet ger mer. Ty Gud vill ingalunda, att vad som av jordiskt och timligt överlåtits till den heliga kyrkans bruk skall fråntagas den, på det att hans egna tjänare må lida nöd till följd av fattigdom och brist eller digna under den dagliga bördans tyngd, utan han vill fastmer, att det med rätta skall ökas i fullt och rikt mått, på det att de, understödda av de trognas frikostighet och överflöd, må ha god hälsa och vinna framgång för den heliga religionen. Därför överlåter också vi okränk-bart för evärdelig tid sankta Maria kyrka i Vä, som vår herr konung Valdemar med alla dess tillägor tidigare överlämnat åt premonstratenserorden med fri besittningsrätt, på det att

ingen med fräck hänsynslöshet må kunna resa anspråk på de besittningar, som våra föregångare överlätit på samma plats: i själva byn två bol, »Gressmath» (Gräsma?) och »Hugueuth» (Huaröd?), Baccaboche (Bockeboda), i Herdelöff (Härlöv) ett och ett kvarts bol, en kvarn i »Foess», i Kigaby (Kiaby) två bol, i Lutherby (Lörby) ett halvt bol, i »Blegundia» (Blekinge?) övre och nedre »Gimfund» (Jämsunda?) by, hela Ruchaby (Rinkaby), i »Chaesläff» (Håslöv?) ett bol, en ö som heter »Wæme», »Fentby» två tredjedelar av hela byn, av »Schellinge» en fjärdedel.

Dessutom skänka vi till Guds och den heliga Marias ära för min döde broder Nikolaus' själ ett bol i Vä och ett bol i Vallby i Blekinge, och hälften av den by som heter »Dusum» (Duverum?), och tre fjärdedelar av »Hesleteruth» (Hällaryd?), på det att Ni för alltid må skänka honom en åminnelse i Edra enträgna och oupphörliga böner i Kristus. För att inte någon orätt i framtiden må begås mot Er beträffande detta, har vi låtit förse denna urkund med såväl påtryck av mitt sigill som med vittnens underskrift. Och vem som än dristar sig att handla i strid med denna privilegiebekräftelse och som försöker bryta vad som föreskrivits, må slås med bannets svärd. Givet i Säby Herrans år 1182 den första april.

Jag Valdemar vald biskop i Slesvig;

Jag Johannes som kallas Slesvigbiskopens kaplan;

Jag Wagen den valde Slesvigsbiskopen Valdemars diakon;

Jag Nikolaus från St. Lars hus, dekan i Lund;

Jag Markus abbot vid Allhelgonakyrkan;

Jag Absalon abbot vid St. Per i Nestved.

ÄRKEBISKOP ABSALONS I LUND ÄGOSKIFTES- BREV

I den Heliga och Odelbara Treeninghetens namn. Amen. Absalon, med Guds nåde ärkebiskop i Lund, den apostoliska stolens legat, Danmarks och Sveriges primas, till mina i Kristus älskade barn Tobias och bröderna vid sankta Maria kyrka i Vä, både de nuvarande och de framtida, som för evigt regelmässigt kommer att insättas i dessas ställe. Vår ämbetsplikt likmätigt måste vi med all kraft sörja för att Herren Sebaoths vingård, som genom de religiösa ordnarnas medlemmar har en utomordentlig kraft, kan vitt och brett sträcka ut sina grenar och för var dag växa och bära frukt.

Därför, mina i Herren kära barn, lyckönskar jag Eder till och gläder mig åt Edra framgångar, och i det att jag utför vad som tillkommer mig, överlämnar jag åt premonstratenserorden med beständigt fri besittningsrätt förutnämnda, dvs. sankta Maria kyrka i Vä med alla dess tillägor till att stifta ett kloster. Jag har dessutom överlämnat kyrkan i Kiaby och allt som hör till denna, nämligen kapellet i Kjuge med hela socknens tionde, som därstädes hör vår rätt till, i utbyte mot kyrkan i Skepparslöv. Och för att detta må förbliva stadgat och orubbat, har jag låtit förse nämnda urkund med påtryck av vårt sigill och vittnens underskrift.

Jag Absalon ärkebiskop i Lund, den apostoliska stolens legat, Sveriges primas skriver under;

Jag Saxo kanik vid Lunds kyrka skriver under;

Jag Tobias abbot i Vä skriver under;

Jag Magnus, ärkebiskop Absalons i Lund diakon, skriver under.

III. Släktsambandet mellan de i kyrkobeskrivningen nämnda danska kungligheterna under 1000–1200-talen

(Som underlag har använts *H Koch, Kongemagt og kirke 1060–1241. i: Danmarks Historie 3*)

		Sven Estridsen f omkr 1019, 1047–74	
	Erik Ejegod f omkr 1056, 1095–1103 g m Bodil	Knut den helige f omkr 1043, 1080–86	Niels f omkr 1064, 1104–34 g m Margrethe Fredkulla
Erik Emune f 1090, 1134–37	Knut Lavard omkr 1096–1131 g m Ingeborg av Novgorod	Vladimir av Novgorod g m <i>Rikissa</i> (2)	Magnus omkr 1106–1134 g 1127 m <i>Rikissa</i> (1); (R g 3 m Sverker d ä av Svergie)
Sven Grate f omkr 1127 1146–57	Valdemar I, den store f 1131, 1157–1182 g 1157 m	Sofia f omkr 1141, d 1198	Knut III f omkr 1129, 1146–57
Helene g 1202 m Vilhelm av Lüneburg	Knut VI f 1163, 1182–1202 g 1177 m <i>Gertrud</i> , dtr t Henrik Lejonet, hertig av Sachsen 1142–1195	Valdemar II Sejr f 1170, 1202–41	Valdemar bp av Slesvig 1158–1235 (bp 1179–1192)

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: ÖIÄ skr t K Majt 1806 13/2, bl 1–2 (kartavd, m form). »Ritn på 2-ne torn å Wäs kyrkas västre gafvel ...» (bl 1), »Project till Ny-Tornbyggnad å Wäs kyrkas Wästre gafvel ...» (bl 2) av *A Hadelin*; ÖIÄ:s försl »... en alternativ Ritning ...», möjligen av *P W Palmroth*; ED:s konseljakter 1843 18/3, nytt orgelwerk, ritn av *J F Åbom* till läktare och orgelfasad; Skånska kommissionen: Litterer vol II. Q. Kyrkiornes inventarium 1667, s 138.

KA: Lantk-räk (samt ver o inv) 1697–1718 (med luckor), 1783–1862 (med luckor); Likvidationer ser 69, vol 10: *Anders Wijkmans* akt; Kammarkollegiets 2:a avräkningskontor: Rese- och traktamentsräk, vol 211 (1740, rör *Johan Hadelin*).

ATA: Inv 1830; snabbinv 1926; *C G Brunius'* Samlingar VIII, XXXI, XLI; kostnadsförslag å reparations- och måleri-arbete av *E Möller*, 1899; skr till Ra Janse från km *Paul Boström* rör en nisch i vapenhuset 11/12 1915; skrivelser rör omgjutning av klocka 1926; div skr rör kyrkans restaur 1929–33: memorial rör granskn av BSt:s program f restaur av *W Anderson* 26/5 1929, försl o program för restaur av *R Hjorth* 18/6, nov 1929 m m; div skr rör nytt pannrum f uppvärmningsanordn 1937–38; rapport över undersökning av tvenne gravkor samt undersökn av medeltida stenkista (42 st fotogr) av *Harald Olsson* 1938; skr rör akvamanilen 1945–47, beskrivning av akvamanilen av *Aron Andersson* 1945; skr rör restaur-arbetena omfattande nytt yttertak, ombyggn av Nykyrkans tak m m 1956–57; undersökn rör förekomsten av äldre kalkmålningar, rapport om provknackning 4/10 1960 samt försl till framtagning av kalkmål av *Våga Lindell* 14/10 1960; skr rör kyrkans restaur 1962–66 enl ett fastställt försl av *Eiler Græbe*: Undersökn o restaur av sydportalen, undersökn o iståndsätt av emporgvåningen, iståndsätt av den gla norra kammaren i det gla västtornets bottenvåning, framtagning o konservering av romanska kalkmål, behandl av den fasta inredn o äldre inventarier m m. Försl till ny orgel, Raå 1963; rapport rör sydportalens restaur av *Sven E Noreen* 1964; remiss rör div ändringsförsl: uppställn av altaruppsatsen i Nykyrkans östra del, uppförande av nytt högaltare m m av *S E Noreen*; renovering av mässhake, Ab Libraria 1967. — S:ta Getruds kapell: — Handlingar och tidningsurklipp rör kyrkoruinen 1911–25: kapellets reparation, uppför av mindre byggnad v ruinen, rör försäljn av ruinoområdet; div skr o tidningsurklipp rör ruinen konservering 1928–37; rapport över utgrävning samt bil: grävningberättelse, fyndförteckn, 59 fotogr, 10 ritn; västgavel före restaur, uppm *P-O Westlund* o *R Anderson* 1933; rapport om ruinen bristfälligheter av *Thorsten Andersson* 1953; div skr om ny restaur 1953–56.

Raå, K-byråns arkiv: Ritningar samt skrivelser: 1½ bl försl

till inredn av pannrum av *L Nilson* 1937; 1 bl (kop) försl till förändr av altarring 1950 samt skr av *E Græbe* 1942; 3 bl (kop) försl till bårhus 1950 samt arbetsbeskrivn av *E Græbe* 1949; 8 bl (kop) uppm: plan, sektioner, de 4-fasaderna av *E Græbe* 1955; 5 bl (kop) försl till restaur-fasader, takkonstr över norra skeppet samt arbetsbeskrivning av *E Græbe* 1956; 5 bl uppm: källarplan, sektioner, detaljer 1955 och 5 bl försl samt program till restaur av *E Græbe* 1962; 3 bl försl och arbetsbeskr för elektriska lågspänningsanläggning av *H Hanssons* konstruktionsbyrå 1960–62; 9 bl försl till elinstallation av LBF, Kristianstad 1961–62; 1 bl försl till ny orgel och placering av *E Græbe* 1964; skr rör altaruppsatsens flyttning o altaruppställningen 1964–65; 1 bl försl till altare samt plan av äldre altaruppsats av *E Græbe* 1965; 4 bl nytt altare o altarring av *E Græbe* 1965; 1 bl ny orgel av *P-G Andersen* 1965; 3 bl försl till ny vägg mell vapenhus o långhus av *E Græbe* 1965.

LMS: Charta öfwer Tomterne uti Wäs = Kyrkoböy ... Affattad uti May och Junii Mån År 1770 af *Alexander Hadelin* (akt k 150-8:2).

Lund

LLA: Kyrkans arkivalier: räk och inv 1669–1705 (LI a:1), 1706–43 (LI a:2); från 1743–1806 »Kyrkostohl finnes icke» jfr vis prot 1821, § 10; st prot 1810–30 (ingår i Kristianstads stadsförs st prot KI:1), 1830–55 (KIa:1); vis prot 1821–1874 (ingår i Kristianstads församlings kyrkoarkiv KI:1); handlingar ang kyrka 1768–1859 (spridda år, OI); Kyrkoinspektorens i Villands, Gärds, Albo Järrestads och Ingelstads härader arkiv. Brevkoncept 1761–82, B:1, B:2, B:3, B:5; Breviarium, ink och utg brev 1767, 1768, 1769. — Hos PÅ i Vä förvaras yngre arkivalier.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedr Danmark 1316–1536. Udg af A Krarup og J Lindbæk. Bd V. København 1913.

Anderson W, Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn. Lund 1926.

Andersson T, Vä-silvret och dess mästare. Några nya fynd. i: Ale 3, 1964. — *Densamme*, Utställningskatalog KrM. 1964.

Annales Danici medii ævi. Ed E Jørgensen. København 1920. *Arbman H*, En medeltida ryttrarakvamanil från Vä kyrka. i: Fornvännen 1947.

Axel-Nilsson Chr, An Equestrian Aquamanile from Vä. i: Meddelanden från LUHM 1960. Lund 1961.

Beckett F, Danmarks Kunst I. Oldtiden og den ældre Middelalder. København 1924.

Brunius C G, Skånes konsthistoria för medeltiden. Lund 1850

- Burn A E*, An Introduction to the Creeds and to the Te Deum. London 1899.
- Cinthio E*, Lunds domkyrka under romansk tid. i: Acta archaeologica lundensia. Lund 1957.
- Cnatingius L D*, Utgrävningen av Elleköpings kyrkoruin. i: Ale 3 1965. Lund 1965.
- Christensen A E*, Vikingetidens Danmark. København 1969.
- Diplomatarium Danicum, ved L Weibull og N Skyum-Nielsen. København 1963.
- Diplomatarium Suecanum. Fr o m år 817-. Stockholm 1829-
- Ehmke R*, Der Freskenzyklus in Idensen. Schriften des Niedersächsischen Heimatbundes e v NF. Band 34. Veröffentlichungen des Niedersächsischen Amtes für Landesplanung und Statistik. Reihe A:II. Bremen-Horn 1958.
- Ekstrand V*, Svenska Landtmätare 1628-1900. Umeå & Uppsala 1896-1903.
- Falke O von* och *Meyer E*, Bronzeeräte des Mittelalters I. Berlin 1935.
- Fredriksson L*, Vä genom tiderna I-VII. i: GHHÅ 1942-45.
- Græbe H*, Ett urnegravfält vid Vä. Seminarieuppsats 1963 (stenc LUHM). — *Densamme*, En kunglig kyrka. i: Ale 1 1966. Lund 1966.
- Grandjean P B*, Danske Købstæders Segl indtil 1660. København 1937.
- Huitfeldt A*, Danmarckis Rigis Krønike I. København 1650.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, ved L Laursen, 3-4. København 1893-1896.
- Karlson W*, Petter Norrman, en kyrklig träskulptör i Skåne under barocken. i: GHHÅ 1940. — *Densamme*, Några skulptörer, snickare och målare i Kristianstads läns kyrkor vid 1700-talets mitt. SHÅ 1944.
- Koch H*, Den danske kirkes historie I. København 1950. — *Densamme*, Kongemagt og Kirke 1060-1241. i: Danmarks Historie 3. København 1963.
- Kong Frederik den Førstes danske Registranter. Udg ved Kr Erslev og W Møllerup. København 1879.
- Kong Valdemars Jordebog. Udg ved S Aakjær 1-3. København 1926-45.
- Kornerup J*, Gamle danske landsbykirker med Tvillingtaarne. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. København 1869.
- Kähler E*, Studien zum Te Deum und zur Geschichte des 24. Psalms in der alten Kirche. Veröffentlichungen der Evangelischen Gesellschaft für Liturgieforschung, Heft 10. Göttingen 1958.
- Källström O*, Guldsmeder i Vä omkring år 1600, i: SHÅ 1937. — *Densamme*, Utställningskatalog KrM 1942.
- Libri Memoriales Capituli Lundensis. Lunde Domkapitels Gavebøger og Nekrologium. Udg ved C Weeke. København 1884-89.
- Lindberg C L*, Handbok om Orgverket, dess historia, konstruktion och rätta vård ... Andra uppl. Strängnäs 1861.
- Lorenzen V*, De danske premonstratenserklostres bygningshistorie. De danske Klostres Bygningshistorie VI. København 1925.
- Lundberg E*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400. Stockholm 1940.
- Lundborg M*, Heliga Trefaldighetskyrkan i Kristianstad. Kristianstad 1928.
- Lunds stifts landebok. Utg av K G Ljunggren och B Ejder. Skånsk senmedeltid och renässans IV-VI. Skriftserie utg av Vetenskaps-Societeten i Lund. Lund, Köpenhamn 1965.
- Löffler J B*, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder. København 1883.
- Molbech Chr*, Breve fra Sverige i Aaret 1812. 3. København 1817.
- Nørlund P*, Gyldne Altre. 2 udg København 1968.
- Olsen H*, Svenska kyrkomusici. Biografisk uppslagsbok 1936. Stockholm 1936.
- Paulsson P*, Matrikel för kyrkans och skolans lägre tjänstemän i Lunds stift. Utg år 1860. Hälsingborg 1860.
- Repertorium diplomaticum Regni Danici Mediævalis, Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen udg af Kr Erslev, I-IV. København 1894-1912.
- Roosval J*, Dopfuntar i Statens Historiska Museum. Stockholm 1917.
- Rydbeck M*, Skånes stenmästare före 1200. Lund 1926. — *Densamme*, Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor. Skrifter utg av Kungl humanistiska vetenskaps-samfundet i Lund XXXV, 1943. — *Densamme*, En reliquiosa från Vä kyrka. i: Ale 2 1965.
- Rydbeck O*, Trabes och lektorium i skånska kyrkor. Äldre kyrklig konst i Skåne. Lund 1921. — *Densamme*, Lunds domkyrkas byggnadshistoria. Lund 1923. — *Densamme*, Mariakyrkan i Vä. i: Tidskrift för konstvetenskap, 10:e årg. Lund 1926. — *Densamme*, Italienskt inflytande på skånsk byggnadskonst. i: VHAAH, del 39: 2. Stockholm 1934. — *Densamme*, Lundensiska stenhuggarmärken. i: VHAAH del 83, Antikvariska studier V. Stockholm 1934.
- Schefferus J*, De artibus tribus aureis, 1675.
- Schjetlein Johannessen A*, Kinn Kirkes lektorium og dets plass blant Norske middelalderlektorier. i: Årbok for universitetet i Bergen, Hum ser 1961 nr 6. Bergen-Oslo 1962.
- Schultz C G*, Bidrag till de danske Tvillingtaarnes Udviklingshistorie. i: Aarbog udg af Historisk Samfund for Københavns Amt 1935. Roskilde 1936.
- Schultz P*, Elleköpings, en försvunnen Gårds-härads socken. GHHÅ 1956.
- Sesselberg F*, Die frühmittelalterliche Kunst der germanischen Völker. Berlin 1897.
- Skyum-Nielsen N*, De ældste privilegier for klostret i Vä. Et nyfund. i: Scandia XXI 1951-1952. Lund 1953.
- Staden vid Helgeå. En bok i anledning av Kristianstads 350-årsjubileum, Kristianstad 1964.
- Stjernquist B*, Vä under järnåldern. Skrifter utg av Kungl humanistiska vetenskaps-samfundet i Lund, XLVII. Lund 1951.
- Stroh O*, Saltus Sancte Marie. Seminarieuppsats 1969 (stenc Inst f Konstvet, Stockholm).
- Styffe C G*, Handlingar rörande Skandinviens historia XXXV.

Förteckning på pergamentsbref i Christianstads rådhusarkiv. Stockholm 1854.
Svenska ättartal, slägt-samlingsverket årg 13. Wadstena 1905.
Thun E, Kvarnstadens Vä i: Ale 1 1963. Lund 1963.
Tynell L, Skånes medeltida dopfuntar. Utg av VHAA. Stockholm 1913–21.
Uldall F, Om Vinduerne i de jyske Granitkirker. i: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. Udg af det

Kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. 1894. Bd 9. København 1894.
Utställning af Äldre Kyrklig Konst från Skåne. Katalog. Malmö 1914.
Weeke se Libri Memoriales Capituli Lundensis.
Vä, Litteratur om. Tioårsregister. Upprätt av Henry Ståhlbrand. i: GHHÅ 1945.

Förkortningar

Acta Pont Dan Acta Pontificum Danica V. Udg af A Krarup og J Lindbæk, København 1913.
AnnalesD Annales Danici medii ævi. Ed E Jørgensen, København 1920 .
ATA Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.
DDan Diplomatarium Danicum ved L Weibull o N Skyum-Nielsen, København 1963.
DNM Nationalmuseet, Köpenhamn.
DRA Danmarks Rigsarkiv, Köpenhamn.
DS Diplomatarium Suecanum. Fr o m år 817 —, Stockholm 1928—.
ED:s Ecklesiastikdepartementets konseljakter i konseljakter RA, Stockholm.
GHHÅ Gärd's härads hembygdsförenings årsbok. inv inventarieförteckning.
inv 1830 en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.
KA Kammararkivet, Stockholm.
KancB Kancelliets Brevböcker vedrørende Danmarks indre Forhold, L Laursen, 3–4 København.
KB Kungliga biblioteket, Stockholm.
K-byrån Kulturhistoriska byråns arkiv, Raä.
Kgl Bibl Det kongelige Bibliotek, København.
KrM Kristianstads Museum.
kr prot kyrkorådsprotokoll.
LLA Lunds Landsarkiv.
LMS Lantmäteristyrelsens arkiv, Stockholm.
LUB Lunds universitetsbibliotek.
LUF Lunds universitets folkliksarkiv.
LUHM Lunds Universitets Historiska Museum.
PÅ Pastorsämbetet.
RA Riksarkivet, Stockholm.
Raä Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
RepD Repertorium diplomaticum Regni Danici Mediævalis, Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen, udg af Kr Erslev, I–IV. København 1894–1912.

räk räkningskaper.
SHM Statens Historiska Museum, Stockholm.
SHÅ Skånes hembygdsförbunds årsbok.
Sk Skånska kommissionen. Littere, vol II.
kommissionen Q. Kyrkiornes inventarium 1667, RA.
SKL Svenskt Konstnärslexikon, Malmö.
snabbinv en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–1932. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.
st prot sockenstämmoprotokoll.
SvK Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg på uppdrag av VHAA, Stockholm 1912—.
UUB Uppsala Universitetsbibliotek.
ver verifikation
VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
VHAAH K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar, Stockholm.
vis prot visitationsprotokoll.
ÖIÅ Överintendentsämbetet, Stockholm.
ÖIÅ skr skrivelser från ÖIÅ till K Majts (inrikes civildep) i RA.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hs	Hälsingland	Vr	Värmland
Hr	Härjedalen	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

Summary

The parish church of Vå is about 7 km southwest of Kristianstad. The parish is rich in prehistoric remains. Immediately west of Vå was a Roman Iron Age settlement, which persisted into the eleventh century, and traces of a settlement dating from the final phase of the Iron Age have been found in the church village. There do not seem to have been any buildings on the present site of the church during the eleventh and twelfth centuries. It was on this prehistoric, ancient arable land that the community of Vå grew up, probably as a centre of local commerce.

Vå was a borough during the Middle Ages, mentioned as such for the first time in 1250. Towards the end of the Middle Ages, the unfortified town was sacked several times by Swedish troops. After one such attack, the Danish King, Christian IV, decided that the town was not to be rebuilt, and on 23 May 1614, Vå was degraded to a rural district. The inhabitants were moved to the new military town of Kristianstad. In 1658, the whole province of Skåne was ceded by Denmark to Sweden.

From the period when Vå was a borough, are St Mary's Church, dating from the middle of the twelfth century, and the ruins of St Gertrude's Chapel (fig 125), built in the fifteenth century and deserted during the Reformation in the 1530's. The town also had a hospital, of which only the foundations remain now; it was opened in 1481 and closed when the town lost its borough status in 1614. The annex church at Nöbbelöv (fig 128) was demolished in 1617.

ARCHITECTURE

St Mary's Church at Vå comprises a mid-twelfth century nave, chancel and apse (fig 4). In the south is a late medieval bell-tower, and in the north is a large, cross-vaulted extension dating from 1593, called the New Church.

The walls of the Romanesque part of the church are built as hollow walls with a façade skin of finely tooled ashlar. The walls of the nave and chancel are decorated with broad corner *lisières*, a round-arched frieze and a moulded cornice (fig 56) and bevelled plinth. The wall of the apse is divided by thin semi-columns and is also otherwise more richly articulated than the other walls. There have been two west towers, the upper parts of which were demolished at the beginning of the nineteenth century.

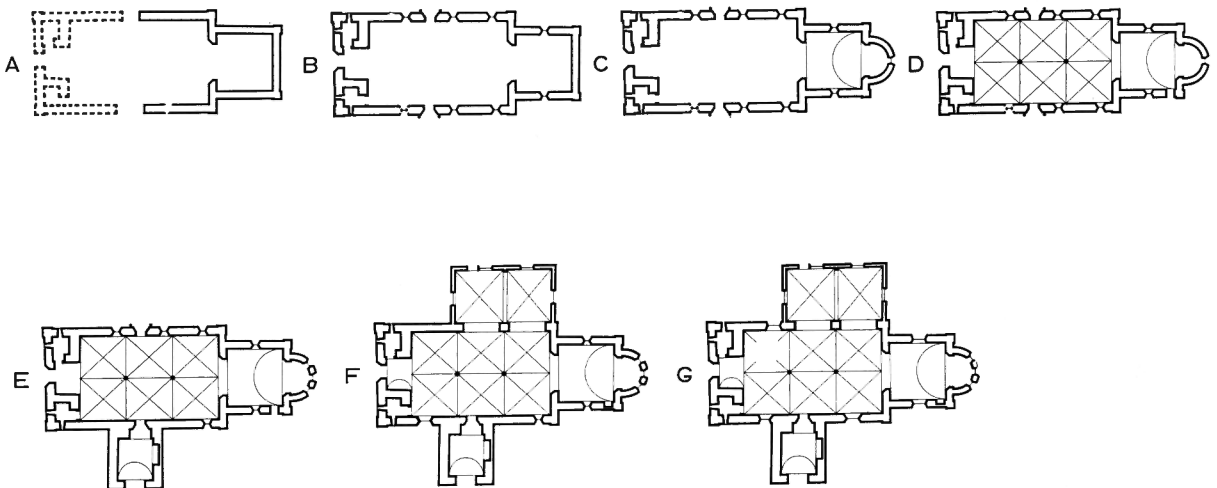
Three portals have led into the Romanesque nave, but only the west portal (fig 15) is preserved in its more or less original state. It is round-arched with several quoins with richly tooled capitals. Traces of the partly preserved and richly carved south portal (fig 19) show that this, like the demolished north portal, had a baldachin borne up by columns (fig 14).

Of the Romanesque windows, only the centre window of the apse is completely preserved (fig 25). There are remains of five Romanesque windows in the nave.

The apse is covered with a semi-vault, while the chancel is barrel-vaulted. In the corners of the chancel are capitals (fig

Fig 130. Kyrkans planutveckling, 1 : 1000. Bokstäverna syftar på de olika byggnadsperioderna. — T h kyrkans utveckling, sedd i perspektiv från norr. Teckning J Söderberg 1971.

Development of plan of church, with letters marking the building periods. — To the right, Perspective drawings, seen from N, showing the development.

35–38) for a planned cross vault built into the masonry. The nave (fig 29) is equipped with six thirteenth century cross vaults, resting on two granite pillars. The rood arch (between the nave and the chancel; figs 29, 32) is richly decorated with stylized vegetation ornamentation of Lombardic type, and has, in its construction, features reminiscent of Anglo-Saxon prototypes, as has also the tribune arch (between the chancel and the apse; fig 78). The latter is quite without carvings, but has painted decoration similar to that on the rood arch (fig 87).

The west section of the nave comprises the lower parts of two towers with a vestibule between them, now separated from the nave by a wooden partition wall. Above the vestibule and between the towers, the upper parts of which were demolished early in the nineteenth century, is a small room (fig 61–63). In the east part of this room are the remains of an altar slab with a reliquary, and above the slab is a niche. South of the altar niche is a double-arched opening, now blocked up; there was a similar one north of the altar as well.

In the southeast and northeast corners of the nave are traces of side altars equipped with baldachins (fig 69). There is a hole in the rood arch which may have been intended for a roodscreen.

HISTORY OF BUILDING

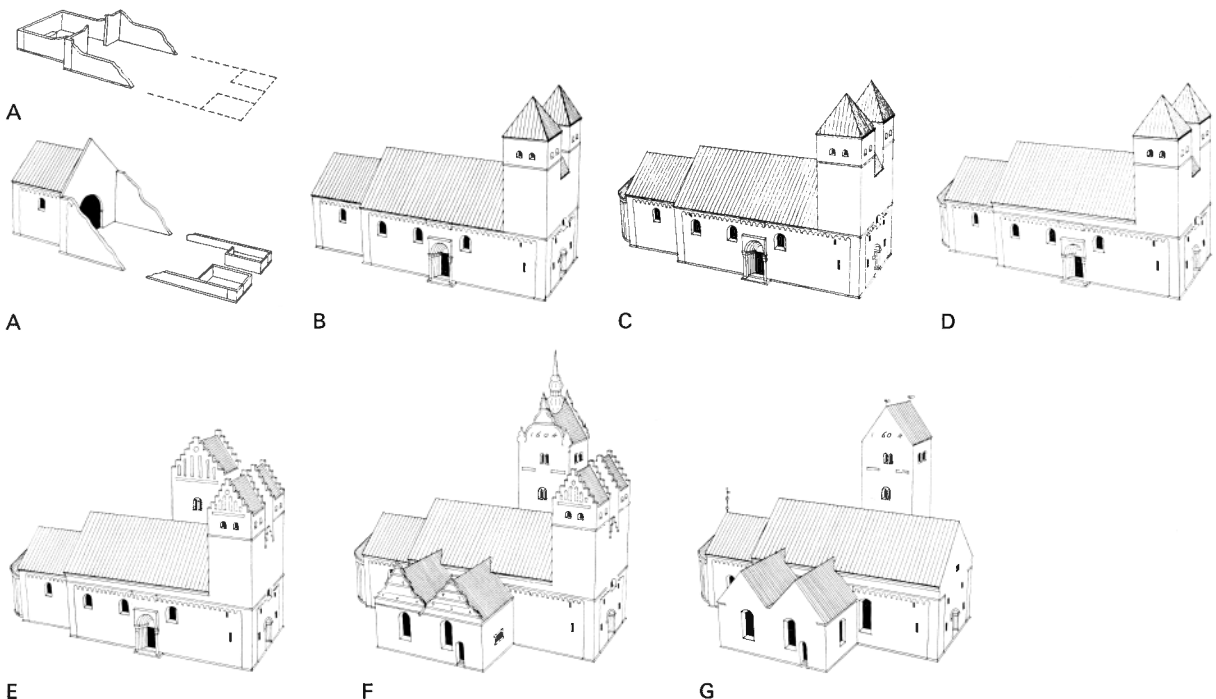
Documents show that Vå Church belonged to the Danish King, Valdemar I (1157–82), and his Queen, Sophia. The sources seem to suggest that Queen Sophia was the actual patron of the church, since she probably inherited it from her step-brother, King Knut III of Denmark. Sophia was born in

Novgorod in the early 1140's, and could not, therefore, have contributed towards the establishment of the church. The founder was either Knut III or some close relative of his belonging to the Jutland branch of the Danish royal family.

King Valdemar and Queen Sophia entrusted the care of their church to Dean Simon of Lund. After becoming Bishop of Odense, Simon and the king and queen granted the church to the Premonstratensians, who took it over in the 1160's and kept it until the Reformation in the sixteenth century, although the convent was moved to Bäckaskog in the vicinity of Vå during the thirteenth century. Towards the end of the twelfth century, Queen Gertrude died at Vå and was probably buried in St Mary's Church. She was the eldest daughter of Henry the Lion, and married to King Valdemar's son and successor, King Knut VI (1182–1202).

I. The erection of St Mary's at Vå was begun at the east end, with the chancel, which was then straight-ended, without an apse (fig 130 A). The foundation of the altar at the east wall still remains under the floor (fig 48). The chancel was to have been furnished with a cross-vault resting on four corner columns and the still remaining four corner capitals (figs 35–38). Picture ashlars (fig 12) were inserted in the façades; immediately east of the south portal of the nave is a picture ashlar in the lower part of the wall, and it seems likely, therefore, that during this period the building of the nave was begun from the chancel to the portals.

In the course of the work, however, the plans were altered, and the vaulting of the chancel was not constructed. The straight-ended chancel was completed (together with the east wall of the nave) and covered with a flat wooden ceiling.

In a reliquary from one of the old altars of the church (fig 46) is a piece of parchment with a date, which has been interpreted as either 1121, which seems too early for the consecration of the chancel, or 1231, which may refer to a later re-consecration.

II. The erection of the west part of the nave, including the two towers, may have been started during period I, but belongs mainly to period II (fig 130 B). Differences in the shape of the walls, as well as differences in the ornamentation, show that the nave and the towers were completed later than the chancel. The nave portals may, on account of their relation to the portals of Lund Cathedral, be dated to the 1140's.

The Romanesque church now had a straight-ended chancel, a nave and two west towers. The west, north and south portals, the last-mentioned two with baldachins, led into the nave. The nave was lighted by three windows in the north wall and probably as many in the south, while the chancel had north and south windows. There were side altars with baldachins in the east part of the nave. In the west part of the church, above the vestibule, was a royal tribune, with three arcade openings to the church (fig 66). The king and queen, for whom the tribune was intended, reached it by way of the west portal and stairs in the north tower. Stairs in the south tower connected the tribune with the nave. All the rooms in the church had flat wooden ceilings.

The design and decoration of the portals are patterned on Lund Cathedral, as is the articulation of the walls. There are some Anglo-Saxon features, however, primarily in the rood arch, which, like the straight-ended chancel, reveals western influence. The west part with the towers reveals North German influence, mainly Saxon-Westphalian.

III. The apse forms an architectural unit with the church, and was, therefore, probably built rather early (fig 130 C). It seems likely that it was planned when the nave was completed. The tribune arch was built at the same time as the apse, and the chancel was equipped with a barrel vault. This period was probably before the 1160's (see below).

IV. The church probably became the church of the Premonstratensian convent during the 1160's, for the monks had arrived by 1170. An entrance was made for the monks in the south wall of the chancel, where the convent buildings were probably erected. The former royal tribune was turned into a chapel by the installation of an altar, and the arcade overlooking the nave was partly closed (fig 63). A secondary stone staircase in the south tower, to connect the nave and the chapel, also dates from the time of the convent, while the old staircase in the north tower was allowed to decay. During period IV the church was lavishly decorated with paintings (see below) donated by the king and queen.

V. During the thirteenth century the nave and chapel were vaulted, with cross vaults resting on corner brackets in the form of men's heads (fig 65). The walls of the nave were heightened in conjunction with the erection of the vaults. The two vault pillars in the nave have Westphalian features (fig 29).

VI. In the late Middle Ages the bell-tower was erected be-

fore the south portal, and the baldachin was destroyed (fig 130 E).

VII. In 1593, the New Church was built in the north (figs 10, 130 F), and with that the north portal disappeared, and is now mostly incorporated in the walls of the New Church, where, among other things, the completely preserved tympanum stone was found (fig 24). During the sixteenth century the vestibule was vaulted, and in 1604 another storey was added to the bell-tower.

VIII. In 1804, the upper parts of the west towers were demolished and the roof of the nave was extended to the west front. A new west tower was planned, but never erected. In 1854, the interior of the chancel was painted to imitate marble, and the ceiling was painted to represent coffering. The formerly lime-washed painting of Christ in Majesty in the apse was uncovered and "improved". The walls of the nave and chancel were painted to imitate ashlar in 1899.

IX. In 1963-66 the church was thoroughly restored by Eiler Græbe, architect, Lund. The nineteenth century painting was removed and the Romanesque paintings in the chancel and apse were conserved by Våga Lindell-Andersson, Kristianstad. The west and south portals were, as far as possible, restored to their original form, and a vestry was arranged in the bottom storey of the bell-tower. Building archaeological investigations were made in conjunction with the restoration.

MURALS

In the chancel and apse, where the medieval plaster is preserved, are Romanesque murals of high quality. The Christ in Majesty painting was discovered, as mentioned above, in 1854, but was cleaned during the restoration of 1963-66, when the other paintings were uncovered.

On the east wall are portraits of the donors: north of the tribune arch is Queen Sophia, with a picture of the church in her hand, and on the south side is King Valdemar with a casket (fig 78). On the apse vault is Christ surrounded by the symbols of the evangelists (fig 82). On the barrel vault of the chancel are twenty-four medallions with angels, saints and prophets holding scrolls with verses from the Te Deum (figs 88-92). The apostles are depicted on the west wall of the chancel (fig 93). Above the tribune arch is the Virgin as supplicant, and on the intrados of the same arch are medallions with representations of the virtues, depicted as angels (fig 85). On the north side of the apse is the Virgin with an archangel, probably Michael (fig 81); other paintings on the walls of the apse have been destroyed. There were once paintings on the north and south walls of the chancel, too, divided into large fields, but now mostly destroyed.

The scrolls on the barrel vaulting of the chancel contain the whole of the Te Deum, while the paintings give only the first part of the hymn, in praise of God. In the top two rows of medallions is a choir of angels, followed by the choir of apostles (on the west wall), and the other medallions contain

saints and prophets. The second part of the *Te Deum*, in praise of Christ, is connected with the painting of Christ in Majesty on the apse vault. The last part of the *Te Deum*, a prayer or psalm verse, was sung by the congregation.

Judging from the pictorial programme, the paintings were probably executed during the time of the convent. Stylistically, they are related to the murals of Zealand, Denmark, dating from the second half of the twelfth century, particularly those at Sæby. They are also very similar to the paintings in Idensen Church, near Hanover, which was associated with the convent at Helmarshausen, a brother monastery to Lund. It is probably in the realm of Henry the Lion that the prototypes of the Vå murals must be sought.

In the gallery chapel are fragmentary paintings from the same period as the paintings in the chancel and apse, and in the nave are fifteenth century paintings.

FURNISHINGS

I. The bowl of a medieval baptismal font in the Museum of National Antiquities, Stockholm, was probably originally in Vå Church (fig 109). The cup is decorated with what might be described as a "scratched" pattern, partly reminiscent of metal-work, and an inscription of a song in praise of the Virgin. The bowl probably dates from the end of the twelfth century or *ca* 1200.

A bronze aquamanale in the form of a horse and rider (figs 1, 115–117) dates from the Romanesque period. The nearest equivalents to the Vå aquamanale are one at Vallby, Zealand, Denmark, and a splendid one at Bargello, Florence. The Vå aquamanale dates from *ca* 1220–75.

A crucifix (fig 102), which may have been used as a processional cross, was made around the year 1400 or later.

II. In the New Church is a portrait gravestone (fig 123) in memory of Burgomaster Knud Lundbeck (†1608) and his wife. A painted tablet in the vestry (fig 121), in memory of two men and a woman, is dated 1609. The pulpit (fig 100), *ca* 1630, decorated with figures of the four evangelists, is in Renaissance style, with some Baroque elements. A reredos of carved and painted wood (fig 98) was made in 1674; it is crowned with the coat-of-arms of Sweden.

A wooden baptismal font, in the form of a figure of John the Baptist (fig 110), was made by Petter Norrman *ca* 1700, and is now in the Kristianstad Museum. A silver bread box (fig 114) was made in 1714 by Zacharias Meyer, Karlshamn, and the rest of the communion plate in 1749 by Conrad Gadd, Kristianstad (fig 112).

Some of the pews date from 1737. They were decorated in 1746 with biblical characters, painted by Alexander Junger (fig 103). A red velvet chasuble has a silver crucifix made by Magnus Ljungqvist, Kristianstad (fig 118).

The organ front (fig 108) was designed by J F Åbom for an earlier organ built in 1845.

FÖLJANDE KYRKOR I SKÅNE HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES
KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

HARJAGERS HÄRAD:

Kävlinge kyrka, Sk band I: 1, volym 38.

LUGGUDE HÄRAD:

Allhelgonakyrkan i Råå, Sk band II: 1, volym 96.

Bårslöv, Sk band II: 1, volym 96.

Raus, Sk band II: 1, volym 96.

Välluv, Sk band II: I, volym 96.

GÄRDS HÄRAD:

Kyrkorna i Vä, Sk band III: 1, volym 139.

Under utgivning resp under utarbetande:

Barsebäck och Hofterup, Sk band I: 2.

Hög, Löddeköpinge, Saxtorp, V Karaby.

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 139

SKÅNE

Band III, häfte 1

Gärds härad

AB KARTOGRAFISKA INSTITUTET

Almqvist & Wiksell